





T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

RAMAZAN CAMİ VE HAYAT

Genel Yayın No: **2886**

Halk Kitapları: **847**

Genel Koordinatör: **Dr. Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER**

Yayın Yönetmeni: **Hamza BAYRAM**

Yayın Koordinatörü: **Önder ÖZKAN**

Son Okuma: **Dr. Hale ŞAHİN**

Canan Cehri AKYOL

Tashih: **Ali AYGÜN**

Grafik&Tasarım: **Ali YÜCEER**

Baskı: Ayrıntı Basım

Saray Mahallesi 126. Cadde No: 20/A

Kahramankazan/ANKARA

Tel: [0 312] 802 00 53-54

Sertifika No: 49599

© Diyanet İşleri Başkanlığı

Sertifika No: 46325

1. Baskı, Şubat 2026

ISBN: 978-625-8539-06-6

Eser Yayın Kurulu Kararı: 16.01.2026/06

2026-06-Y-0003-2886

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: [0 312] 294 43 93 Faks: [0 312] 294 42 57

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Ramazan

CAMI VE HAYAT



İçindekiler



TAKDİM7

Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ

**MANEVİ HAYATIMIZI GÖZDEN GEÇİRME MEVSİMİ:
RAMAZAN11**

Dr. Hüseyin HAZIRLAR

**KUR'AN TİLAVETİNİN VE ORUÇ İBADETİNİN
DERECELERİ 21**

Doç. Dr. Emrullah TUNCEL

PEYGAMBERİMİZİN VE ASHABIN RAMAZAN HAYATI.....35

Prof. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR

**MİHRAPTAN MAHALLEYE RAMAZAN'DA DİN
GÖREVLİLERİYLE TOPLUMUN YENİDEN İNŞASI49**

Dr. Harun Dünder KARAHAN

**ORUCU HAYRA ANAHTAR,
ŞERRE KALKAN KILABİLMEK...59**

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

**HAYATIN HER ANINDA
RAMAZAN BİLİNCİNİ KUŞANMAK69**

Doç. Dr. Bayram KÖSEOĞLU

RAMAZAN MANEVİYATINI CAMİDE YAŞAMAK	79
<i>Dr. Rüstem CAN</i>	
BİR MEKTEPTİR RAMAZAN	89
<i>Dr. Şükrü Şahin DÜGENCİLİ</i>	
RAMAZAN MEDENİYETİ YAHUT RAMAZAN-I ŞERİF'İN KÜLTÜRÜMÜZE KATTIKLARI.....	97
<i>Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN</i>	
RAMAZAN AYININ EDEBÎ METİNLERE VE PADİŞAH FERMANLARINA YANSIMALARI: RAMAZANİYELER VE TEMBİHNÂMELER	115
<i>Doç. Dr. Fatih Ramazan SÜER</i>	
OSMANLI KÜLLİYELERİ VE RAMAZAN.....	129
<i>Prof. Dr. Tahsin ÖZCAN</i>	
RAMAZAN HATIRALARI.....	141
<i>Prof. Dr. Nurullah GENÇ</i>	
DİJİTAL BAĞIMLILIK VE İRADE EĞİTİMİ (Ramazan Perspektifinden İrade, Sabır ve Özgürlük).....	153
<i>Adil ELZEREY</i>	

TAKDİM

Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ

Diyanet İşleri Başkanı

İslam'ın medeniyet tasavvurunun odağında inanca, ibadete, bilgiye, hukuka, ahlaka ve sanata dair bütün değerlerin hayata taşındığı cami vardır. Yeryüzünde yalnızca Allah'a ibadet etmek için inşa edilmiş ilk mabet olan Kâbe başta olmak üzere onun şubeleri mesabesindeki tüm camiler, İslam toplumlarında hayatın merkezinde yer almıştır. İslam medeniyeti mabet ekseninde neşvünema bulmuştur.

Camiler, insanları ortak bir inanç ve amaçla aynı safta buluşturduğu gibi aynı bilinç, aynı sorumluluk duygusu ve değerler etrafında birleştiren müstesna mekânlardır. Peygamber Efendimizin Medine'ye hicreti esnasında Kubâ Mescidi'ni ve hicretin hemen akabinde Mescid-i Nebevî'yi inşa etmesi caminin Müslümanların hayatındaki yerini ve önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Mescid-i Nebevî, namaz kılınan bir yer olmasının yanı sıra erdemli bir hayatın öğrenildiği, toplumsal dayanışmanın örgütlendiği ve sorunların çözüme kavuşturulduğu çok yönlü bir müessese olmuştur. Müminlerin ruhunu besleyen, sorumluluk bilincini diri tutan ve toplumsal bağlarını güçlendiren bu merkez, insanları iyilik ekseninde buluşturarak yoksulların gözetilmesi, yetimlerin ve kimsesizlerin himaye edilmesi gibi hususlarda da önemli bir fonksiyon icra etmiş; hayatın ulvi bir amaç istikame-tinde yaşanmasına zemin olmuştur.



İslam tarihinin ilerleyen dönemlerinde Mescid-i Nebevî örneğinden hareketle inşa edilen camiler, değişen toplumsal şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeni unsurlarla gelişmeye devam etmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde şehirlerin mimarisi camilerin müstemilatında kurulan sıbyan mektepleri, medreseler, kütüphaneler, imarethaneler, şifahaneler ve vakıf müesseseleri, mabetlerin toplumun her kesimine hitap eden yönünü daha da öne çıkarmıştır. Böylece camiler, tarih boyunca inancı ahlaka, kulluğu bilince, ibadeti sorumluluğa dönüştürmüş ve İslam medeniyetinin insanı kuşatan ve hayatı bütüncül bir şekilde ele alan yaklaşımının en bariz sembolü olmuştur.

İnançla hayat arasındaki bağların gitgide zayıfladığı modern zamanlarda yaşanan sorunlar dikkate alındığında camilerimizin medeniyet tarihimizdeki asli fonksiyonlarıyla yeniden ihya edilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Bugün bireysel ve toplumsal hayatı kuşatan olumsuzlukların üstesinden gelebilmek için cami ile hayat arasındaki bağın güçlendirilmesine ihtiyaç vardır. Zira mabedin hayatın dışına itilmesi, fert ve toplum boyutunda yalnızlık, anlamsızlık ve manevi boşluk hissi oluştururken şehirlerin kimliğinde de vahim bir aşınmaya sebebiyet vermektedir.

Ramazan ayı, söz konusu bağın yeniden tesis edilmesi, pekiştirilmesi ve geliştirilmesi hususunda müstesna bir fırsattır. Maneviyatın yoğun bir şekilde yaşandığı Ramazan ayı ruhi bir arınma ve kalbî bir tazelenme mevsimidir. Bu ayda camilerde cemaatle kılınan teravih namazları, okunan mukabeleler, yapılan vaaz ve irşat faaliyetleriyle gönüller ihya olur. Bilhassa çocukların yaşadığı ilk teravih tecrübeleri ve cami ortamında edindikleri değerler, genç dimağlarda silinmez izler bırakarak nesiller boyu aktarılan manevi bir mirasın temelini oluşturur. Ayrıca bu ayda doruğa ulaşan iyilik duygusu ve yardımlaşma bilinci, birlik-beraberliği ve toplumsal dayanışmayı ideal bir seviyeye taşır.

Elinizdeki eser, Ramazan'ın gönüllerde rikkat oluşturan manevi atmosferinden hakkıyla istifade ederek cami ile hayat arasındaki bağı güçlendirecek bir şuur inşasına katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. İnanıyorum ki bu mütevazı eser, okuyucunun zihin ve gönül dünyasında inanç ile hayat arasındaki bağı canlı tutulması adına önemli bir farkındalık oluşturacaktır. Bu vesileyle eserin hazırlanmasında emeği geçen, fikir ve görüşleriyle katkıda bulunan herkese teşekkür ediyorum. Gayretlerimizin istifadeye medar olmasını diliyorum; bizleri uyanışa, dirilişe ve biz olma bilincine sevk etmesini Yüce Rabbimizden niyaz ediyorum.

MANEVİ HAYATIMIZI GÖZDEN GEÇİRME MEVSİMİ: RAMAZAN

Dr. Hüseyin HAZIRLAR
Diyamet İşleri Başkan Yardımcısı

Ramazan...

Zamanın içinden süzülüp gelen, on bir ayın sultanı olarak müminin gönül dünyasına dokunan rahmet, bereket ve mağfiret ayıdır. Her yıl gelişyle âdeta hayatımızın seyrini değiştirir, gönüllerimiz bu kutlu ayda yeniden ferahlar, karanlıklar onunla yerini aydınlığa bırakır, eksik bıraktıklarımız tamamlanır. Ramazan, otuz günlük sıradan bir zaman dilimi değil, başköşeye layık görülen en kıymetli misafirdir; varlığıyla ruhu iyileştirir, mekânı güzelleştirir, zamanı bereketlendirir. İşte böyle mübarek bir aya kavuşmanın verdiği sevinç ve huzuru Peygamber Efendimiz (sas) şöyle diyerek ashabıyla paylaşmıştır: *“Ramazan ayı size bereketiyle geldi, Allah bu ayda sizi zengin kılar, bundan dolayı size rahmet indirir, hataları yok eder, bu ayda duaları kabul eder. Allah Teâlâ sizin ibadet ve hayır konusunda birbirinizle yarışmanıza rahmet nazarıyla bakar ve meleklerine karşı sizinle övünür. O hâlde iyilik ve hayırdan yana Allah Teâlâ’ya kendinizi gösterin. Ramazan ayında Allah’ın rahmetinden kendisini mahrum eden kimse bedbaht kimsedir.”*¹

1 Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, III, 344.

Bu ayda insanın içini daraltan sıkıntılar, yük gibi taşıdığı her şey yavaş yavaş çözülür; rahmet genişledikçe genişler. Kulun attığı en küçük adım bile karşılıksız kalmaz; Rabbimizin müminlere mükâfatı kat kat artar. Bu yönüyle Ramazan, insanın niyetiyle merhamet arasında kurduğu derin bir yakınlıktır.

Ramazan...

Her günü ikramla dolu bir aydır. Büyük küçük demeden herkes bu hazineden payını alır; verilen bereketlenir, paylaşılan çoğalır. Gecesiyle insanı duaya çağıran, gündüzüyle sabrı öğreten bu müstesna zaman, feyzin yalnızca adı değil, hayatın içinde bizzat tezahür eden hâlidir. Yaratılış gayesini unutanlar, Rabbini, kendisini ve çevresini ihmal edenler, ahirete hazırlanmaktan uzak duranlar için gafletten uyanış vaktidir. Ramazan silkinip canlanma, düşüncelerimizi, duygularımızı, niyetlerimizi, davranışlarımızı hasılı gidişatımızı gözden geçirerek hayata yeniden tutunma, geçmişin muhasebesini yaparak geleceğe umutla bakma fırsatıdır; ihmal ettiğimiz iç dünyamızı imar etme seferberliğinin tam da zamanıdır.

Ramazan...

Gönüllerin ilacı, başımızın tacıdır. İnsan bu dünya hayatında iyiyi isteyen fakat bazen kötülüğe sürüklenen bir yolcudur. Çoğu zaman kalp hayır işlemeye niyet eder; nefis ağırdan alır. Adımlar doğruluğa yönelir; dünya cazibesi kimi zaman ayağı kaydırır. Ömür dediğimiz fâni hayat, hatasız bir yürüyüşten çok, düşe kalka öğrenilen bir kulluk vazifesidir. Ve insan, her düştüğünde bir daha kalkamayacağını zannetse de onu bekleyen bir hakikat vardır: Allah'ın kuşatıcı rahmeti. Rabbimiz bu gerçeği "*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır.*"² ayetiyle bize öğretir. İnsan, Rabbinden ne kadar uzaklaştığını düşünürse düşünsün Hakk'ın inayeti ve mağfireti insana çok yakındır. Günahlar biriktikçe kalp kararır; fakat

2 A'raf, 7/156.

Rabbimizin sonsuz rahmeti, günahları örten engin merhameti o karanlığa tövbe, o karanlığa düşen bir damladır. İşte Ramazan, her türlü yanlışta, hataya, eksikliğe, yanılmaya, şaşkınlığa kararlılıkla tövbe edip manevi kirlilerden arınma ve yeniden başlamanın adıdır. Kırılan, örselenen gönüllerimizi onarma, nedametle yüz çevirerek kötülüklerden kurtulma, iyiliklere sınımsız sarılma mevsimidir.

Ramazan Huzur Ayıdır

Ramazan...

Sadece bedeni açlıkla imtihan eden bir zaman değildir; kalbin incelikle terbiye edildiği, ruhun dinginleştiği, huzurun ve sükûnetin her an hissedildiği bir andır. Kul, Cenab-ı Hakk'ın "Rezzak" ismine sığınarak sahura kalkar. Bu bereketli vaktin huzurunu doyasıya hisseder. Sabah ezanı ile yemeyi içmeyi bırakarak aslında kulluk yolculuğunda dünya nimetlerinin esiri olmamak gerektiğini ifade eder. Sabah namazı ve diğer namazlarını vaktinde eda ederek gerçek özgürlüğün Allah'a imanda olduğunu haykırır. İftarın sevinç sofrasında sabrı kuşanarak ve Allah'ın "Zü'l-celâli ve'l-ikrâm" ismini tefekkür ederek azat edilmeyi bekler. "Ben aciz bir kulunum, affet ey Rabbim!" nidalarıyla Yüce Allah'a yakarır. Her oruçlu gün, sabrın, teslimiyetin ve şükür duygusunun yeniden hatırlandığı kıymetli bir vakittir. Allah Teâlâ, bu ayda tutulan orucun hikmetini şöyle bildirir: "Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki takvaya erersiniz."³ Bu ayet, Ramazan'ın özünü gözler önüne serer. Günlerin geceleriyle birlikte derinleşen tefekkür ve tezekkür, Kur'an ile buluşan kalpler ve iftar sofralarındaki şükürün sevinci, Ramazan'ı bir ibadet mevsiminden öte, ruhun arındığı ve insanın kendini yeniden keşfettiği bir manevi

3 Bakara, 2/183.

yolculuk hâline getirir. İşte bu nedenle Ramazan, vaktin değil, kalbin takvayla yoğrulduğu bir aydır; her anı, kulluk bilincini güçlendiren bir rahmet ve fırsat olarak insanın ruhuna ilmek ilmek işlenir.

Ramazın Kur'an Ayıdır

İlahi kelamın yeryüzüne inişi, hikmetle seçilmiş müstesna bir vakitte gerçekleşmiştir. Rahmet Peygamberi (sas), Nur Dağı'ndaki Hira Mağarası'nda, Ramazan gecelerinin sessizliğinde insanlığın içine düştüğü savrulmuşluğu derin bir hicran olarak taşırken vahye muhatap olmuştur. Dünyada yaprak misali nereye gittiği belli olmayan insana dosdoğru bir istikamet kelime kelime çizilmiştir. Bu yönüyle Ramazan, sadece bir ibadet ayı değil; vahyin insanla yeniden buluştuğu zamanın adıdır. Yüce Allah bu büyük hakikati Kur'an'da şöyle haber verir: “*Ramazın ayı, insanlara yol gösterici olarak Kur'an'ın indirildiği aydır.*”⁴ Kul, Hira'da başlayan Hakk'a davetin izini Ramazan ayında tekrar sürmeye çalışır. Gönlünü hayat rehberi Kur'an ile toparlamaya, onun ölçüleriyle yeniden inşa etmeye niyet eder. Kur'an; yaralı gönüllere şifa, muhtaç diyarlara bolluk ve berekettir. Zira vahiy, her çağın insanına hitap eden diri bir hakikattir. Rabbimiz bu gerçeği şöyle ifade eder: “*Biz Kur'an'dan, müminler için şifa ve rahmet olan ayetler indiriyoruz.*”⁵

Ramazın Oruç Ayıdır

Ramazın ayında mukim, akıllı ve büluğ çağına ermiş, hastalık ve yolculuk gibi dinen geçerli bir mazereti bulunmayan her Müslüman'ın oruç tutması farzdır. Oruç, kulun Rabbi ile âdetâ baş başa kalmasıdır. Bir kudsi hadiste “...*Oruç benim içindir.*

4 Bakara, 2/185.

5 İsrâ, 17/82.

*Onun mükâfatını ben vereceğim...*⁶ buyrularak orucun manevi karşılığına dikkat çekilmiştir. Oruç, ruhu incelten, Rabbimize olan muhtaçlığımızı ve minnettarlığımızı bize ziyadesiyle hissettiren, nimetin kadrini öğreten bir ibadettir. Oruç; gün boyunca sadece aç ve susuz kalmak değildir, aynı zamanda eli haramdan, dili kem söz ve yalandan, gözü kötü ve kötüye bakıştan, kalbi masivadan, dünyaya esir olmaktan koruma ahdidir. Her yanımızı saran, bedenimizdeki her organın nasibini aldığı bir sükûnetin adıdır. Peygamber Efendimiz (sas), oruçlu müminleri şöyle müjdeliler: *“Oruç tutan kişi için iki sevinç anı vardır. Biri iftar vaktinde orucunu açarken kalbine dolan sevinç, diğeri ise Rabbine kavuştuğunda orucunun mükâfatıyla yaşadığı ebedî sevinçtir.”*⁷ Bu müjde, iftar vaktini mümin gönüller için sıradan bir an olmaktan çıkarır; onu rahmetle yıkanmış bir vuslat ânına dönüştürür. İftar vakti, sabırla geçirilen saatlerin ardından gelen bir ikramdır. Allah rızası için açlığa, susuzluğa ve nefse ağır gelen her hâle katlanan ihlaslı gönüller için yasaklar kalkar, kalpler ferahlar. Bu sevinç bir güne mahsus değildir; oruç tutulan her gün yeniden doğar, her akşam gönüllerde tazelenir. Peygamberimizin ifadesiyle *“İlk gecesinden itibaren şeytanların bağlandığı, cehennem kapılarının kapatıldığı, cennet kapılarının açıldığı, sayısız müminin ateşten azat edildiği”*⁸ bu mübarek ay hakkıyla idrak edildiğinde her akşam, rahmet kapıları aralanır; nice gönüller affa ve mağfirete mazhar olur, nice canlar cehennem ateşinden azat edilir. Bu rahmet, Ramazan gecelerinde kesintisiz devam eden bir lütuftur.

Biz orucu hikmetlerini yaşayarak ve faziletini kuşanarak tutarsak oruç da bizi halis niyet ve güzel ahlak üzere tutacaktır. Allah Resûlü (sas) bu hususta bizlere şu müjdeyi verir: *“Kim gönülden inanarak ve karşılığını sadece Allah’tan bekleyerek ramazan*

6 Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 163.

7 Müslim, Sıyâm, 163.

8 Tirmizî, Savm, 1; İbn Mâce, Sıyâm, 2.

*orucunu tutarsa geçmiş günahları bağışlanır.*⁹ Biz orucu samimiyetle tutarsak oruç bizi merhamet üzere tutacaktır. Biz orucu yüreğimizde hissederek tutarsak oruç bizi rahmet ve mağfiret çizgisinde tutacaktır. Biz orucu karşılığını sadece Allah'tan bekleyen bir samimiyetle tutarsak oruç bizi izzetle yaşanan bir hayat üzere tutacaktır. Biz orucu paylaşmaya vesile kılsak oruç da kardeşliğimizi, ülfetimizi güçlü tutacaktır.

Ramazan İbadet Ayıdır...

Bu ayda beş vakit namaz başta olmak üzere ibadetlere daha hassas devam edilir, teravih namazlarında omuz omuza Rabbimizin huzuruna durulur. Teravih namazı, Ramazan ayının feyzini ve bereketini gecelerimize taşıyan; kalplerimizi arındıran, ruhlarımızı diriltlen ve bizleri ilahi affa hazırlayan önemli bir ibadettir. Her kıyamda teslimiyet, her rükûda tevazu, her secdede affa olan umut tazelenir. Dillerimizden dökülen, camilerimizin kubbelelerinde yankılanan tekbirler ve salavatlarla kalplerimiz sükûnete erer. Ayaklar yorulur, beden titrer; ama kalp Rabbimizin huzurunda olmanın sevinciyle hafifler, dünya telaşı yerini huzur ve saadete bırakır. Peygamber Efendimiz (sas) şöyle buyurmaktadır: *“Kim, inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek teravih namazını kılsa geçmiş günahları bağışlanır.”*¹⁰

Ramazan Paylaşma ve Dayanışma Ayıdır

Rahmetin gölgesinde insanın insana emanet edildiği cömertlik ayıdır Ramazan. Yüce Rabbimiz, *“Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz.”*¹¹ buyurarak Ramazan'ı fırsat bilmeye, nice garip ve muhtaç gönle dokunmaya çağırır. Malın mülkün gerçek sahibinin Rabbimiz olduğunu her daim

9 Buhârî, İmân, 28.

10 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1.

11 Âl-i İmrân 3/92.

hatırlamamızı öğütler. Evimizde ağırladığımız misafirle, soframızdan doyup kalkan yetimin tebessümüyle huzur bulmayı öğretir. Bu ayda sofralar yalnızca yemekle değil, merhametle kurulur; uzatılan her el, göğe yükselen bir duanın yankısı olur. Resûlullah (sas), “*Sadaka vermek maldan hiçbir şey eksiltmez.*”¹² müjdesiyle veren kalpleri teskin eder. Ramazan’da paylaşılan bir lokma, bir yetimin gülüşüyle karşılık bulur; gizlice verilen bir yardım, kalplerde sükûnet olur. Çünkü bu ay, malın değil, niyetin tartıldığı; gönüllerin birbirine yaklaştığı bir davettir. Cenab-ı Mevla’nın “*Allah yolunda her ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir.*”¹³ müjdesiyle hayır ve hasenatımızın sevap ve mükâfat olarak bize geri döneceğini bilmektir. İster kadın ister erkek, ister küçük ister büyük, ister zengin ister fakir, her Müslüman’ın yapabileceği bir infak mutlaka vardır. İnfak, birbirimizin derdiyle dertlenmek, darda kalan kardeşlerimizin işini kolaylaştırmaktır. İnfak, mazluma, muhtaca kimsesiz, yalnız ve yardımsız olmadıklarını hissettirmek, ellerinden tutmaktır. Yeri geldiğinde kardeşini kendi tokluğuna tercih ederek, Muhacir kardeşine vererek, ekmeğimizi paylaşmaktır. Elimizden geleni yapma gayretini gösterip Ensar olma aşkı ve şevkiyle onların yanında yürümektir.

Ramazan Kanaatkârlık Ayıdır

el-Latîf olan Rabbimizin incelikle kalplerimize dokunduğu mübarek bir vakittir Ramazan. Azın berekete, sabının şükre dönüştüğü aydır. Nimetin miktarı, kalitesi değil, nimete gösterilen hürmetin hissedildiği andır. Malın mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu her daim hatırlamaktır. Sofraya oturduğumuzda önümüze konulan rızık için güç ve kudret verenin kadrini bilmektir. Rabbimizin “*Eğer şükrederseniz, elbette size olan nimetimi*

12 Müslim, Birr, 69.

13 Sebe, 34/39.

artırm.”¹⁴ buyurduğu gibi bereketin yoluna revan olmalıdır. Resûlullah’ın (sas) “*Zenginlik mal çokluğu değil, gönül tokluğudur.*”¹⁵ nebevî öğüdünü hayatımıza aktarabilmektir.

Ramazân Sükût Ayıdır

Sessizliğin, ihlasın ve ruh dinginliğinin tecelli ettiği vakittir Ramazan. Yaşanılan her saatin, her dakikanın, her saniyenin sorumluluğunu üzerimizde taşımaktır. Rabbimiz kurtuluşa eren müminlerin özelliklerini haber verirken “*Onlar boş sözlerden yüz çevirirler.*”¹⁶ buyurur. Bizden beklenen her türlü kötülük, gybet ve boş sözlere karşı gönülden dilimize kilit vurmak, “İnni sâim”, “Ben oruçluyum.” diyerek karşılık vermektir. Böylece Ramazan, sadece açlığı değil; dilde sabrı, kalpte sükûneti, gönülde ihlası öğrenmektir.

Ramazân Arınma ve Bağışlanma Ayıdır

Ramazân...

Gönül dünyamızı her türlü vesvese, şüphe ve tereddütten, ibadetlerimizi riya ve gösterişten, zihnimizi ve kalbimizi bütûn kötü duygu, düşünce ve hasletlerden arındırarak berata ermenin fırsatıdır. “*O Allah ki tevbeleri çok kabul edendir.*”¹⁷ Öyleyse Ramazan’da bize düşen şükür ve dualarımızla, tövbe ve istiğfarlarımızla günahlardan arınmaya çalışmaktır. Aynı zamanda bir muhasebe ayıdır Ramazan. Hayatımızı gözden geçirmek, vaktimizi inancımıza ve ibadetlerimize göre tanzim ederek geleceğimizi bu minvalde yeniden planlamak için değerli bir imkândır. Kadrini bilen için Ramazan, bereketiyle gelen büyük

14 İbrâhîm, 14/7.

15 Buhârî, Rikâk, 15, Müslim, Zekât, 120.

16 Mü’minûn, 23/3.

17 Nasr, 110/3.

bir kazançtır. Ramazan'a kavuştuğu hâlde onun kıymetini bilmeyen kişi, büyük bir hazineden mahrum kalmıştır. O hâlde, "Hoş geldin." diyerek karşılayacağımız Ramazan'ı, yüreğimizde hissedelim. Unutulanların hatırlandığı, ihmal edilenlerin gönülünün alındığı, kardeşlik ve iyiliklerin dolu dolu yaşandığı bir Ramazan geçirelim. Sevgili Peygamberimizin "*Allah'ım, seni anıp zikretmek, nimetine şükretmek, sana en güzel şekilde ibadet etmek için bize yardım eyle.*"¹⁸ duasını dilimizden düşürmeyelim. Ramazan'da kazandığımız güzel hasletleri, sadece ibadet ve ev hayatımıza bırakmayalım; okulda, iş yerinde, sokakta ve günlük ilişkilerimizde de sergileyelim. Ramazan'ın ruhunu hayatımızın her alanına taşıyarak, hem kendi iç dünyamızı hem de çevremizi güzelleştirelim. Bu mübarek iklimden, arınmış bir kalp ve yenilenmiş bir irade ile çıkmayı Cenab-ı Hakk'tan niyaz edelim. Ramazan mektebinden alınımızın akıyla çıkarak, Allah'ın rahmetiyle arınarak, af ve mağfiret müjdesine nail olarak ebedî bayramlara hep birlikte ulaşalım.

18 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; Nesâî, Sehib, 60.

KUR'AN TİLAVETİNİN VE ORUÇ İBADETİNİN DERECELERİ

Doç. Dr. Emrullah TUNCEL

İstanbul İl Müftüsü

İki şey vardır ki Ramazan-ı Şerif'in gelmesiyle birlikte sair zamanlardan çok daha fazla gündemimizi belirlemekte; bireysel ve toplumsal hayatımızda hâkim olan alışkanlıklarımızı değiştirerek gündemin üst sıralarındaki yerini almaktadır. Bunlardan birincisi oruç ibadeti ikincisi ise Kur'an tilavetidir ki mezkûr iki ibadet ahirette birbirini tamamlayan/destekleyen sonuçların hasıl olmasına vesile olacak potansiyeli bünyelerinde barındırmaktadır. Zira oruç, kötülöklere ve cehenneme karşı kalkan/siper vazifesi görürken¹ Kur'an, iyiliklere ve cennete götüren rehber niteliğini haizdir.² Aynı zamanda oruç cennetin kapılarının açılmasını,³ Kur'an ise cennet derecelerinin katedilmesini sağlayan bir özelliğe sahiptir.⁴ Her iki ibadetin ortak vasfı ise Ramazan ayında ayrıca ihtimam gösterilmeyi gerektirmeleri, insana tevdi edilen çok değerli birer emanet olmaları ve onu Allah'a yakın meleklerin seviyesine yükseltecek potansiyeli barındırmalarıdır. Zira Kur'an

1 Buhârî, Savm, 2.

2 Mâide, 5/16; İsrâ, 17/9.

3 Buhârî, Savm, 4; Müslim, Sıyâm, 166.

4 Ebû Dâvûd, Vitr, 20; Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'an, 18.



okumada maharet kesbetmek kişiyi, vahyi taşıyan melekler seviyesine çıkarırken⁵ oruç ibadetinin hakkının verilerek ifa edilmesi ise hayvani/nefsani arzulardan sıyrılıp melekî boyuta terfi etmeye ve Cenab-ı Hakk'a kurbiyete vesile olmaktadır.⁶ Bu kurbiyetin insan için kuvveden fiile çıkarılarak tahakkuk edebilmesi için hem tilavetin hem de oruç ibadetinin sadece zahirî şartlarının yerine getirilmesiyle iktifa edilmeyip batinî şartlarına da özen göstermek gerekir. Bu gereklilikten hareketle makalede İmam Gazzâlî'nin oruç ibadeti özelinde yapmış olduğu tasnif, Kur'an tilavetine teşmil edilerek söz konusu tilavetin derecelendirilmesi yapılacaktır.

İmam Gazzâlî'nin oruç ibadetinin batınına yönelik tasnifi ehlinin malumudur ki o bu konuda oruç tutan kişileri tuttukları orucun niteliğine göre avam, havas ve ehassül-havas olarak tavsif etmektedir. Buna göre avamın orucu, mide ve cinsel uzvun yasak olan eylemlerden uzak tutulması ile sınırlı kalmakta, kişinin diğer organları oruçtan nasibini alamamaktadır. Şayet kişi mide ve cinsel uzvu ile beraber gözünü, kulağını, dilini, elini, ayağını ve sair organlarını da günahlardan koruyabiliyorsa bu kişinin orucu havasın orucu olarak nitelendirilir ki böyle bir oruca zahirî organların tamamı eşlik etmektedir. Bütün bunlara kalbin eşlik etmesi ve kişinin dünyaya ait düşüncelerden sıyrılarak kendisini kalben Allah'a bağlaması ve O'ndan gayrısını düşünmemesi ise ehassül-havasın orucu olarak vasıflandırılmaktadır.⁷

İmam Gazzâlî'nin oruç ibadetinin derecelendirilmesine dair yapmış olduğu mezkûr tasnif, genelde tüm ibadetler özelde ise Kur'an tilaveti için örnek teşkil etmektedir. Bu örnekten

5 Buhârî, Tevhîd, 52.

6 Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1432/2011), 2/99.

7 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/110-111.

hareketle Kur'an tilavetinin mertebelerinin okuyan kişinin okuyuş keyfiyetine istinaden belirlenmesi bu çalışmanın mihverini teşkil edecektir. Zira tilavetten beklenen maksadın hasıl olabilmesi için Kur'an okuyucusunun hakiki bir tilavetin paradigma-larından haberdar olması ve bunu gerçekleştirmek için azami gayret göstermesi gerekmektedir. Bu gayretin daha somut hedefler doğrultusunda anlamlı bir çabaya dönüşebilmesine katkı sunmak için kişilerin yapmış olduğu tilavetler "Avamın Tilaveti", "Havasın Tilaveti" ve "Ehassü'l-Havasın Tilaveti" şeklinde kategorize edilerek söz konusu kategoriler "Kur'an Tilavetinin Dereceleri" üst başlığı altında izah edilecektir.

Kur'an Tilavetinin Dereceleri

Oruç ibadetinin ifasında nasıl ki insanlar avam, havas ve ehassü'l-havas şeklinde kategorilere ayrılıyorsa Kur'an tilavetinin icrasında da yapılacak benzer bir tasnif, söz konusu ibadetin hakkının verilerek yerine getirilmesi konusunda okuyucular arasında önemli bir farkındalığın oluşmasına vesile olacaktır. Nitekim böyle bir tasniften haberdar olan bir okuyucu kendi okuyuşunun hangi kategoriye dâhil olduğunun idrakinde olarak mevcut durumunu sorgulayacak, şayet okuma biçimi avâm düzeyinde kalıyorsa bunu daha üst mertebelere taşımanın imkânlarını arayacaktır. Zira nice oruç tutan vardır ki tuttıkları oruç sadece açlık ve susuzluktan ibaret kalıyorsa⁸ nice Kur'an okuyan da vardır ki okudukları onların boğazlarından aşağıya inmemekte veya zahiri ve bätini şartlar açısından okuma niteliğini taşımamaktadır. Mamafih bazı okuyucuların okudukça hüsrani artarken⁹ kimilerinin ise okudukları Kur'an kendilerine lanet etmektedir.¹⁰ Böyle bir duruma maruz kalmamak için Kur'an

8 İbn Mâce, Sıyâm, 21.

9 İsrâ, 17/82.

10 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/266.

okuyucularının okuyuş derecelerini bilmesi, onların cennetteki derecelerinin âli olabilmesinin de mukaddimesi niteliğinde olacaktır.

1. Avamın Tilaveti

Avamın oruçtan nasibi nasıl ki mide ile sınırlı kalıyorsa avamın tilaveti de genellikle dilin faaliyetiyle sınırlı kalmaktadır. Hâl böyle olunca kişinin okuyuşunda dil aktif olarak fonksiyon icra ederken diğer organlar tilavetten nasibini alamamaktadır. Böyle bir okuyuşta Kur'an'ın elfazının terennümüne özen gösterilirken onun ahkâm ve ahlakının inceliklerine dikkat edilmemekte, Kur'an'a karşı sorumluluk mushafa saygı düzeyinde kalmaktadır. Böyle bir kişi mushafa abdestsiz dokunmama, onu belden aşağıda tutmama ve düzenli hatim yapma gibi hususlarda hassasiyet gösterirken mehâric-i hurûfa, sıfat-ı hurûfa ve tecvid kaidelerine riayette bazı eksiklikleriyle dikkat çekmekte; Kur'an'ın tefsirine ve tatbikine dair konularda ise ihmallerle muttasıf bir kişilik olarak arz-ı endam etmektedir. Hz. Ali "İçerisinde tedebbür (tefekür) bulunmayan kıraatte hayır yoktur." sözüyle bu düzeyde bir okuyuşun Kur'an'a karşı sorumluluğun ifası açısından yeterli olamayacağına dikkat çekmektedir.¹¹

İstiklal şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un aşağıdaki beyitlerinde avam düzeyinde icra edilen okuyuşa şu şekilde temas edilmektedir:¹²

11 Detaylar için bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 1412), Mukaddime, 29; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Ettafeyyîş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 1/39.

12 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul, 1966), 169; Ayrıca bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvid Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2004), 220-221.

*“Lafz-ı muhkem yalnız anlaşılın, Kur'an'ın,
Çünkü kaydında değil hiçbirimiz mananın;
Ya açar bakanz nazm-ı celilin yaprağına,
Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!”*

Kur'an tilavetini “hızlı okuma yarışmasına döndürmek” de avamın tilaveti kabilinden değerlendirilebilir. Abdullah b. Abbâs'tan (ra) nakledilen Kur'an'ın bir gecede süratli bir şekilde hatmedilmesindenise üç gecede tedebbür ile hatmedilmesinin daha güzel olduğuna dair rivayette de bu duruma dikkat çekilmektedir.¹³ Ayrıca bazı eserlerde, insanların Ramazan-ı Şerif'in yirmi yedinci gecesine yetiştirebilmek için hatim okuma yarışına girmeleri bidat türü bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Zira bu tür uygulamalar, “Bir gecede hatim tamamlandı!” gibi saiklerle yapılmakta ve çoğu zaman gösterişe dönüşebilmektedir. Ancak böyle bir saikle yapılmayan ve yarışa dönüştürülmeyen bireysel veya toplu hatimlerde ise herhangi bir sakıncanın olmadığı zahtan varestedir.

Avam düzeyinde tutulan bir oruç nasıl ki fikhen geçerli kabul ediliyorsa avam düzeyinde icra edilen bir tilavet de elbette kişiye sevap kazandırması açısından faydadan hâli değildir. Ancak söz konusu sevabın kalıcı/sürdürülebilir olması ve ahirette kişinin mizanında değerli bir amel olarak karşısına çıkabilmesi için tilavetin salt okuma/seslendirme faaliyeti olarak görülmemesi gerekmektedir. Bunun için Kur'an okuyucusunun okuyuşunu havas veya ehassü'l-havas seviyesine çıkarabilmek için gayret

13 Detaylar için bk. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Garîb-ü'l-hadîs*, thk. Hüseyin Muhammed Şeref, (Kâhire: el-Hey'etü'l-Âmme, 1404/1984), 5/245.

etmesi mahşerde Kur'an'ın şikâyetinden emin olup şefaatine nail olabilmesi açısından son derece önem arz etmektedir.

2. Havasın Tilaveti

Oruç ibadeti bağlamında havasın orucu mide ile beraber gözün, kulağın, dilin, elin, ayağın ve sair organların günahlardan korunması şeklinde tarif edilmektedir ki, bu şekilde tutulan oruçta diğer azalar midenin orucuna eşlik etmektedir.¹⁴ Havasın oruç tutma şeklini Kur'an tilavetine uyarladığımızda ise şu hususların altını çizmek faydalı olacaktır. Havasın tilavetinde sadece dilin hareketiyle ve ayetlerin seslendirilmesiyle yetinilmez. Okuyucu, Kur'an'ın anlamıyla, ahkâmıyla ve doğru anlaşılıp uygulanmasıyla da meşgul olur. Onun hem tecvid hem tefsir hem de tatbik boyutunu eşzamanlı olarak tilavetin bir unsuru olarak görür. Ayetleri can kulağıyla dinleyerek tilavetten kulağının nasipdar olmasını ihmal etmez. Bu nasibin zayi olmaması için de Kur'an ayetleriyle beslediği kulaklarının şeytani, nefsanî veya malayani sözlerle kirlenmemesine özen gösterir.

Gözlerinin tilavetten nasipdar olabilmesi için kendine ait özel bir Mushaf edinerek söz konusu mushaftan Kur'an'ı okuma-ya ve ezberlemeye gayret eder. Onu okudukça Allah'ın ayetlerinin sadece mushaftakilerle sınırlı olmadığını görür. Hem kendi iç dünyasında (enfüs) hem de dış dünyada (âfâk) var olan ayetleri ibret nazarıyla temaşa etmeye başlar. Bu temaşadan aldığı feyzin neticesinde Kur'an'ın nurundan istifade ettirdiği gözlerini başkalarını rahatsız edecek bakışlardan ve iç dünyasını karartacak görüntülerden korumaya özen gösterir.

Diliyle, gözüyle ve kulağıyla icra ettiği tilavete aklının da iştirak etmesini temin ederek tüm akli meleklerini hem Kur'ani/kelami hem de kevnî/kozmetik ayetlerin doğru anlaşılabilmesi için

14 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*, 2/110.

seferber eder. Bunu yaparken ayetler arası münasebetten, sünnet-i seniyyeden, sahabe kavlinden, Arap dilinin imkânlarından, bilimsel/ilmî verilerden, geleneksel ve güncel tefsir birikiminden azami ölçüde istifade etmeye gayret eder. Böylece aklının Kur'an tilavetinden hissedar olmasını sağlayarak Kur'an'ın, aklı için bir rehber (hüdâ) ve ışık (nûr) olmasını temin eder, bu sayede düşünce dünyasının şeytanî veya nefsanî telkinlerle manipüle edilmesinin önüne geçer.

Havas olan bir kişinin tilavetinin önemli göstergelerinden birisi de ayetlerin gündelik yaşamda tezahür etmesidir. Böyle bir kişi emredilene yapmak, yasaklanarlardan kaçınmak suretiyle tüm azaların tilavete iştirak etmesini temin eder. Böylece tilavet kelimesinin etimolojik anlamında mündemiç bulunan "bir şeyin izinden gitmek, onu takip etmek" hususu tahakkuk etmiş olacak;¹⁵ kişi okuduğu ayetlerin izini tüm azalarıyla takip ettiğinden "hakka tilavetih" idealine bir adım daha yakınlaşmış olacaktır.

3. Ehassü'l-Havasın Tilaveti

Ehassü'l-havasın oruç ibadeti bağlamında özellikleri izah edilirken onun tüm azalarına tutturduğu orucuna kalbinin de iştirak ettiği vurgulanır ki burada kalbin oruca iştirak etmesi kişinin dünyaya ait düşüncelerden sıyrılarak kendisini Allah'a bağlaması ve O'ndan gayrısını düşünmemesi olarak betimlenir. Bu kişileri tavsif ederken "erbâb-ı kulüb" kavramını kullanan Gazzâlî, bu dereceye yükselmiş olan kişilerin dünyevî düşüncelere kapılmalarının onların oruçlarını bozacağını ve hatta ne ile iftar edeceklerini dahi düşünmenin bu kişiler için günah kabilinden bir amel olarak defterlerine yazılacağını ifade etmektedir.¹⁶

15 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts), "tlv"; Abdurrahman Çetin, "Tilâvet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/155.

16 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/110.

Meseleyi tilavet bağlamında ele aldığımızda ehassü'l-havasın tilavetini, kişinin Kur'an'ı tüm kalbî fonksiyonlarıyla okuması şeklinde nitelendirmek mümkündür. Bu vasfı haiz olan kişiden beklenen şey Yüce Allah'a saygıyla ve huzur-ı kalp ile Kur'an'ı okumak, okuyuş esnasında ve sonrasında teessür ve teberrî gibi bâtını hâllerle muttasıf olmaktır.¹⁷

Tilavete kalbin iştirak etmesi onun kabule şayan olmasının ön koşuludur. Zira dinî literatürde kalp, salt kan dolaşımını sağlayan bir organ olarak görülmeyip düşüncenin, bilginin, inancın ve inkârın kaynağı olarak tarif edilmekte,¹⁸ insanın yapıp ettiklerinin anlamlı veya anlamsız olmasını belirleyen bir işleyle sahip olarak nitelendirilmektedir. Bu sebeple tüm amellerimizin istikamet üzere olması; kalbin o amelin öncesinde, esnasında ve sonrasında takınacağı tutuma bağlıdır. Hâl böyle olunca kişinin eylemlerinden mesul, mazur veya mecûr olmasını belirleyen ana etken, onun söz konusu eylemin teşekkülündeki kalbî durumdur.

Kur'an tilavetinin kalben yapılabilmesinin ön koşulu ihlas ile yapılmasıdır. Zira kişinin kalbi ancak ihlas sayesinde şirk, riya, süm'a, ucb ve kibir gibi batıl veya fasit duygulardan arınabilir. Aksi hâlde Kur'an tilaveti gibi sırf Allah için yapılması gereken bir amel, insanları memnun etme ve onların hatırını önceleme gibi çeşitli dünyevi çıkar hesaplarına kurban edilmiş olacaktır ki bu tür durumlar kalbin safiyetini (ihlasını) zedeleyecektir.

Kur'an tilaveti esnasında okuyucuda bulunması gereken kalbî hasletlerden birisi de teessürdür ki sözlükte "hissetmek, hislenmek, etkilenmek ve tesir altında kalmak" gibi anlamlara

17 Detaylar için bk. Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/291-320.

18 Süleyman Uludağ, "Kalp", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/229-230.

gelmektedir.¹⁹ İmam Gazzâlî'ye göre teessür, okunan ayetlerin muhtevası doğrultusunda kişinin kalbinin korku, umut ve üzüntü gibi hallerle etkilenmesi demektir.²⁰ Vüheyb b. Verd'in (öl. 153/770) Kur'an okumaktan ve onu tefekkür etmekten daha çok kalbi hassaslaştıran ve hüzne sevk eden bir şeyin olmadığına dair sözünü aktaran Gazzâlî, devamında teessür hakkında şunları söylemektedir:

“Kulun tilavetten etkilenmesi (teessür), okuduğu ayetin vasfına bürünmesidir. Nitekim o, tehdit (azap) ve mağfiretin şarta bağlandığı durumlarda korkusundan âdeta ölecek gibi küçülür. Rahmetin genişliği ve bağışlama vaadi geldiğinde sevinçten uçacak gibi ferahlar. Cennet tasvir edildiğinde gönlü oraya karşı bir sevk duyar, cehennem tasvir edildiğinde korkudan titrer.”²¹

Hissiyattan yoksun bir okuyuş, Gazzâlî'ye göre okuyan kişiyi Allah'ın kelamını hikâye okur gibi okuma durumuna düşürecektir. O zaman kişi “*Onlar nice ayetlerden yüz çevirirler!*”²² buyruğunda beyan edilen uyarıların/tehditlerin kapsamına dâhil olacaktır. Ayrıca Kur'an'ı bu tür hissiyatlardan uzak bir şekilde okuyan kişiye Yüce Allah tarafından “Ne oluyor sana? Eğer bana (tüm benliğimle ve hissiyatımla) yönelmeyeceksen sözümü (okumayı) bırak!” şeklinde seslendirildiğini nakleder.²³ Ayrıca Gazzâlî, tilavetin kalbî boyutu bağlamında “*Kalpleriniz onunla ülfet ettiği sürece Kur'an'ı okuyun!*”²⁴ hadisini nakletmiş ve Hz. Peygamber'in

19 Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-hadis* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 4.

20 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/309.

21 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/309-310.

22 Yûsuf, 12/105.

23 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/311-312.

24 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 37.

(sas) Allah'tan korkarak Kur'an okuyan kişiyi onu en güzel sesle okuyan kişi olarak tarif etmesine²⁵ dikkat çekmiştir.²⁶

Kur'an'ı kalben tilavet edebilmenin şartlarından birisi de Kur'an okuyucusunun tevazu sahibi olmasıdır. Zira insanın Kur'an vahyinden ve tilavetinden istifade edebilmesi, kibirden uzak, tevazu ile tezyin edilmiş bir kalbe sahip olmasına bağlıdır. Kalpteki tevazunun organlardaki tezahürü ise huşudur.²⁷ Tevazu ehli olanlar iyilerden ve onlara vad edilen mükâfatlardan bahseden ayetleri okuduklarında veya dinlediklerinde -ümitvar olmakla birlikte- kendilerini onlardan biriymiş gibi görmek yerine onlardan biri olabilmek için Allah'a niyazda bulunurlar. Kusurlu ve isyankâr kişilerin zemmedildiği ayetlerde ise nefsinin söz konusu ayetlerin doğrudan muhatabı olarak görüp onları korku ve endişe içinde okurlar veya dinlerler.²⁸

Sonuç

Bir ibadeti tam anlamıyla eda etmiş olmak için onun şekli/zahirî şartlarını yerine getirmek yeterli değildir. Zira naslarda yer alan ifadeler ibadetlerin kabulünde hem zahirî hem de bâtinî şartların birlikte ifa edilmesinin belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu sebeple genelde tüm ibadetler özelde ise Kur'an tilaveti birbiriyle ilintili aşamaların bihakkın yerine getirilip getirilmemesine göre farklı değerlendirmelere/derecelendirmelere konu olmaktadır. Bu çalışmada Kur'an okuyucuları, icra edilen tilavetin şekline ve keyfiyetine göre derecelendirilmiş, okuyuş

25 İbn Mâce, İkâme, 176.

26 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/313.

27 bk. Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Mahmûd b. Şerîf - Abdülhalîm Mahmûd (Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, 1972), 1/381; Mustafa Çağrıncı, "Tevazu", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583.

28 Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/318.

keyfiyetine yönelik farkındalığın artırılması amaçlanmıştır. Zira ehlinin malumudur ki Kur'an tilavetinin gayesi dilin hareketiyle eşgüdümlü bir şekilde akıl ve kalbin de harekete geçirilmesi; seslendirme eylemine düşünme ve hissetme yetilerinin de eşlik etmesidir. Binaenaleyh ideal olan tilavet, hem akıl hem kalp hem de kalıp (dil ve tüm azalar) ile gerçekleşecek olan bir okumadır ki, bu sayede tilavetin hakkı verilerek "hakka tilavetih"²⁹ tavsifine uygun en güzel okuma şekli gerçekleşmiş olacaktır. Bu meyanda Kur'an ayı olan Ramazan, böyle bir farkındalığı kazanmak üzere bizlere lütfedilen eşsiz bir nimettir.

Kaynakça

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.

Çağrıncı, Mustafa. "Tevazu". *DİA*. 40/583-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Çetin, Abdurrahman. "Tilâvet". *DİA*. 41/155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl. *es-Sünen*. Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 1412.

Ebû Dâvûd, Süleyman b Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistanî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Dârü'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1428/2008).

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Garîbü'l-hadis*. thk. Hüseyin Muhammed Şeref. Kâhire: el-Hey'etü'l-'Âmme, 1404/1984.

Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. İstanbul, 1966.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1432/2011.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. Mısır, 1952.

29 Bakara, 2/121.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1384/1964.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâle*. thk. Mahmûd b. Şerîf - Abdülhalîm Mahmûd. Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, 1972.

Mutçalı, Serdar. *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-hadîs*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*. İstanbul: İfav Yayınları, 2014.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh (Sünen)*. nşr. İbrahim Atve. (b.y.: ts.).

Uludağ, Süleyman. "Kalp". *DİA*. 24/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

PEYGAMBERİMİZİN VE ASHABIN RAMAZAN HAYATI

Prof. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ramazan ayı Kur'an-ı Kerim'de "Doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur'an'ın indirildiği ay..."¹ olarak tarif edilmiştir. Ramazan ayının kutsiyeti ve bereketi, özellikle bu ayda Kur'an-ı Kerim'in indirilmeye başlanması ile ilgilidir. Allah Teâlâ, Ramazan ayının değerini ve önemini ortaya koyan bu açıklamalardan hemen sonra "...Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin..."² buyurarak Ramazan'ın kutsiyetini idrak edebilmemiz ve tüm benliğimizle yaşayabilmemiz için bu ayda oruç tutmayı emretmiştir. Dolayısıyla Ramazan ayı ile özdeşleşen ibadet oruç, Ramazan'a kutsiyet kazandıran ise Kur'an-ı Kerim'dir. Öte yandan Bakara suresi 185. ayetle birlikte düşünüldüğünde "Biz Kur'an'ı Kadir Gecesi'nde indirdik."³ ayet-i kerimesi Allah'ın "Bin aydan hayırlı"⁴ olarak nitelediği Kadir Gecesi'nin de Ramazan ayında olduğunu gösterir. Bu yönüyle Ramazan ayı, içinde bin aydan hayırlı bir geceyi barındıran mübarek bir ay olma vasfı taşımaktadır.

1 Bakara, 2/185.

2 Bakara, 2/185.

3 Kadir, 97/1.

4 Kadir, 97/3.



Ramazan ayının kutsiyet ve bereketi, her samimi Müslüman'ın zihninde bu ayın bereketinden ve hayrından istifade etme isteğini oluşturur. Her konuda olduğu gibi Ramazan ayını nasıl geçirmemiz gerektiği konusunda da bizler için en güzel örnek öncelikle Peygamber Efendimiz (sas), daha sonra da onun izinden giden değerli ashabıdır. Ramazan ayının Peygamberimizin ve ashabının hayatında nasıl bir yere sahip olduğunu, onların bu ayı nasıl geçirdiklerini birkaç başlık altında ele almak mümkündür.

Ramazana Hazırlık

Ramazana Müslümanların ibadetlerini ve salih amellerini arttırdığı bir aydır. Ancak Peygamberimiz ve ashab, henüz Ramazana gelmeden zihinlerini, ruhlarını ve bedenlerini bu aya hazırlamaya başladılar. Resûlullah: *“Allah'ım bize Receb'i ve Şaban'ı mübarek kıl, bizi Ramazana eriştir.”*⁵ diye dua ederdi. Bu dua, Receb ve Şaban aylarında da iyilik ve ibadetleri artırarak Ramazana hazırlık yapmaya başlanması gerektiğine işaret eder. Nitekim Resûlullah Şaban ayının önemli bir kısmını oruçlu geçirirdi.⁶ O, Şaban ayının, insanlar nezdinde değerinin pek bilinmediğini ifade etmiş, bu ayda amellerin Allah'a arz edildiğini belirtmiş ve *“Ben amellerimin oruçlu iken Allah'a arz edilmesini arzu ederim.”*⁷ buyurmuştur. Ayrıca *“Allah Teâlâ -rahmetiyle- Şaban'ın on beşinci gecesi dünya semasında tecelli eder ve Kelb kabilesi koyunlarının kılları sayısından daha fazla kişiyi bağışlar”*⁸ hadisi ile insanları Ramazana öncesinde tövbe istiğfar etmeye teşvik etmiştir. Bir başka hadisinde ise *“Şaban'ın ortasında gece ibadet ediniz, gündüz oruç*

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessese-tü'r-Risâle, 1421/2001), 4/180.

6 Buhârî, *Savm*, 52; Müslim, *Sıyâm*, 176-177.

7 Nesâî, *Savm*, 70.

8 Tirmizî, *Savm*, 39; İbn Mâce, *İkametü's-salât*, 191.

tutunuz. Allah o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecir doğana kadar, ‘Yok mu benden af isteyen onu affedeyim, yok mu benden rızık isteyen ona rızık vereyim, yok mu bir musibete uğrayan ona afiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle!’ der.”⁹ buyurarak ibadetleri arttırmaya yönlendirmiştir. Şaban ayında tutulan oruçlar âdeti farz namaz öncesi kılınan sünnet namazlar ya da spor öncesi ısınma egzersizleri gibi Ramazan orucuna bedeni ve ruhu hazırlamaktadır. Bununla birlikte Şaban ayının ikinci yarısında oruca ara verilmesi de Ramazan’a iştiaqla girmeyi kolaylaştırmak mahiyetindedir. Resûlullah bir hadisinde Şaban’ın ortasından sonra oruç tutulmamasını tavsiye etmiş,¹⁰ bir başka hadisinde ise kişinin düzenli olarak tuttuğu nafil oruçlar haricinde, Şaban ayının son bir iki günü oruç tutulmamasını ve Şaban ve Ramazan oruçlarının birleştirilmemesini emretmiştir.¹¹

Ramazın Orucu

Ramazın ayında oruç tutmak İslam’ın beş esasından biridir. Peygamber Efendimiz Mekke’de iken âşûrâ orucu tutardı. Medine’ye hicret ettikten sonra ashabına da âşûrâ orucu tutmalarını emretmişti.¹² Hicretin ikinci yılı Şaban ayında ise Ramazan orucu farz kılınmıştır.¹³ Bu tarihten sonra artık gücü yeten her Müslüman için Ramazan ayında oruç tutmak, namaz kılmak ve zekât vermektten sonra dinin başlıca esaslarından biri olmuştur. Resûl-i ekrem, hilalin görülmesi ile birlikte oruca başlanmasını emretmiş, Ramazan ayı girdiğinde cennet kapılarının açıldığını, cehennem kapılarının kapandığını ve şeytanların bağlandığını

9 İbn Mâce, İkametü’s-salât, 191.

10 Ebû Dâvûd, Savm, 12.

11 Buhârî, Savm, 14; Müslim, Sıyâm, 21.

12 Buhârî, Savm, 69.

13 İbrahim Kâfi Dönmez, “Oruç”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/416.

bildirmiştir.¹⁴ Bu ifadeler, Ramazan ayı boyunca insanların ibadetlerinin ve salih amellerinin arttığını dolayısıyla Allah'ın rahmet ve mağfiretinin de katlandığını, insanlar oruç tutarak ve çokça Kur'an okuyarak Allah'a yaklaşıp günah işlemekten uzaklaştığı için şeytanların onlar üzerinde etkisinin azaldığını gösterir.¹⁵

Oruç ibadeti, Allah'ın önceki ümmetlere de farz kıldığı bir ibadettir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de "Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç size de farz kılındı." diye beyan edilmiştir.¹⁶ Ancak Peygamber Efendimiz, Müslümanların orucunu, Ehl-i kitabın orucundan ayırmak için bazı hususlara özellikle dikkat çekmiştir. Bu hususların başında sahur yapmak vardır. Peygamber Efendimiz: "Sahur yapınız, sahurda bereket vardır."¹⁷ buyurarak sahura teşvik etmiştir. Öte yandan "Bizim orucumuz ile Ehl-i kitabın orucu arasındaki fark sahur yemeğidir."¹⁸ buyurmuştur.

Resûlullah sahur yemeği yer, "Mübarek yemeğe buyurun." diyerek sahur yemeğine davet ederdi. Sahabeden Irbaz b. Sâriye, Peygamber Efendimizin "Haydi, bu mübarek öğüne buyurun." diyerek kendisini sahur yapmaya davet ettiğini anlatmıştır.¹⁹ Zeyd b. Sabit, Huzeyfe b. el-Yeman Peygamberimizle birlikte sahur yaptıklarını anlatan sahabilerdir. Bir gün Resûlullah Enes b. Malik'ten kendisine sahurluk yiyecek hazırlamasını istemiş, Enes de ona hurma ve su getirmişti. Peygamberimiz ardından Enes'e:

14 Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyâm, 1.

15 Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu Müslim*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1392), 7/188; Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 4/608.

16 Bakara, 2/183

17 Buhârî, Savm, 20; Müslim, Sıyâm, 45.

18 Müslim, Sıyâm, 46.

19 Ebû Dâvûd, Savm, 16; Nesâî, Sıyâm, 25-26.

“Benimle birlikte sahur yapacak birini davet et.” demiş, Enes de Zeyd b. Sabit’i çağırmış, Resûlullah ile birlikte sahur yapmışlar, daha sonra sabah namazına gitmişlerdi.²⁰ Bu olayı anlatan Zeyd b. Sabit: “Ben Peygamberimizle sahur yaptım, daha sonra birlikte sabah namazını kıldık.” diye nakletmiştir. Onun bu anlatısı üzerine kendisine sahur ile namaz arasında ne kadar bir vakit olduğu sorulmuştu. Zeyd de “elli ayet okuyacak kadar bir süre” olduğunu söylemiştir.²¹

Resûlullah sahurunu geçiktirir, iftarda acele ederdi. Oruçlu olsa dahi akşam namazını geçiktirmezdi. Bir gün tabiîundan Ebû Atiyye, Hz. Âişe’yi ziyarete gelip ona şu durumu sormuştu:

“Ey müminlerin annesi, iki kişiden biri iftarda acele edip sahurunu geçiktirirken diğeri iftarı geciktiriyor ve erkenden sahur yapıyor. (Hangisinin ameli daha sahihtir?)” diye sormuştu.

Hz. Âişe, sahurunu geçiktirip iftarda acele edenin kim olduğunu sormuş, Ebû Atiyye, bu kişinin Abdullah b. Mesud olduğunu söyleyince, Hz. Âişe, Peygamberimizin de böyle yaptığını belirtmişti.²²

Bir başka rivayete göre ise Ebû Atiyye ve Mesruk adlı iki tâbiî, Hz. Âişe’ye:

“Ey müminlerin annesi, Peygamberin ashabından biri iftar etmede de akşam namazında erken hareket ediyor. Diğeri ise iftarı da akşam namazını da geciktiriyor.” diyerek hangi amelin daha isabetli olduğunu sormuşlardı.

Hz. Âişe: “İftar etmede ve akşam namazını kılmada kim erken davranıyor?” diye sorunca da bu kişinin Abdullah b. Mesud olduğunu söylemişlerdi. Hz. Âişe: “Resûlullah da böyle yapardı.”

20 Nesâî, Sıyâm, 28.

21 Buhârî, Mevâkitu’s-salât, 20, Savm, 19; Müslim, Sıyâm, 47.

22 Nesâî, Sıyâm, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/247.

diyerek sünnetin bu yönde olduğunu açıklamıştı.²³ Dolayısıyla gerek Peygamberimizin gerekse ashabın tatbikatı sahurı en son vaktinde yemek, iftarı da akşam namazını da geciktirmemek yönünde idi.

Asr-ı Saadet'te sabah ezanından önce, sahur vaktinde de ezan okunurdu. Peygamber Efendimiz: “*Bilal (uyuyanı uyandırmak için) geceleyin ezan okur. Siz İbn Ümmü Mektûm ezan okuyana kadar yiyip içmeye devam edin.*”²⁴ buyurarak bu iki ezanın hangi vakitlerde ve neden okunduğunu izah etmiştir. Bilal-i Habeşî'nin okuduğu ezan ile teheccûde ve sahura kalkılırdı. İbn Ümmü Mektûm ezan okuduğunda ise artık sabah namazı vakti girmiş ve oruca başlanmış olurdu.

Peygamber Efendimiz, Yahudi ve Hristiyanların iftarı geciktirdiklerini söyleyerek Müslümanların iftar etmekte acele etmelerini emretmişti.²⁵ Resûlullah'ın ümmete tavsiyesi orucun hurma ile açılması, hurma yoksa su ile iftar edilmesi yönündedir. Enes b. Mâlik Peygamber Efendimizin akşam namazını kılmadan önce varsa yaş hurma ile yaş hurma yoksa kuru hurma ile o da yoksa birkaç yudum su ile iftar ettiğini nakletmiştir.²⁶ İftar ettiğinde “*Susuzluk gitti, damarlar canlandı, Allah'ın izniyle ecir sabit oldu.*” buyurur, “*Allah'ım senin rızan için oruç tuttum, senin verdiğin rızıkla orucumu açtım.*” diye dua ederdi.²⁷

Teravîh Namazı

Ramazan ayının sünnetlerinden biri de teravîh namazıdır. Peygamber Efendimiz Ramazan ayında gece yatsıdan sonra

23 Müslim, Sıyâm, 49; Ebû Dâvûd, Savm, 20; Tirmizî, Savm, 13; Nesâî, Sıyâm, 23.

24 Buhârî, Ezan, 11, 13; Müslim, Sıyâm, 36.

25 Ebû Dâvûd, Savm, 20.

26 Ebû Dâvûd, Savm, 22.

27 Ebû Dâvûd, Savm, 22.

mescidin bir köşesinde namaz kılmaya başlayınca ashabın bir kısmı ona tabi olmuşlardı. Birkaç gece peygamberimiz cemaate namaz kıldırmaya devam etti. Ancak bir gece Resûlullah odasından dışarı çıkıp onlara teravih kıldırmadı. Onlar bu süre içinde Peygamberin uyuyakaldığını zannettiler. Öksürerek geldiklerini duyurmaya çalıştılar. Resûl-i Ekrem ise uyuyakalmadığını, onların kendisine duyurmak için çıkardıkları sesleri işittiğini belirtti. Dışarı çıkıp cemaate namaz kıldırmama nedenini, bu namazın farz kılınması endişesi olduğunu açıkladı ve evlerinde kılmalarını istedi.²⁸ Resûlullah döneminde bu birkaç gece haricinde teravih namazı evde kılınan nafil bir namazdı. Hz. Ömer, hicretin 14. senesinde ashabdan Übey b. Ka'b'ı cemaate teravih namazı kıldırmakla görevlendirdi.²⁹ Teravih o günden itibaren mescitlerde cemaatle kılınan nafil bir namaz olarak ümmetin Ramazan hayatında önemli bir yer edinmiştir. Ümmetin Ramazan gecelerinde namaza özen göstermesi Peygamber Efendimizin “*Kim Ramazan gecesinde iman ederek ve sevabını Allah'tan bekleyerek namaz kılsa geçmiş günahları affedilir.*”³⁰ hadis-i şerifine dayanmaktadır.

Mukabele

Mukabele, bir başkasının okumasını takip ederek Kur'an-ı Kerim'i hatmetmektir. Cebrâil (as) her sene Ramazan ayında o güne kadar inen ayet ve sureleri Peygamberimize okur, Peygamberimiz de onu dinlerdi. Daha sonra Peygamberimiz okur, Cebrâil onu dinlerdi. Bu usule arza denilirdi. Bugün İslam ülkelerinde tatbik edilen mukabele geleneği kaynağını arzadan

28 Buhârî, İ'tisâm, 3; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 213.

29 Saffet Köse, “Teravih”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/ 482-483.

30 Buhârî, İmân, 37; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 173.

almaktadır.³¹ Aslında ilk Müslüman nesillerin çoğu hayatları boyunca her yedi günde bir hatim yapardı. Ayda bir ya da iki ayda bir hatim yapanlar da vardı. Ancak özellikle Ramazan ayında, Ramazan ayının da son on günü Kur'an'ı çok daha fazla okumaya özen gösterilirdi.³²

Sadaka ve İyiliklerin Arttırılması

Abdullah b. Abbas, Peygamberimizin herkesten cömert olduğunu belirttiikten sonra “O Ramazan ayında esen rüzgârdan da daha cömert olurdu.” demiştir.³³ İbn Abbas'ın bu rivayeti Resûlullah'ın Ramazan ayında her zamankinden çok daha fazla infak ettiğini göstermektedir. Nitekim Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre Peygamberimize en faziletli sadakanın hangisi olduğu sorulduğunda o: “*Ramazan'da verilendir.*”³⁴ buyurmuştur.

Ramazan'da sadaka vermenin pek çok farklı yolu vardır. Bunların başında vacip olan fitır sadakası yani fitre gelir. İbn Abbas, fitrenin oruç tutanı anlamsız ve çirkin davranışlardan temizlediğini, fakirlere de yiyecek bir lokma olsun diye vacip kılındığını belirtmiştir.³⁵

Ramazan ayında sadaka vermenin bir yolu da oruç tutanlara iftar vermektir. Peygamber Efendimiz “*Kim bir oruçluya iftar*

31 Abdülbaki Turan, “Arza”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 446-447; Nebi Bozkurt, “Mukabele”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/100-101.

32 Ebü Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, thk. Muhammed el-Haccar (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1414/1994), 59, 176.

33 Buhari, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 7.

34 Tirmizî, *Zekât*, 28

35 Ebü Dâvûd, *Zekât*, 19; İbn Mâce, *Zekât*, 21.

verirse onun ecri kadar ecir kazanır. Ancak bu oruçlunun sevabından bir şey eksiltmez.”³⁶ buyurmuştur.

İtikâf

İtikâf, vaktini ibadetle geçirmek için kişinin camide kalmasıdır. Peygamber Efendimiz Ramazan ayının son on günü itikâfa çekilir, bu süre zarfında eşlerinden uzak dururdu. Hz. Âişe, Peygamberimizin vefat edene kadar bu sünneti devam ettirdiğini nakletmiştir.³⁷ Yine Hz. Âişe Resûlullah'ın Ramazan'ın son on gününde ibadetlerini arttırdığını, gecelerini ihya ettiğini ve ibadet etsinler diye aile fertlerini uyandırdığını belirtmiştir.³⁸ Ramazan Peygamber Efendimizin, ailesinin ve ashabının hayatında ibadetlerin, sadaka ve iyiliklerin artırıldığı bir ay olmakla birlikte özellikle son on günde ibadetleri katlanırdı. Zira son on gün Kadir Gecesi'ni idrak edebilme arzu ve heyecanı ile doluydu.

Kadir Gecesi

Kadir Gecesi Kur'an'ın indirilmeye başlandığı gecedir. Bu nedenle bin aydan hayırlı bir gece olarak nitelenmiştir.³⁹ Peygamber Efendimiz Kadir Gecesi'nin hangi gün olduğunu kesin olarak bildirmemiştir. Ancak Ramazan ayının son on gününde ve tekli gecelerden birinde olabileceğini beyan etmiştir.⁴⁰ Bu nedenle gerek kendisi gerek ashab Ramazan'ın son on gününde itikâfa girer, gün ve gecelerini ibadetle ihya ederlerdi.

36 Tirmizî, Savm, 82; İbn Mâce, Sıyâm, 45.

37 Buhârî, İtikâf, 1; Müslim, İtikâf, 5.

38 Buhârî, Fazlu leyleti'l-kadr, 5; Müslim, İtikâf, 7.

39 Kadir, 97/3.

40 Buhârî, Fazlu leyleti'l-kadr, 2-3; Müslim, Sıyâm, 205-220.

Bir rivayete göre Resûlullah ve ashâbı önce Ramazan'ın ikinci on gününde itikâfa girmişlerdi. Resûlullah Ramazan'ın yirminci günü sabah ashâba şöyle dedi:

*“Bana Kadir Gecesi'nin ne zaman olduğu gösterildi ancak daha sonra unutturuldu. Siz Kadir Gecesi'ni son on gün tekli gecelerde arayın.”*⁴¹

Hız. Âişe, Peygamber Efendimize Kadir Gecesi'nde nasıl dua etmesi gerektiğini sormuş, Resûlullah da ona: *“Allah'ım, sen affedicisin, affetmeyi seversin, beni de affet.”*⁴² diyerek dua etmeyi öğretmiştir.

Cihad

Ramazân ayı oruçla, ibadetle, çokça Kur'an okuyarak geçirilen bir ay olmakla birlikte Peygamberimizin hayatında oldukça önemli iki hadise de Ramazan ayında gerçekleşmiştir. Bunlardan biri hicretin 2. senesi gerçekleşen Bedir Savaşı, diğeri ise hicretin 8. senesi vuku bulan Mekke'nin fethidir. Ramazan ayının ibadet ayı olması, Peygamberimizi ve ashâbı düşmanlarıyla savaşmaktan alıkoymamıştır. Bu durum, İslam'ın dünya-ahiret dengesini sağlayan bir din olması ile ilgilidir. Onlar Ramazan olmasına rağmen cihada çıkmış ancak orucun kendilerini düşman karşısında güçsüz bırakmasına da göz yummamışlardır. Hız. Ömer bu hususta şöyle demiştir:

*“Biz Resûlullah ile birlikte Ramazan ayında iki gazveye katıldık. Biri Bedir, diğeri Mekke'nin fethiydi. İkisinde de orucumuzu açtık.”*⁴³

Bu konuda Ebû Said el-Hudrî ise şöyle nakletmiştir:

41 Buhârî, Fazlu leyleti'l-kadr, 2; Müslim, Sıyâm, 213.

42 Tirmizî, Deavât, 89; İbn Mâce, Dua, 5.

43 Tirmizî, Savm, 20.

“Biz Resûlullah ile Mekke fethi için yola çıktığımızda oruç-
luyduk. Konakladığımız bir yerde Resûlullah bize şöyle dedi:

-Düşmana yaklaştınız. İftar ederseniz daha güçlü olursunuz.

İftar etmek böylece bir ruhsat oldu. Bir kısmımız iftar etti,
bir kısmımız oruca devam etti. Daha sonra tekrar konakladık.
Bu defa Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

*-Sabahleyin düşmanla karşı karşıya geleceksiniz. İftar ederseniz
daha güçlü olursunuz. İftar ediniz.”⁴⁴*

Sonuç

Ramazan ayı Peygamber Efendimiz ve ashabının hayatında
oruç tutmanın yanı sıra Kur’an okumanın, ibadetlerin, sadaka
ve iyiliklerin arttırıldığı bir ay olmuştur. Bununla birlikte onlar
Ramazan ayında cihad gibi zor ve ağır işler dâhil dünyevi yönü
de bulunan sorumluluklarından el çekmemişlerdir. Ancak şunu
da net olarak söylemeliyiz ki onlar Ramazan dışında da bolca
Kur’an okuyan, farz ve nafil ibadetlerini terk etmeyen, iyilik
yapmayı, infak etmeyi terk etmeyen bir kuşaktır. Onların ibadet
hayatı asla Ramazan’a özgü ve Ramazan ile sınırlı değildir. Rama-
zan, ibadetlerin kat kat arttırıldığı, Allah’a çok daha fazla yakın
olmaya gayret edilen bir aydır. Oruç ayı olduğu kadar Kur’an,
namaz ve sadaka ayıdır. Sahabe, Peygamberimizi örnek edinip
ona tabi olarak bu ayın affedilme ve arınmanın önemli bir fırsatı
olduğunun bilincine ulaşmıştır.

44 Müslim, Sıyâm, 102.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Bozkurt, Nebi. “Mukabele”. *DİA*. Ankara: TDV Yayınları, 2020. 31/100-101.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahih*. thk. Muhammed Züheyr en-Nâsır. Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

Dönmez, İbrahim Kafi. “Oruç”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. 33/416

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sisictânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî. *Fet-hu'l-bârî bi şerhi Sahihî'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.

Köse, Saffet. “Teravîh”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. 40/482-483

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac en-Nîsâbüri. *es-Sahih*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref. *Şerhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref. *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*. thk. Muhammed el-Haccar. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1414/1994.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1406/1986.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır, 1375/1995.

Turan, Abdülbaki. “Arza”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. 3/446-447.

MİHRAPTAN MAHALLEYE RAMAZAN'DA DİN GÖREVLİLERİYLE TOPLUMUN YENİDEN İNŞASI

Dr. Harun Dünder KARAHAN

DİB Zekât ve Sosyal İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanı

Ramazân, Müslümanların hem ibadet hem de sosyal ilişkilerini ve hayatını aynı anda dönüştüren nadir bir zaman dilimidir. Müslümanlar için bu ay, sadece “mideye oruç tutturulan” bir zaman değildir; kalbin yumuşadığı, dilin incelendiği, aile ve toplumsal ilişkilerin onarıldığı, paylaşmanın ve diğerkâmlığın zirveye çıktığı, camilerin şehirlerin kalbine dönüştüğü bir rahmet iklimidir. Kur’an-ı Kerim’in Ramazan’ı “hidayet rehberi olan Kur’an’ın indirildiği ay” olarak tanımlaması,¹ bu kutsal zamanın değerini Kur’an’la kazandığını açıkça gösterir. Oruç ibadetinde, hedefin “takvaya” olarak konması² insanın Rabbinin istediği özüne, fitratına dönmesi için eşsiz bir fırsat sunmaktadır.

Bu kutsal ay ve iklimde insanın en büyük rehber ve yol-
daşlarından biri, hiç şüphesiz din görevlileridir. Camilerimizin herkesi kuşatıcı ve kucaklayıcı bir rahmet yurdu hâline gelmesi, kimsesizlerin bile içeri girdiğinde kendini yabancı hissetmediği sığınacak bir “beyt”e dönüşmesi, kederde ve sevincimizde de ilk

1 Bakara, 2/185.

2 Bakara, 2/183.



hatırladığımız mekânlardan biri olması, din görevlilerimizin samimi gayreti, zaman mefhumu tanımayan merhametle ve sabırla kurduğu köprüler sayesinde olur.

Din görevlisi, sadece mihrapta karşımıza çıkan insan değildir; bazen bir yetimin başını okşayan, bazen bir yaşlının yalnızlığını, hatıralarını, acılarını paylaşan, bazen bir gencin zihnindeki problemi sabırla çözen, bazen de mahzun bir kalbin “Bittim!” dediği yerde onlara sırdaş ve yoldaş olan gönül doktorlarıdır. Bu sebeple cami, onların zaman ve mekânla sınırlandırılmayan hizmetiyle bir binadan öte; gönülleri toplayan, yaraları merhametle saran, güven ve huzurun sığınağı olan bir “beyt” hâline gelir.

Tam da bu noktada din görevlileri -imam-hatipler, müezzin-kayyımlar, vaizler, müftüler, Kur’an kursu öğreticileri- Ramazan’ın rahmet ve mağfired ikliminin taşıyıcıları olarak öne çıkarlar. Onlar, ayların sultanının “rahmet dilini” inananlara aktaran, ibadeti caminin dışına da taşıyarak hayata bağlayan, âdeti camiye “toplumun ve şehirlerin kalbi” kılan manevi mimarlardır.

Ramazan’da gözler din görevlisini daha da hassasiyetle arar. Zira yalnızca beş vakit müdavimleri değil; teravîh ve mukabele için gelenler de bu ay hocayla omuz omuza, aynı safta, aynı duanın içinde bir olur. Bu yüzden vaaz ve irşat daha dikkatle dinlenir; insanlar kimi zaman hocanın dilinden dökülen bir cümleye tutunur, o cümlede yol bulur, teselli bulur, yeniden toparlanırlar. Bu sebeple Ramazan, din görevlileri için sadece rahmet kapılarının aralandığı büyük bir fırsat ayı değil, Hz. Peygamber’den tevarüs ettirdikleri temsilin şerefiyle omuzlara ağır bir sorumluluk yükleyen bir emanettir.

Ramazan ayına girerken camilerde tatlı bir telaş vardır. Bayramda ziyaretçi bekleyen evin heyecanı gibi hazırlıklar yapılır. Caminin temizliği, arızalı yerlerin ve cihazların tamiri, abdesthanelerin düzeni, kadınların rahat namaz kılmaları ve mukabele

dinleyebilmeleri için ayrılan alanların güzelleştirilmesi, ses sistemi ve cihazların kontrolü, mukabele programlarının planlanarak cemaate duyurulması, vaaz-irşat takviminin hazırlanması, hatimle teravih planı varsa bunun duyurulması gibi çalışmalar bunlardan sadece birkaçıdır. Bunun yanında din görevlilerinin mahallede ihtiyaç sahiplerini tespit etmesi, zekât, fitre ve her türlü hayır hasenatta verenle alan el arasında güvenli bir köprü olması, küskünleri barıştırması, Ramazan ayına özel sorulacak sorular için hazırlık yapması da sessizce yaptıkları faaliyetlerdendir.

Ramazân'ın gelişiyile birlikte hayatın ritmi ile caminin ritmi eşgüdömlü hâle gelir. Zamanın akışı yeniden kurulur. Zira bu ay, içinde bin aydan daha kıymetli bir anı saklayan on bir ayın sultanıdır. Bu ayda her şey camiye göre ayarlanır. Kulaklar sabah ezanı ile dikkat kesilir. Gün içinde mukabele halkaları kurulur. Akşamın neşesi okunan ezan ile başlar. İftarın akabinde bir koşturmacayla teravih namazının yolu tutulur. Namaz çıkışı hasbihaller, Ramazan sohbetleri saatlerimizi camiye göre ayarlar bizlere. Bu nadir zaman diliminin ayarını yapanlar ise din görevlilerimizdir.

Ramazân hazırlığının en önemli başlıklarından biri görev ve emanet bilincidir. Zira cami, cemaat ve inananların Ramazan'dan beklentileri din görevlisi için bir emanettir. Her yönden kendilerini yenileme ve eksikliklerin giderme ayı olan Ramazan'da inananlar hocalarını daha dikkatle dinler ve daha çok soru sorarak zihinlerini berraklaştırmak, ayet-i kerimenin de buyurduğu gibi “Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.”³ hitabını hayatlarında müşahhaslaştırmak isterler. Din görevlisi muhatap olduğu her soruyu Ramazan'a yakışır bir hoşgörü ve vakarla karşılar. “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın,

3 Nahl, 16/43.

zorlaştırmayın.”⁴ nebevî öğretisi onların usulü ve rehberidir. Bu anlamda Ramazan hazırlığının ruhu ihlastır; hedefi rahmettir, yöntemi hikmettir; dili birleştiriciliktir, meyvesi ise toplumun yeniden inşası ve ihyasıdır. Din görevlisi, görevini manevi bir mimarlık gibi taşıdığına Ramazan, oruç ayının ötesinde; toplumu yeniden ihya eden bir ay hâline gelir.

Din görevlilerinin yürüttüğü hazırlığın bir diğer yönü de müminlerde Ramazan’da âdeta zirveye çıkan yardımlaşma ve infak duygusunu teşvik etmek ve doğru adreslere yönlendirmektir. Bu yönüyle Ramazan kerim ve muhtaç gönüllerin daha da görünür olduğu bir aydır. Kur’an, infakı teşvik ederken yardımın incitmeden ve başa kakmadan yapılmasını özellikle vurgular;⁵ riya ve gösterişle yapılan yardımın ise sevabı boşa çıkarabileceğini hatırlatır.⁶ Bu nedenle din görevlisi, zekât ve fitrenin gerçek mağdura ulaştırılmasında⁷ rehberlik eder; mahremiyeti gözeterek ve gizlilik içinde⁸ “rahmet” ilkesine uygun köprüler kurar. Görevlinin ise bu organizasyondaki en büyük motivasyonu “*Kim bir müminin dünyadaki sıkıntılarından birini giderirse, Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarından birini giderir...*”⁹ hadis-i şerifidir.

Bütün bu hazırlıklar, memuriyetin ötesinde; mekân ve zamanı zorlayan fedakârlıkları gerektirmektedir. Gün boyu camide süren vaaz, irşat ve mukabele faaliyetlerine; ziyaretler, teravih namazı ve ihtiyaç sahiplerine yönelik gayretler, bazen gece geç saatlere uzayan programlar; sahur öncesi veya sonrası Ramazan’a özel programlar da eklenince, din görevlisi çoğu zaman kendi özel işlerine ve ailesine ayıracağı vakitten feragat etmek

4 Müslim, Cihâd ve siyer, 6.

5 Bakara, 2/262–263.

6 Bakara, 2/264.

7 Tevbe, 9/60.

8 Bakara, 2/271.

9 Ebû Dâvûd, Edeb, 60.

durumunda kalır. Çünkü Ramazan'da mesai mefhumu din görevlisi için söz konusu değildir. Üstelik bu emek, çoğu zaman yokluğu ile fark edilebilecek türdendir. Onlar bu emeklerinin karşılığını ise Tevbe suresinin 120. ayetinde “Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz.” şeklinde ifade edildiği üzere Allah'tan (cc) beklerler. Bütün bunlar, Ramazan'ı sadece “takvimde bir ay” olmaktan çıkarıp “hayatın merkezi”ne taşıyan organize bir iyilik ayına dönüştürmektedir. Ramazan'daki din hizmeti, bu görünmeyen gayretlerin toplamıdır.

Ramazân İkliminde Din Görevlisinin Dönüştürücü Rolü

Ramazân ayında din görevlisinin toplumu dönüştürücü rolü, örneklik merhamet, birlik ve beraberliğe katkı sağlamak gibi bazı noktalarda daha da görünür hâle gelmektedir.

Temsil görevi, sadece bir Müslüman olmanın ötesinde; dini anlatma sorumluluğu taşıması sebebiyle din görevlisinin öne çıkan vasıflarından biridir. Din görevlisi, yaptığı hizmetin mahiyeti gereği, Cenab-ı Hakk'ın Peygamber Efendimiz (sas) için buyurduğu: “*Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır...*”¹⁰ ayetindeki örnekliliği ve temsili kendi şahsında göstermekle yükümlüdür. Toplumun birçok kesimi dinî değerleri hocanın temsil ve örneklik gücüyle tanımakta ve sevmektedir. Hepimizin hayatında iyi temsili ile iz bırakmış mutlaka bir din görevlisi vardır. Bu anlamda din görevlisi, toplum nazarında dinin âdeta görünen yüzüdür. Bu ağır mesuliyet topluma dini anlatma ve sevdirmeye açısından büyük bir imkân olmasının yanında ağır bir görev de yüklemektedir. Zira din görevlisinin yaptığı yanlışlar da bu sebeple dine hamledilebilmektedir. Din görevlisi üstlendiği bu kutlu görevi âdeta omzunda her an uçabilecek

10 Ahzâb, 33/21.

bir kuşu taşıma hassasiyeti ile taşır. İnsanların dinî hassasiyetlerinin zirveye çıktığı Ramazan ayında hocamızın söz ve eylem birliği içerisinde göstermiş olduğu yüksek temsil büyük önem arz etmektedir. O “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır.*”¹¹ düsturuyla hareket eder. Cemaat dinin ve caminin anlamını büyük ölçüde hocanın üslubundan, dilindeki letafetten, gördüğü örneklikten anlar.

Ramazan ayı insanları birçok konuda hassaslaştıran bir aydır. Kur’an’ın “*Eğer katı yürekli ve sert olsaydın etrafından dağılır giderlerdi.*”¹² ikazı, bu ayda kürsünün de mihrabın dilinin de rahmet eksenli olduğunu gösterir. Din görevlisi oruç ibadeti ile sabrı da anlatır inananlara, zira oruç bir sabır mektebidir. Yorgunluk, açlık, uykusuzluk, ekonomik stres gibi insanı zorlayan şartlarda din görevlisinin dili hep rahmeti taşımalıdır. Zira bu ayda ibadetlerimiz sabırla ve nefsimize yenik düşmediğimiz zaman değer kazanır. Cemaatten gelen her soruya sabırla karşılık vermek, muhatabı önemsemek ve kucaklayıcı bir üslupla karşılamak din görevlimizin bu ayda daha da öne çıkan vasıflarındandır. Çünkü Ramazan, toplumun farklı kesimlerinin omuz omuza aynı safta bulunduğu ortak bir zemindir. O zemini korumak ise din görevlisinin hassasiyetle taşıması gereken bir emanetidir.

Din görevlisi, yalnızca hakkı yerine getiren değil; arkasından saf tutanların iç dünyasındaki kırıkları da fark eden, maddi manevi ihtiyaçlarını tanıyıp anlayan kişidir. Kimi hayata, çocuklarına ve nice şeylere karşı endişe taşır, kimi pişmanlığını taşır geçmişe yönelik, kimi yalnızlığını saklar, kimi tutunacak bir dal arar karanlıklarda. Bu yüzden hoca, sadece namazda değil; hayatın her alanında bir rehber olur.

11 Nahl, 16/125.

12 Âl-i İmrân, 3/159.

Din görevlisi, cemaatinin taşıdığı yükleri küçümsemeden, yargılamadan dinleyen hakiki bir dert ortağıdır. Kimi zaman aile içindeki bir kırgınlığa sükûnet getirir, kimi zaman arkadaşlar arasındaki küslüğü tatlı bir sözle giderir; çözüme kavuşmayan meselelerde ise güven telkin eden bir hakem gibi durur. Bazen gençlerin abisi, ihtiyarların evladı, mahallenin ise hoca amcasıdır. Sözü incelikli, gönlü şefkatli, kalbi merhametle doludur. O, kolaylaştıran, zorlaştırmayan; müjdeleyen, nefret ettirmeyendir.¹³ Onun isteği tektir: arkasında saf tutan cemaatinin gönlü huzurla dolsun, evlerine camideki huzuru taşısınlar.

Gerektiğinde biz diliyle kuşatır cemaatini din görevlisi, hataları söylerken önce nefesine hitap eder; doğruyu söyler ama kırmadan, gerektiğinde sadece susarak acıyı paylaşır; çünkü bazen insanın en çok ihtiyacı olan şey, hüküm cümlesi değil; “anlaşıldığını” hissetmektir. Gerektiğinde de Kur’an’la gönüllerine inşirah verir.

Ramazân'da din görevlisinin bir diğer sorumluluğu da birlik ve beraberliğe yaptığı katkıdır. Nasıl ki cami kelime anlamıyla insanları birleştiren bir mabetse, nasıl ki cami, bu birlik ritminin merkezi ise, nasıl ki Ramazan, insanları aynı ritimde buluşturan bir aysa, din görevlisi de toplumu aynı ezan, aynı iftar, aynı teravih, aynı dua, aynı âminde bir araya getiren kişidir. Din görevlisi “*Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız sarılın; bölünüp parçalanmayın.*”¹⁴ ayetinin âdeta camide hayat bulması için her türlü gayreti gösteren kişidir. Camide ayrılık yoktur. Yaratılanın yaratandan ötürü geldiği ve sevildiği bir yerdir cami. Burada kimsenin ibadeti yarıştırılmaz, günahı ve sevabı kıyaslanmaz. Zira cami her Müslüman'ı rahmetle kuşatan Allah'ın evidir. Ana kucağı gibi burada kınanma yoktur. Burada kimin Allah'a daha yakın olduğunu bilen de yoktur. Cami toplumu tüm kesimiyle kuşatan ilahi bir

13 Buhârî, İlim, 11; Müslim, Cihâd, 8.

14 Âl-i İmrân, 3/103.

sığınaktır. Müminler burada ayette de ifade edildiği şekilde “*san-ki kenetlenmiş bir bina gibi*”dirler.¹⁵ Burası Asr-ı Saadet’teki gibi kadınların camileri doldurduğu, çocukların büyüklerin yanında dinî ve ahlaki terbiyeyi sevgiyle öğrendiği, gençlerin değerleriyle hocanın etrafında kenetlendiği, yaşlıların büyük ailesi olan bir sığınaktır. Kendilerinden emin olunan müminlerin ve insanların kendini en güvende hissettikleri mekândır Ramazan’da cami. Din görevlisi ise buranın hadimidir. Eğer cami bu fonksiyonunu icra ederse bulunduğu muhitin kalbi orda atar.

Bir Ay İçin Değil, Bir Hayat İçin Ramazan

Ramazan ayı, din görevlilerinin fedakâr ve özverili çalışmaları görünür kılrsa da asıl olan, bu iklimin ve emeğin Ramazan’la sınırlı kalmamasıdır. Zira Allah katında amellerin en sevimli olanı az da olsa devamlı olanıdır.¹⁶ Ramazan bir hesap ve yeniden başlangıç ayıdır. Ramazan’da açılan yeni sayfanın devamını da iyi yazmak gerekir. Çünkü Ramazan’da kurulan bağlar, yıl boyunca sürerse toplumda kalıcı bir dönüşüm başlar. Ramazan’ın bereketiyle camide kurulan güçlü kardeşlik bağları hayatın her alanına yansır. İşte o zaman müminler kardeş olur, komşu olur, arkadaş olur vesselam. Ramazan’da az da olsa elinden geleni, gönlünden koparıp veren mümin, infak etmenin mutluluğunu yılın diğer aylarına da yansıtmak ister. İşte Ramazan’ın bereketi burada anlam kazanır: bir ayda kazanılan, bir hayata taşınır.

Bu noktada din görevlisi için Ramazan, âdeta bir mekteptir. Yoğun ibadet iklimi ile hem kendini yeniler hem de camisinin cemaatiyle daha derin bağlar kurar. Mahallesinde hiç tanımadığı kişileri de tanıma fırsatı yakalar. Ramazan sayesinde cami cemaatinin sayısını arttırma imkânı sağlar.

15 Saff, 61/4.

16 Müslim, Müsâfirîn, 216.

Nihayetinde Ramazan ayının din görevlileri için anlamı; caminin rahmet yurdu hâline gelmesi, ibadetin şekilden çıkarak hayatın bir parçası hâline gelmesi; bilginin tefekküre ve hayra dönüşmesi, mahallenin cemaate dönüşmesi, aynı safta duranların aynı gönül dünyasında da buluşmasıdır. Din görevlisinin zaman ve mekân tanımayan fedakârlığı ve özverisi sayesinde, bu buluşma insanlar arasında görünmez bir gönül köprüsüne dönüşür.

ORUCU HAYRA ANAHTAR, ŞERRE KALKAN KILABİLMEK...

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT
DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

İnancı, etnik kökeni, kültürel değerleri her ne olursa olsun tarih boyunca toplumların hayatlarına anlam katan, onları güzelleştiren dinî, millî ya da örfî etkinliklerin var olduğu özel zaman dilimleri hep bulunmuştur. Niteliği bir tarafa bahse konu etkinlikler inanca ve yaşanılan coğrafyanın özelliklerine göre de şekillenmektedir. Müslümanlar için de durum bundan farklı değildir. Onların inanç değerleriyle bağdaşan yerel ve kültürel değerleri olduğu gibi bizzat iman ettikleri dinin mesajlarından kaynaklanan ve “kutsal” olarak nitelendirilen ve bazı etkinlikleri kapsayan zamanlar da mevcuttur. Söz konusu etkinliklerin bir kısmı ibadet niteliğindedir. Ramazan-ı Şerif de Müslümanlar için oldukça önemli bir aydır. Hemen her yıl Ramazan ayının teşrifi ile bireysel ve toplumsal bağlamda bir dizi ibadet ve etkinlik gündeme gelmektedir. Bu mübarek ay, rahmet, bereket, mağfaret ve duygu dolu iklimiyle her mümini kuşatarak ayrı bir mutluluğa sevk etmektedir. Ezan seslerine karışan sahur ve iftar sofraları, camilerin dolup taşıdığı kitlelerle eda edilen teravihlerle müminlerin hayatı farklı bir zenginlik ve güzellik kervanına doğru yol alır. Bunun yanında diğer sosyal ve kültürel faaliyetlerle



Ramazan ayının İslam âleminde ayrı bir yeri olduğu hissedilir.

Sözlükte “günün çok sıcak olması, güneşin kum ve taşları çok ısıtması, kızgın yerde yalınayak yürümekle ayakların yanması” anlamlarındaki ramad/رمض, masdarından veya “güneşin güçlü ısısından çok fazla kızmış yer” manasındaki ramdâ'/رمضاء kelimelerinden türeyen Ramazan, kamerî yılın Şaban'dan sonra, Şevval'den önce gelen dokuzuncu ayının adıdır. Genellikle “şehir” (ay) kelimesine izafe edilip “şehir Ramazan” şeklinde kullanılır.¹ Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve değerine vurgu yapılan yegâne ay, Ramazan ayıdır. Orucun farz kılındığını bildiren ayetlerin hemen ardından Ramazan'ın insanlara doğru yolu gösteren ve hakkı batıldan ayıran Kur'an'ın indirildiği ay olduğu belirtilir ve bu aya ulaşanların oruç tutması emredilir.²

Oruç kelimesi ise Farsçadaki “rûze” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir.³ Arapçası “savm” ve “sıyâm” dır. Savm kelimesi Arapçada “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek”⁴ anlamlarında kullanılır. Terim olarak ise oruç; dinen mükellef kabul edilen bir şahsın, ibadet niyetiyle tan yerinin ağarmasıyla başlayan zamandan (imsaktan) güneş batıncaya (iftar vaktine) kadar yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durması şeklinde tanımlanmaktadır.⁵ Oruç sadece İslam dininde değil, tarihsel süreç içerisinde yer alan diğer vahiy merkezli dinlerde de farz kılınmış bir ibadet biçimi olarak dikkat çekmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de “*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de*

1 H. Mehmet Günay, “Ramazan”, *DİA* (İstanbul:TDV yayınları, 2007), 34/433.

2 Bakara, 2/185.

3 Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), “oruç”, 1819.

4 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Bulak:1303), 15/344.

5 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi* (Beirut: 1986), 2/ 75.

sayılı günlerde oruç farz kılındı.”⁶ ayeti, orucun geçmiş milletlere de farz kılınmış bir ibadet biçimi olduğunu dile getirmektedir. Bu itibarla vahiy merkezli dinlerde iman esasları, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin yapılması emredilmiştir. Bahse konu ibadetlerdeki süreklilik, bu ibadetlerin önemini vurgulamaktadır. Orucun bir takva limanı olarak takdimi de oldukça anlamlıdır. Buna Peygamber Efendimizin sözleri de eşlik etmektedir: “*Oruç kalkandır. Biriniz oruçlu olduğu bir günde kötü söz söylemesin, kavga da etmesin. Birisi sataşır veya küfredip kaba davranırsa ‘Ben oruçluyum.’ desin.*”⁷ Kalkan metaforu oldukça dikkat çekicidir. Zira o, hayata ve bedene yönelik tehlikelere karşı bir savunma ve korunma enstrümanıdır. Kalkan, düşmanın darbelerine karşı nasıl kişiyi koruyorsa gereği gibi tutulan oruç da sahibini iç-dış tehdit ve tehlikelere karşı öyle muhafaza edecektir. Tabii insana saldırılar sadece düşman ya da dış unsurlardan gelmez. Belki de en tehlikeli saldırılar onun kendi nefsinden, sınır tanımayan haz ve arzularından kaynaklanır. Bu itibarla oruçlu, kalkanı öncelikle kendi elinden ve dilinden sadır olabilecek yanlış tutum ve davranışlara karşı kullanabilmelidir. Bu itibarla o, nefsinin gayrimeşru isteklerine uyararak kaba davranışlarda bulunmayacak, cahil ve zorba tutumlar içine girmeyecektir. Yaşam sürecinde kırmızı çizgileri olacak ki bunlar dinin yasaklamış ve haram kılmış olduğu hususlardır. Şayet ona birisi sataşır, kavga ve dövüş edecek olursa bu defa da oruç kalkanını işlevsel hâle getirerek kötü tavır ve tutumlara karşı oruçlu olduğunu hücrelerine değin haykıracaktır. İşte kalkana benzetilen oruç işlevsel olduğunda kişiyi bu tür kötülük ve saldırılardan korumuş olacaktır. Şüphesiz kalkanın kötülöklere, şer olarak nitelendirilen eylem ve tavırlara karşı kullanımında kişinin irade ve tercihleri de ayrı bir önem taşır. Böylesi tavır ve tutumlardan rahatsızlık hissetmeyen aksine

6 Bakara, 2/183.

7 Buhârî, Savm, 2.

zevk alan kimse zaten özü itibarıyla düşmana teslim bayrağı çekmiş demektir. Dolayısıyla kalkanın onun elinde olması hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Vicdanın, gönlün kirlenmiş olması, şahsın günah bataklığına saplanmış olması, onun tercihlerinin ve reflekslerinin yönünü de belirleyecektir. Bu itibarla kalkanı tutan elin, onu taşıyan ruhun kırmızı çizgileri, aşılmaz sınırları, yıkılmaz duvarları olmalıdır din adına. Böyle olduğu takdirde insan, sınırları aşmanın ızdırabını yüreğinde derinden hisseder. Efendimiz ne güzel buyurmuş: “*Utanmazsan dilediğini yap!*”⁸ Hayâ perdesi yırtılmamış ise kişi işlediği günahın ızdırabını yüreğinde derinden hisseder.

Orucun farz kılınmasının hikmetlerinden biri de takvaya erişimdir. “Korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, itaat etmek, korkmak, çekinmek” anlamlarındaki “vikâye” masdarından türeyen takva terimi, “Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır. Bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir”⁹ şeklinde tarif edilir. Takvanın Kur’an’da çeşitli vesilelerle ve farklı şekillerde sık sık zikredilmiş olması bir yönüyle de kavramın İslam’daki önemini açıkça gösterir.¹⁰ Takva insan için kötülüklerle karşı âdeti bir fren, iyiliklere karşı da bir anahtar konumundadır. Şüphesiz ibadetlerin temel amacı, yerine getirenlerin ahlaken kemale ermesine zemin hazırlamaktır. Bu itibarla ibadetler, belli şekil şartlarıyla yerine getirilmeleriyle kifayet edilen formlara inhisar edilemez. İbadetlerde aynı zamanda insan nefsinin arındırılması ve ruh yüceliği, huzur, ahlak, erdem gibi insanı kemale erdiren güzellikleri kazandırma amacı mevcuttur. Bu yönüyle de oruç insanın davranışlarını

8 Buhârî, Edeb, 78.

9 Ebû'l- Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (yy., ty.), “vky” maddesi.

10 Süleyman Uludağ, “Takva”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484.

etkileyen, belli çerçevede düzenleyen ve sınırlandıran niteliği haiz bir ibadettir.

İslam dini, bireyin toplumsal hayatında uyumlu, güvenilir ve hoşgörülü olmasını sağlamaya yönelik mesajlar ihtiva etmekle beraber onun Yaradan ile bağıını geliştirmesine katkı sağlayacak düzenlemeler de içermektedir. Bu düzenlemelerin en önemli faslını ibadetler teşkil etmektedir. Oruç da bahse konu ibadetlerin başında gelmektedir. Çünkü oruç, ihtiva ettiği hikmetlerle kul-Allah arasındaki sıla ve teslimiyetin, sevgi ve saygının doruğa ulaştığı yegane ibadettir. Öyle ki kul, oruçta bir anlamda Rabbi ile baş başadır. Orucun en belirgin özelliği, namaz ve hac ibadetlerinde olduğu gibi lisanla ya da herhangi bir hareketle dışa yansıyan formel bir yapısının olmamasıdır. Bu yönüyle oruç, öznel ya da başka bir ifadeyle kalbî bir ibadettir. Nitekim "... İnsanoğlunun oruç dışında yaptığı herşey kendisi içindir. Oruç ise benim içindir ve onun mükâfaatını ben vereceğim."¹¹ hadisi, orucun bu özelliğine vurgu yapmaktadır. Bu itibarla oruç, rıyanın/ gösterişin en az karıştığı bir ibadet görünümündedir. Zira riya, samimiyete değil, samimiyetsizlik eksenine oturmaktadır. Bunun içindir ki riya, İslam'ın asla onaylamadığı kalbî bir hastalıktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yerine getirenlerin övüldüğü namaz ibadeti, gösteriş karıştırılması durumunda yergiye konu olmuştur. "Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır, hayra da engel olanlardır."¹² ayetleri bu samimiyetsizliğin tezahürü olan riyayı dile getirmektedir. Namazın bu ayette bir örneklem olduğu açıktır. Buna göre ihlas ve samimiyetten uzak, Allah rızası için yapılmayan ibadetlerin aynı bağlamda değerlendirilmesi mümkündür. Genelde ibadetlerimize özelde Ramazan ayı vesilesiyle tutacağımız oruçlara bu çerçevede dikkat etmek durumundayız. Hangi

11 Buhârî , Savm, 2, 9; Müslim, Siyâm, 30.

12 Mâûn, 107/4-7.

amaçla ibadette bulunduğumuzun, ne için oruç tuttuğumuzun her dem bilincinde olmalıyız. İbadetlerimizimizin merkezinde, Rabbimizin rızasının olup olmadığını sıklıkla kendimize sormalıyız. Allah'ın rızasının esas alındığı bir oruç ibadetinin mükâfatını Sevgili Peygamberimiz şöyle dile getiriyor: *“Kim iman ederek ve sevabını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutarsa önceki günahları affedilir.”*¹³

İnsanlık tarihinin engin tecrübesi dikkate alındığında toplumsal huzursuzluk ve taşkınlıkların, büyük ölçüde maddi zevklere düşkünlüklerden kaynaklandığı görülür. Maddi zevk deyince de akla, genelde yeme içme ve şehvi duygular gibi zevkler gelmektedir. Oruç, bu bağlamda insanı maddi zevk ve nefsanî istekler peşinde koşmaktan alıkoyan bir ilaç niteliği arz etmektedir. Şartları özümşenerek bilinçle tutulan oruç, kişiyi kötülöklere karşı korur. Bu itibarla oruç, toplumsal huzur ve barışın sağlanmasında da etkin rol oynamaktadır. Çünkü oruçlu kavgalara, taşkınlık ve kötü sözlere açık değildir. Onun sadece midesi değil aynı zamanda dili, eli, gönlü hasılı bütün uzuvları türlü çirkinliklere karşı kapalıdır. Oruçlunun dilinin, iftarı güzel sözdür, gönlünün iftarı güzel duygulardır, elinin iftarı, hayır işlerde kullanmaktır, gözünün iftarı güzelliklere bakarak Yüce Rabbinin kudret ve kuvvetini anlamaktır. Aklın iftarı, insanlığa huzur verecek bilgi ve düşünceler üretmektir. Oruçlunun bahse konu şer ve kötü tutumlara karşı imsakı, dönemsel değil süreçseldir. Bir başka ifadeyle Ramazan'da oruç ile kazanılan güzellikler kalıcı bir libas gibi tüm ömrü kuşatır. Onun iftarı, şüphesiz Yüce Rabbinin müjdesine erdiği andadır. Modern zamanlarda türlü huzursuzlukların, bencil ve hedonist tavır tutumların zirve yaptığı iklimde insanın sabır, feragat, fedakârlık gibi erdemleri oruç vesilesiyle kuşanması oldukça manidardır. Nice masum hayatların sönmesinin, kanların akıtılmasının, aile

13 Buhârî, İmân, 28; Müslim, Sıyâm, 203.

ve dostlukların yıkılmasının temelinde, hiçbir değeri olmayan söz ve kavgaların olduğuna da çokça şahidiz. Bu tür müessif hadiselerin, gerek fert gerekse toplum açısından telafisi imkânsız sorunlar ortaya çıkardığı da bilinen bir gerçektir. İşte dar anlamda oruçlu geniş anlamda ise Müslüman, yaşam sürecinde kavga ve anlamsız sözlere kapalıdır. Diğer bir ifadeyle oruçlu, Allah'ın rızası olmayan her türlü tavır ve tutuma karşı iftarı olmayan bir oruçtadır. Onun yüreği dahası tüm benliği iftar sofrası gibi hep güzelliklere açılır. Maddi ve manevi yönden aç, susuz insanlar onun ikliminde hayat bulur.

Ramazan ayı kötülüklerin asgari seviyeye düştüğü mübarek bir aydır. Bu noktada Resûlullah'ın (sas) “*Ramazan geldiğinde cennet kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır. Şeytanlar da zincire vurulur.*”¹⁴ sözü ne kadar da anlamlıdır. Cennet kapılarının açılması, bu mübarek ayda insanın cennete girmesine vesile olabilecek ibadetlere fazlaca imkân bulmasıdır. Bu ayda orucun yanında İslam'ın diğer temel ibadetlerinden olan namaz, zekât, sadaka gibi ibadetler de bu ayda yoğunluk kazanmaktadır. Bunun yanında kavgaların ve çirkin sözlerin terk edilmesi, cennetin kapısını aralayan türden ibadetler değil midir? Şüphesiz cennetin kapılarını, güzellik, iyilik anahtarları açar. Kavgaya, çirkinliğe, yalana, sahtekârlığa, Allah'a isyana karşı tüm benliğiyle oruçlu kimse mükâfat olarak cennete namzet değil midir? Cehennem kapılarının kapanması da Ramazan ayında kötülüklerin azalması ve insanların, cehenneme girmesine sebep olacak türden günahlardan kaçınmaları bağlamında düşünülmelidir. Şeytanların zincire vuruluşu da kişilerin nefislerini kontrol altına almaları ve onun kötü arzularına alet olmamaları şeklinde yorumlanabilir. Bir anlamda kişilerin nefisleri dizginlenmiştir ve şehevi duygulara hâkim olunmuştur. Hadisin genel manasına bakıldığında cennet kapılarının açılması, cehennem kapılarının kapanması

14 Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyâm, 1.

ve şeytanların zincire vuruluşunda, kulların iradelerinin etkin olduğunu görölür. Kul kötölükleri tercih ederse cehennem kapılarını açmış, cennet kapılarını kapamış ve şeytanları zincirden kurtarmış olacaktır. Bu itibarla oruçlu, kendisine bir lütuf olarak açılan cennet kapılarını kapatır, kilitlenen cehennem kapılarını açar ve zincire vurulan şeytanların bağıını çözerse tabii olarak rahmet ayından arzulan faydaya vasil olamaz. Kişi tuttuğu oruçla kötölükleri terk etmeyi hedeflemelidir. Karşılaştığı kötölüklere karşı gür bir seda ile “Ben oruçluyum, bana cennet kapıları açıldı, cehennem kapıları kapatıldı. Rabbimin rızasına mani olacak tüm haricî ve dâhilî şeytanları zincire vurdum.” deme metanetini göstermelidir.

Oruç, aynı zamanda bir sabır ibadetidir. Zorluklara, güçlölüklere, şehvi duygulara karşı sabredemeyen kişiler böyle bir ibadeti ifa etmekte zorlanır ya da yerine getirmez. Şüphesiz bu sabrı gösterenlerin mükâfatı büyüktür. Peygamberimiz (sas), “*Bir kimse Allah yolunda bir gün oruç tutarsa, Allah bu tutulan oruç sebebiyle o kimsenin yüzünü cehennem ateşinden yetmiş sene sürececek mesafelik yere uzaklaştırır.*”¹⁵ buyurarak oruçlunun sabrının mükâfatını en güzel şekilde dile getirmiştir. Bir başka hadiste Efendimiz: “*...Oruçlu için birisi iftar ettiği vakit, diğeri de Rabbi ile karşılaştığı vakit olmak üzere iki sevinç anı vardır.*”¹⁶ buyurmaktadır. Oruçlu gün boyunca suyun, ekmeğin ve yemeğin özlemini çekmektedir. İftar ile bu özlem sona ermektedir. Diğertaraf tan oruçlu kişi, ibadetinin makbul olabilmesi için gün boyunca bazı yasaklardan kaçınmak zorundadır. Bu yasaklardan kaçınıldığı takdirde kişi, iftarı heyecan ve sevinçle bekleyebilir. Aksi takdirde iftarın onun için bir anlamı yoktur. Hadisi daha geniş bir açıdan değerlendirdiğimizde, görürüz ki Yüce Allah, dünyada dinen sorumluluğa ehil insanlara bazı şeyleri yasaklamış, bazı

15 Müslim, Sıyâm, 31.

16 Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 30.

şeyleri mübah kılmıştır. Emir ve yasaklara uyulması durumunda, iftar sofrası misali ahirette bir mükâfat sofrası/cennet kurmuştur. Kurulan bu sofranın davetlileri, dünyada Allah'ın emir ve yasaklarına uyma sabır ve başarısını gösteren kimselerdir. Ne mutlu böyle kimselere!.. Fakat bu sabrı gösteremeyip dünyanın aldatıcı lezzetlerine dalıp niçin yaratıldığını unutan, nefisini putlaştıran, Allah'ın hükümlerini çiğneyen, onlara aldırış etmeyen kimselerin, o sofranın davetlileri olmaları mümkün değildir. İnsanın, en ince detayına kadar iyi ve kötü adına yaptıklarından sorgulanacağı, eşinden, dostundan, yakınlarından kaçacağı o büyük günde, bu sofraya davet edilme herkesin beklentisi olacaktır. Ancak o davetiye burada kazanılır, burada kaybedilir. O davetiye, şerlere, şeytanlara, kötülöklere karşı "Ben oruçluyum." deme metanetini gösteren bahtiyarlara vadedilmiştir. Bu sabır ve metanet de Allah'a ve Peygamberi Hz. Muhammed'e âşık insanların sergileyeceği bir tavidir.

the 1990s, the incidence of *S. pneumoniae* meningitis in children has declined in many countries [10].

There are a number of reasons why the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined in children. First, the incidence of pneumococcal carriage in children has declined in many countries [11]. Second, the incidence of pneumococcal carriage in children may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [12]. Third, the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [13].

There are a number of reasons why the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined in children. First, the incidence of pneumococcal carriage in children has declined in many countries [11]. Second, the incidence of pneumococcal carriage in children may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [12]. Third, the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [13].

There are a number of reasons why the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined in children. First, the incidence of pneumococcal carriage in children has declined in many countries [11]. Second, the incidence of pneumococcal carriage in children may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [12]. Third, the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [13].

There are a number of reasons why the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined in children. First, the incidence of pneumococcal carriage in children has declined in many countries [11].

Second, the incidence of pneumococcal carriage in children may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [12].

Third, the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [13].

There are a number of reasons why the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined in children. First, the incidence of pneumococcal carriage in children has declined in many countries [11]. Second, the incidence of pneumococcal carriage in children may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [12].

Third, the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined because of the use of pneumococcal polysaccharide vaccines in children [13].

There are a number of reasons why the incidence of meningitis due to *S. pneumoniae* may have declined in children. First, the incidence of pneumococcal carriage in children has declined in many countries [11].

HAYATIN HER ANINDA RAMAZAN BİLİNCİNİ KUŞANMAK

Doç. Dr. Bayram KÖSEOĞLU
DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Canlı cansız bütün varlıkları, uçsuz bucaksız kâinatı yaratan Yüce Allah, akıl ve irade sahibi insanı diğer varlıklardan üstün kılmıştır. Eşref-i mahlukat olan insan bu özellikleriyle sorumlu bir varlık olmuştur aynı zamanda. Allah'a kulluk için yaratılan insan¹ kendisine rehber olarak gönderilen peygamberler ve ilahi kitaplar vasıtasıyla sorumluluklarını öğrenmiş, doğruyu yanlıştan ayırma imkânına sahip olmuştur. Namaz oruç, zekât, hac ve kurban gibi ibadetler Allah'a karşı insanın başta gelen sorumlulukları arasında yer almıştır.

Hızla akıp giden hayatın koşuşturması arasında kaybolup gitmekten, maddenin cazibesi karşısında manevi değerleri yitirmekten insanı kurtaracak olan iman ve ibadetlerdir. Hayâsızlıktan ve kötülüklerden koruyan namaz;² malı bereketlendiren, insanı manen arındıran zekât;³ fedakârlık yapmayı öğreten, insanın Rab-bine karşı teslimiyetini ifade eden kurban⁴ kulluğun ifadesi olan ibadetlerin başında gelir. İnsan sağlığı için pek çok faydalarının

1 Zâriyât, 51/56.

2 Ankebût, 29/45.

3 Tevbe, 9/103.

4 Sâffât, 37/102-107.



yanında, bireysel ve toplumsal faydalarıyla oruç ibadeti de kul-
luğun gereği olan ibadetlerden biridir.

Oruç ibadetiyle özdeşleşen Ramazan ayı bir bilinci temsil eder. “Ramazan Bilinci” olarak ifade bulan bu vasıf, bu ayın bize kazanımlarını çağırıştır zihinlerimizde. Habercisi olan üç ayların gelmesiyle birlikte gölgesi düşer üzerimize, heyecanı sarar hanelerimizi. Zira Ramazan tefekkürü, tevekkülü, sabrı, şükrü öğretir bizlere. Sahip olduklarımızın değerini anlatır, bizi kendimizle buluşturur. İnfak ve yardımlaşmalarla gönüller arasında köprüler kurar.

“Kur’an Ayı” olması da Ramazan’a özgü vasıflardan bir diğeridir. Kur’an’ın bu ayda indiğinin ifade edilmesi⁵ Ramazan’ı müstesna bir konuma yerleştirmiştir gönüllerimizde. Zira Kur’an kutsal kitabımızdır. Bizi kurtuluşa ulaştıracak olan ilahi rehberdir. Bütün bir insanlık için hidayet kaynağıdır. Kulluk için gerekli olan ilahi beyanları; doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayıran hakikatleri ihtiva eden bir kitaptır. Okunması ibadettir, anlaşılması ve yaşanması istenendir. Kur’an ayı olması özelliğiyle Ramazan Kur’an okumaya, hatimlere, mukabelelere vesile olur, Kur’an’a göre yaşama azmimizi yeniler her gelişinde. Kur’an’ın manevi atmosferiyle buluşturur bizleri bir kez daha.

Ramazan’ın gelişiyile pek çok şey değişir hayatımızda. Peki ya gidişi? Bu mübarek ayın gidişiyile neler değişiyor hayatımızda? Başa mı dönüyoruz tekrar? Hiç gelmemiş gibi devam mı ediyoruz önceki yaşantımıza? Yoksa arındırdığımız ruhlarımızı, temizlediğimiz gönüllerimizi, yaptığımız tövbelerimizi, yenilediğimiz azmimizi korumanın gayretiyle mi devam ediyoruz hayatımıza?.. Bu sorulara vereceğimiz cevap Ramazan’ın bize neler kazandırdığının göstergesi olacaktır.

5 Bakara, 2/185.

Oruçla ilgili olarak Yüce Allah Kur'an'da, "Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınsınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı..."⁶ buyurmaktadır. Nefis terbiyesini hedefleyen ve bu sayede toplumu oluşturan bireylerin arınmalarına vesile olan oruç ibadetinin⁷ emredildiği bu ayette vurgulanan takva, yeme içme gibi orucu bozan şeylerden sakınma yanında;⁸ kişiyi kötülüklerden koruma, günahlardan engelleme⁹ manalarını da ifade etmektedir.

Kur'an'da yer alan temel kavramlardan biri olan takva, "takva elbise" nitelemesiyle en hayırlı giysi olarak nitelenmiştir: "Ey Âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takva elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın ayetlerindedir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar."¹⁰ Ayette zikredilen takva elbisesi tefsirlerde "vücudu koruyan elbise; zırh, miğfer vb. savaş giysileri; mecazi olarak ise din, iman, tevhit, Kur'an, hayâ, salih amel, iyi huy ve Allah korkusu" şeklinde açıklanmıştır ki Allah korkusu bütün bu sayılan güzel hasletlerin kaynağıdır ve bunların her biri kişiyi kötülüklerden ve Allah'ın emirlerine karşı gelmekten korur.¹¹ Buna göre ayette, elbisenin bedeni kapattığı,

6 Bakara, 2/183-184.

7 Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tünusiyye li'n-Neşr, 1984), 2/154.

8 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 3/413.

9 Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/252; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/225.

10 Arâf, 7/26.

11 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/366-372; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 4/394-395; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 14/222.

koruduğu ve süslediği gibi takvanın da kötü duyguları örttüğüne, ruhumuzu süslediğine işaret edilmiştir. Kur'an'da ayrıca “*en hayırlı azık*”¹² olarak nitelen takva; itikadi konularda yanlış ve batıl inançlara kapılmaktan, ahlaki ve amelî konularda ruhu kirleten kötü duygulardan, İslam'a uymayan bir yaşayıştan sakınmak, uzak durmaktır. Allah korkusunu, O'na karşı saygılı olmayı ön plana çıkararak bu saygıyı, davranışların ve hayatın temeli yapmaktır.¹³ Bizleri takvaya ulaştırmak için farz kılınan oruç bütün bunlara vesile olduğu, bizleri takva elbisesine bürüdüğü zaman asıl anlamını kazanmış olacaktır bizim için.

Gerek ibadet hayatımızda gerekse hayatın farklı aşamalarında düzen ve istikrara işaret olarak anlayabileceğimiz bir ayette şöyle buyurur Rabbimiz: “*O hâlde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul.*”¹⁴ Ayetle ilgili olarak, namazı bitirince Rabbine yönel, O'na dua et, dünya işlerini bitirince Rabbine ibadete yönel¹⁵ şeklinde izahlar yapılmıştır. Bunun yanında ayet, herhangi bir iş veya ibadetle sınırlamadan, “Önemli işlerden birini tamamlayınca ardından başka bir işe yönel ki böylece bütün vakitlerini önemli işlerle değerlendirmiş olasın.” şeklinde de açıklanmıştır.¹⁶ Bu yoruma göre ayette Resûlullah'tan ve onun şahsında Müslümanlardan bütün vakitlerini hayırlı ve yararlı faaliyetlerle değerlendirmeleri, dinî ve dünyevi faaliyetlerin hakkını vermeleri istenmiştir. Bu ayetin peşinden gelen, “*Ve yalnız Rabbine yönel.*”¹⁷ mealindeki ayette ise gerek dünyayla ilgili işlerde gerekse ibadetlerde yalnız Allah'a yönelmek, her işi öncelikle O'nun rızasını

12 Bakara, 2/197.

13 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 2/513-514.

14 İnşirâh, 94/7.

15 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/496-497.

16 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/416-417.

17 İnşirâh, 94/8.

gözeterek yapmak, O'ndan dilemek, O'ndan istemek emredilmiştir.¹⁸

Hz. Peygamber (sas) orucu kötülüklerden koruyan bir kalkan olarak nitelemektedir.¹⁹ Nasıl ki kalkan savaşta insanı düşmana karşı koruyorsa oruç da kişiyi kötülük yapmaktan alıkoymakta, günahlara engel olmakta, dolayısıyla cehenneme karşı bir siper, bir kalkan olmaktadır âdeti. Aslında bu hadis-i şerif bir hedef göstermekte, bir ideal çizmektedir bizlere. Öyle olmalıdır yani. Tuttuğumuz oruç öyle bir oruç olmalı ki tüm bu sayılan faydaları sağlamalıdır bize. O zaman oruç, gerçekten kalkan olacak, anlamını bulacaktır bizim için. Aç ve susuz kalmanın ötesinde, bir ruh katacak, bir anlam yükleyecektir hem yaşantımıza hem de gönüllerimize.

“O (sayılı günler), doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur'an'ın indirildiği ramazan ayıdır...”²⁰ mealindeki ayet Kur'ani yaşama dair bir ufuk çizmektedir bize. Kur'an ayı olan Ramazan'da Kur'an'la ilişkimize dair sadece okumaktan, hatimlerden ve mukabelelerden öte; istikametimizi belirleme, yönümüzü bulma, yolumuzu doğrultma hususunda Kur'an'ın rehberliğinin önemini ve gereğini vurgulamaktadır.

Kulluk bir süreçtir, sürekliliktir. Hayatın her anını kapsar. Bir günlük, bir haftalık, bir aylık ve nihayet bir yıllık yaşantımıza baktığımızda kulluğun bütün bu zaman dilimlerini de aşan; hayatın tamamına yayılması, ömür boyu sürmesi gereken bir vasıf olduğunun işaretlerini görmekteyiz. Bir günde kılınan beş vakit namaz yirmi dört saatimizi belli bir program dâhilinde yürütmeye, Allah ile irtibatımızı her daim diri tutmaya vesile olan,

18 Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/643-644.

19 Buhârî, Savm, 9.

20 Bakara, 2/185.

kulluğumuzun en temel göstergelerinden biridir. Haftada bir kılınan Cuma namazı ise bu şuurun topluca yaşandığı bir ibadet ve Allah'a teslimiyetin coşkulu bir ifadesidir. Bunun yanında günün erken saatlerinde kılınan kuşluk namazı, geceleri kalkıp kılınan teheccüd namazları kulluğumuzun her daim canlı tutulmasına vesile olan ibadetlerdendir. Bu yönüyle namaz gerek haftalık, gerek beş vakit olarak günlük ve gerekse vakit aralarında nafile olarak yerine getirilmesi itibarıyla ibadet ve kulluğun süreklilik arz etmesi gerektiğinin bir göstergesidir.

Üç aylar olarak bilinen Receb, Şaban ve Ramazan'ın kültürümüzde önemli bir yeri vardır. İbadet ve kulluk bilincimizin tazelenmesine katkıda bulunan bu aylardan Receb ve Şaban ayları Ramazan için bir hazırlıktır âdeti. Bu iki ayda başlayan manevi atmosfer bir mektep gibi hazırlar bizi Ramazan'a. İçerisinde yer alan kandilleriyle, bu iki ayda tutulan oruçlar, kılınan namazlar, okunmaya başlayan hatimleriyle temelleri atılan bu manevi hazırlık Ramazan ayıyla zirveye ulaşır. Allah Resûlü'nün "Kim Ramazan orucunu tutar ve ona Şevval ayından altı gün ilave ederse, sanki yılın bütününde oruç tutmuş gibi olur."²¹ buyurarak Ramazan'ın hemen peşinden gelen Şevval ayında oruç tutmayı tavsiye etmesi ise Ramazan'da kazanılan bu güzel ibadetin devamına yönelik bir tavsiyedir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in (sas) pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmak suretiyle bizlere örneklik yapması²² da bu ibadeti hayatımızın tamamına yaymak suretiyle devamlılığına yönelik önemli bir işaretir.

İslam'da yer alan temel ibadetlerden biri olan hac da ibadet ve kullukta devamlılığa bir vesiledir. Hac ayları olarak bilinen Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce bu aylarda ibadet şuurunu güçlendirmeye, kulluk bilincini diri tutmaya imkân verir. Hac öncesinde girilen ihram, yapılan umre ve tavafarla başlayan, Arafat'ta ise

21 Müslim, Sıyâm, 204.

22 Tirmizî, Savm, 44.

zirveye ulaşan bu şuur bundan sonraki yaşantımızda sürecek yeni bir başlangıca, açılan yeni bir sayfaya dair bir söz vermedir. Hem kendimize hem Rabbimize... Netice itibarıyla günlük, haftalık, aylık, bütün ibadetlerin her biri kullukta sürekliliğin, ibadetlerde devamlılığın ifadesidir.

Bütün bu ibadetler yanında bir de nafîle olarak yapılan ibadetler vardır ki bunlar da Allah'a itaat ve teslimiyet için birer perçindir âdetâ. "...Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafîle ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. Sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım..."²³ mealindeki hadisin ifade ettiği bu hakikat ibadet şuru ve kulluk bilincinin değerini gösteren en güzel örneklerden olsa gerek. Farz olarak yapılması zorunlu olan ibadetler kulluğun gereğidir. Bunlara ilaveten sünnet olarak yapılan ibadetler farzların tamamlayıcısı, Hz. Peygamber'e (sas) tabi olmanın göstergesidir. Diğer nafîle ibadetler ise bu şuru yaşantımızın geneline şamil etmektir. Ancak kulluk sadece ibadetlerle de sınırlı değildir. Yaşantıdan tefekküre, duygudan düşünceye, ahlaktan edebe hayatın her alanını kuşatır. İbadetleri yerine getirip dinî öğretilerden bağımsız bir yaşantı sürmek ibadetlerin hedef ve ruhuna, kulluğun anlam ve amacına uygun değildir elbette.

İbadetler kulluğun en önemli göstergeleridir. Bununla birlikte kulluk hayatın her anını kapsar. Zira kulluk bir yaşam biçimidir, hayat tarzıdır. Hz. Peygamber'in (sas), "*Allah katında amel­lerin en sev­m­li­si az da olsa devamlı olanıdır.*"²⁴ şeklindeki beyanı ibadetlerde devamlılığa yönelik bir vurgu, kullukta sürekliliğe dair bir ışırettir. O hâlde, ibadet ve kulluk sadece haftalık, aylık

23 Buhârî, Rikâk, 38.

24 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27.

veya bayramlık ibadetlere sığmayacak kadar önemlidir, değerlidir, kapsamlıdır. “*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et.*”²⁵ ayeti de bu hakikatin bir ifadesidir. Bu bağlamda Ramazan bir toparlanma ayıdır. Eksiklerimizi fark etme, sonrası için tazelenme mevsimidir. Ancak bu ayda yaşadığımız güzellikler sadece bu ayla sınırlı kalırsa Ramazan ve oruçtan beklenenler tam anlamıyla gerçekleşmiş olmayacaktır. Bütün bu güzellikleri sonrası için de hayatımızın geri kalanı için de geçerli kılabildiğimizde orucun koruyucu etkisi ortaya çıkacak, oruçla hedeflenen takva bilinci hayatımıza yerleşmiş, takva elbisesi hayatımızı bürümüş olacaktır.

O hâlde Ramazan’da tuttuğumuz oruç bir ömür tutsun bizi. Korusun kötülüklerden, uzak tutsun günahlardan. Ramazan mevsiminde yeşeren gönüllerimiz solup gitmesin Ramazan’ın bitişiyle. Bu ayda kazandıklarımız sadece kendimizle sınırlı kalmasin. Çocuklarımıza da yansısın, hanelerimizi de kuşatsın bütün güzellikleriyle. Modern hayatın cazibesine maruz kalan çocuklarımıza, gençlerimize de ulaştıralım, öğretelim orucun önemini, Ramazan’ın değerini, kulluğun anlamını. İbadetler sadece bireysel değildir. Her birinin toplumsal yönleri, çevremizi kuşatan güzellikleri de vardır. O yüzden, sadece bireysel kalmasin ibadetlerimiz. Sadece kendi dünyamızla, kapalı kapılarımızla sınırlı olmasın. Gönüllerimizden taşsın; önce evlerimize, sonra ise yakın-uzak çevremize ulaşsın bütün güzellikleriyle. Topluca yaşansın tüm heyecanıyla, toplumca hissedilsin bütün yönleriyle. Benden bize, birden çoğa ulaşsın. Ramazan’ın sonu bayram olduğu gibi, ömrümüzün sonu mesrur olsun. Rabbimize kulluğun neşesi ve huzuru kuşatsın her birimizi. Bizim O’ndan, O’nun da bizden razı olduğu bir sürece ulaştırsın bizi iman, ibadet ve yaşantımız...

25 Hicr, 15/99.

Kaynakça

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Camiu'u's-sahih*. thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tünusiyye li'n-Neşr, 1984.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, ts.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.

RAMAZAN MANEVİYATINI CAMİDE YAŞAMAK

Dr. Rüstem CAN

Muğla İl Müftüsü

Bizleri yoktan var edip, maddi manevi sayısız nimetleri Bıkram eden Yüce Mevla'mız, bizlere yaratılış gayemizin son nefesimizi verinceye kadar kendisine kulluk olduğunu bildirmiştir.¹ Ramazan da kulluğun gerekleri olan ibadetlerin en yoğun şekilde yaşandığı âdeta bir hasat mevsimidir. Bu özel vakti müjdeleyen üç aylara müminler “Allah’ım! Receb ve Şâban aylarını hakkımızda mübarek eyle, bizi Ramazan ayına ulaştır!”² duasıyla başlarlar. Oruç ayına, Kur’an’ın indirildiği Ramazan-ı Şerif’e kavuştuklarında da Yüce Mevla’ya hamdederek kulluğu en güzel şekilde yaşamaya çalışırlar.

Yüce Mevlamız Ramazan orucunun önemini şöyle açıklamıştır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.”³

Ramazân’ın iman eden gönüllerin inşirahına vesile olan bir zaman dilimi olduğu da şu ayetle ifade edilmiştir:

1 Hicr, 15/99; Zâriyât, 51/56.

2 Taberânî, *el-Mu’cemü’l-’evsat*, 4/189.

3 Bakara, 2/183.



شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ
وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’an’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin...”⁴ Allah’ın Resûlü de Ramazan ayının rahmet ve mağfirete vesile oluşuyla ilgili “Mübarek Ramazan ayı size geldi. Yüce Allah bu ayda size oruç tutmayı farz kıldı. Bu ayda sema (cennet) kapıları açılır, cehennem kapıları ise kapanır ve şeytanların azgınları bağlanır.”⁵ buyurmuştur.

Dilbilimcilerin bir kısmı رَمَضَانَ “ramazan” kelimesinin “şiddetli sıcak, günün çok sıcak olması ve güneşin güçlü ısısından çok fazla kızmış yer” gibi anlamlara gelen “ramad” veya “ramdâ” kelimelerinden türediğini söylemişlerdir. Buradan hareketle sıcaklığın insanı yakması gibi Ramazan’da tutulan orucun da insanın günahlarını yakıp bitireceği söylenebilir. Diğer bir kısmı ise bu kelimenin “sonbaharda yağan yağmur” anlamında olan الرَّمَضِيُّ “er-Ramadiyyü” kelimesinden geldiğini söylemişlerdir. Bu açıklama da sonbaharda yağan yağmurun ortalığı tozdan ve pisliklerden temizlemesi gibi bu ay da tutulan oruç ve yapılan ibadetlerin kişiyi günahlardan temizleyeceği şeklinde yorumlanabilir.⁶

Sevgili Peygamberimizin tarifiyle “Akıllı kişi, nefesine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır...”⁷ Bu yüzden oruç ayı, Kur’an ayı, rahmet ve mağfiret ayı, cömertlik ve iyilik ayı, takva mektebi olan Ramazan-ı Şerif’te yapacağımız güzel amellerle ebedi

4 Bakara, 2/185.

5 Nesâî, Sıyâm, 5.

6 Lisânü’l-Arab, 7/160-161.

7 Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 25.

hayatımız olan ahiretimizi mamur etmek, her müminin temel hedeflerindedir.

Peygamberimiz (sas), “Kim Allah yolunda bir gün oruç tutarsa Allah onun yüzünü cehennem ateşinden yetmiş yıl uzaklaştırır.”⁸ ve “Oruç bir kalkandır..”⁹ buyurmuştur. Oruç ve diğer ibadetlerle amaçlanan ana hedeflerden birisi de “... (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının!...”¹⁰ ayetinde de belirttiği üzere takvadır. Bu yüzden hayatımız boyunca kulluğumuzun hedefinde de takvaya erişmek olmalıdır.¹¹

Bakara suresinde oruç ibadeti anlatılırken Rabbimiz müjde niteliğindeki şu açıklamayı yapmıştır:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

“Kullanım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınum. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”¹² Oruçla ilgili ilahi açıklamaların arasında müjde veren bu ayetin yer alması, müminlerin oruç ibadetiyle maddi ve manevi bir arınma sürecine girmeleri, böylece Yaradan’a yakın olmalarını işaret etmek şeklinde açıklanabilir.¹³ Ayrıca nefsin âdeta özdenetime alındığı, bu yüzden de mümin kalplerin ilahi davete en açık olduğu müstesna bir zaman dilimi

8 Müslim, Sıyâm, 31.

9 Buhârî, Savm, 2.

10 Bakara, 2/197.

11 Bakara, 2/21.

12 Bakara, 2/186.

13 Kur’an Yolu, I/283-285.

olan Ramazan'ın, "dua" ibadeti açısından da en güzel şekilde değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

Sevgili Peygamberimiz de rahmetin, mağfiretin ve bereketin iç içe geçtiği Ramazan ayının gecesini ve gündüzünü iyi değerlendirmemizi isteyerek Yüce Mevla'mızın, kendisine samimi olarak yönelen kullarına yakın olduğunu, onları huzurundan boş çevirmeyeceğini şöyle ifade etmiştir: "*Şüphesiz Rabbiniz son derece hayâ ve kerem sahibidir. Kulu O'na elini kaldırdığı zaman, o elleri boş çevirmekten hayâ eder.*"¹⁴

Bir kudsi hadiste de Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: "*Her gece, Rabbimiz -Tebâreke ve Teâlâ- gecenin son üçte biri kaldığı zaman dünya semasına inerek şöyle buyurur: "Bana kim dua eder, onun duasına icabet edeyim! Benden kim bir şey ister, ona dilediğini vereyim! Benden kim mağfiret diler, ona mağfiret edeyim!"*¹⁵ O hâlde Ramazan'ın günlerini ve gecelerini, seher vakitlerini samimi yakarışlar, camilerin kubbeleri altında omuz omuza saf tutarak edilen dualarla geçirmek önemli bir Ramazan kazanımı olacaktır.

Allah Resûlü "*Allah'ın en çok sevdiği yerler mescitlerdir.*"¹⁶ buyurarak Ramazan'ın en güzel şekilde yaşandığı, manevi bereketinden en fazla yararlanmamız gereken yerin tevhidin merkezi olan camilerimiz olduğunu bizlere bildirmiştir. Ebû Hureyre ile aralarında geçen şu sohbette de bunun nasıl yapılacağını en güzel şekilde anlatmıştır. Hz. Peygamber "*Cennet bahçelerine uğradığınız zaman nimetlerinden yararlanın.*" buyurdu. Bunun üzerine "*Yâ Resûlallah, cennet bahçeleri nedir?*" diye sordum. Hz. Peygamber, "*Mescitler!*" diye cevap verdi. "*Peki, ey Allah'ın Resûlü, oralardan yararlanmak ne demektir?*" dedim. Peygamberimiz (sas), "*Sübhânillâhi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illâllâhü vallâhü*

14 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.

15 Buhârî, Teheccüd 14.

16 Müslim, Mesâcid, 288.

ekber” (Allah’ı her türlü eksiklikten tenzih ederim, hamd Allah’a mahsustur, Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur ve Allah en büyüktür.) diyerek cevap verdi.¹⁷

Camilerimiz, dünyanın geçici telaşlarından arınıp Yaradan’ın huzuruna durduğumuz, Yüce Yaradan’ın misafiri olduğumuz, kalben mutmain olduğumuz ve huzur bulduğumuz müstesna yerlerdir. Ramazan ayında da Mevla’mızın rahmeti mümin gönüllere âdeta sağanak sağanak yağar. Böylece müminlerin ibadet/kulluk şuuru zirveye ulaştığı gibi camilerimizdeki cemaatimizin sayısı da artar.

Camilerimiz müminler için birer ibadet mekânı olduğu gibi vazalarla, nasihatlerle, yapılan derslerle nefsin ve neslin terbiye edildiği âdeta eğitim-öğretim mekânı görevini de yerine getirir. Camilerimiz aynı zamanda Cenab-ı Hakk’la bağımızın güçlendiği, takvayı elde ettiğimiz, samimiyeti kalplerimize yerleştirdiğimiz maneviyat merkezleridir. Ayrıca ümmet-i Muhammed’in Müslümanca inanç, değer ve yaşama biçimini ihya ettiği ve manevi dirilişinin en kuvvetli dayanağıdır. Bu yüzden buraların maddi imarından sorumlu olduğumuz gibi Ramazan ayını bir fırsata dönüştürüp manevi imarı noktasında da bütün çabamızı ortaya koymalıyız.

Allah Resûlü (sas) ile Cebrâil’in (as) her Ramazan ayında bir araya gelerek o zamana kadar inen ayetleri karşılıklı olarak mukabele tarzında okumaları¹⁸ örnek alınarak okunan mukabeleler, mümin gönüllere şifa verir. Okunan ayetlerin izah edilmesi, kılinan beş vakit namazlar ve teravîh namazları, yapılan sohbetler camileri müminler için ilim ve huzur meclislerine dönüştürür. Allah Resûlü’nün Ramazan’ın son on gününde itikâfa girmesini¹⁹

17 Tirmizî, Deavât, 82.

18 Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 5; Müslim, Fezâ’ilü’s-sahâbe, 98, 99.

19 Buhârî, İtikâf, 1; Müslim, İtikâf, 5.

örnek olarak camide itikâfa girmek, cami cemaatinin birbirleriyle kaynaşmasıyla aradaki muhabbetin artması, dargınlıkların giderilmesi, darda kalanlara el uzatılması, çocuklarımızın bu manevi havayı teneffüslerini sağlamak gibi salih amellerle camilerimizi imar etmek de Allah'ın rızasını elde etmeye vesiledir. Bu durum Kur'an'da şöyle övülmüştür:

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنِ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى
الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ

“Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”²⁰ Bu yüzden Allah Resûlü de Medine'ye hicreti esnasında Kubâ'da mescid inşa etmiştir. Bu mescit, Kur'an'da “... İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit (Kubâ mescidi), içinde namaz kılmana elbette daha layıktır...”²¹ ayetiyle övülmüştür.

İnsanın kalbini mutmain eden en hayırlı huzur, Allah'ın rızasına yönelmek, O'na teslim olmak ve O'na güvenmektir. Allah'a iman ve sadece O'na güvenip teslim olmakla huzur bulanlar da topluma huzur kaynağı olurlar. Bu nedenle camileri hayatın merkezine almak, evlatlarımızla beraber oraları şenlendirmek, cemaatten geri kalmamak müminlerin başta gelen vazifelerindedir. Bunun için Ramazan ayını bir fırsat bilerek müminleri cehennem ateşinden ve nifaktan koruyan²² cemaatle namazı asla terk etmemeli, teravih namazlarını kaçırmamalı, camilerdeki sohbetleri ve dersleri takip etmeliyiz. Kendimizde cami merkezli

20 Tevbe, 9/18.

21 Tevbe, 9/108.

22 Tirmizî, Salât, 64. “Kim ilk tekbire yetişmek kaydıyla kırk gün cemaatle namaz kılsa o kimse için iki şeyden beraat gerçekleşir: Cehennem ateşinden ve nifaktan.”

bir hayat bilincini diri tutmalı ve neslimize camilerin manevi mimarları olduğu bilincini aşılmalıyız.

Allah Resûlü (sas), camileri bu şekilde manevi açıdan imar edenlere yönelik şöyle bir müjde vermiştir: “Allah’ın evlerinden birinde toplanıp Allah’ın kitabını okuyan ve onu aralarında öğrenip öğreten bir gruba mutlaka sekinet iner. Kendilerini rahmet kaplar, melekler ve Allah (cc) onları kendi yanındakiler arasında zikreder.”²³

Sahabeden Ukbe b. Amir el-Cüheni’nin rivayet ettiği şu hadis de Asr-ı Saadet’te mescitlerin müminlerin gönül dünyasını imar eden ilim meclisleri olduğunu anlatan güzel bir örnektir. “Biz Suffe’de iken Allah Resûlü yanımıza çıkageldi ve “Hanginiz sabahleyin Buthân veya Akîk’a gidip Allah’a (karşı) günah işlemeden ve akrabalık bağlarını kesmeden iri hörgüçlü, gösterişli iki deve almak ister?” buyurdu. “Hepimiz ya Resûlallah.” dedik. Efendimiz, “Val-lahi birinizin her gün sabahleyin mescide gidip Allah’ın Kitabından iki ayet öğrenmesi, onun için iki deveden daha hayırlıdır. Eğer üç ayet öğrenirse üç deveden hayırlıdır. Dört ayet öğrenirse onun için dört deveden hayırlıdır. (Okunacak her ayet) kendi sayısınca deveden daha hayırlıdır.” buyurdu.²⁴

Bunların yanı sıra Allah Resûlü, “Mescitlerinizi/camilerinizi yollar yapmayınız, ancak zikir yahut namaz için kullanınız!”²⁵ buyurarak camilerin sadece dünyevi birtakım işler için kullanıl-mamasını emretmektedir. Yine o (sas), “İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki camilerde halka halinde toplanırlar, gayeleri sadece dünya olur. Allah’ın onlara ihtiyacı yoktur. Onlarla oturmayın!”²⁶ buyurarak camilerdeki vakitlerin boş işlerle geçirilmemesini bize tavsiye etmektedir. Bu yüzden müminler, Ramazan aylarında

23 Müslim, Zikr 38; Tirmizî, Kıraat 12.

24 Müslim, Müsâfirin, 251.

25 Taberâni, el-Mu’cemü’l-Kebîr, 12/314; el-Mu’cemü’l-’evsat, 1/14.

26 Hakim, el-Müstedrek, VIII, 2820.

Allah'ın evleri ve cennet bahçeleri olan camilerde namaz, zikir, tefekkür gibi ibadetlerle Rabbimizin rızasını elde etmeye gayret eder. Nitekim Nûr suresinde de camilerimizde bu ihlas ve huşuyla ibadetlerini yerine getiren müminler övülerek şöyle buyrulmuştur: “Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.”²⁷

Allah Resûlü (sas) savaş gibi zaruri haller dışında hiçbir zaman camiden ayrı kalmamış, hayatının son anlarına kadar namazını cemaatle kılmış, بِالْإِيمَانِ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ “Bir kişinin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun imanına şahit olun!”²⁸ buyurmuştur. Vefatı anında da mübarek ağzından şu cümleler dökülmüştür: “Aman ha namaza dikkat ediniz! Aman ha elinizin altındaki emanetlere dikkat ediniz! Aman ha namaza dikkat ediniz! Aman ha elinizin altındaki emanetlere dikkat ediniz!”²⁹ Ramazan ayını gafletle geçirenlerle ilgili de şu uyarıyı yapmıştır: “Ramazan ayına girdiği hâlde günahlarını affettirmeden bu ayı tamamlayan kişinin burnu yerde sürünsün!”³⁰ Öyleyse müminlerin manevi arınma, mağfiret, Kur'an'ın ahlakını kuşanma, ibadetlerde ihlas ve huşu zirvesine erişme, kardeşlik ahlakı üzere yaşama için cami merkezinde devam eden Ramazan ayını en güzel şekilde değerlendirmesi iman gereklindedir.

27 Nûr, 24/36-37.

28 Tirmizî, İmân, 8; İbn Mâce, Mesâcid, 19

29 Suyûtî, Câmiu's-Sağır, 5154.

30 Tirmizî, Deavât, 100.

BİR MEKTEPTİR RAMAZAN

Dr. Şükrü Şahin DÜGENCİLİ

DİB Radyo ve Televizyon Daire Başkanı

“Allah katında en değerli olanınız, en takva olanınızdır”¹ ilahi hakikati, insanoğlu için “muttaki olmak” şeklinde bir hedef tayin etmekte. “Allah’a itaatsizlik etmekten sakınmak” anlamına gelen takva,² en temelde Yaradan’ın hoşnutluğunu temine vesile olan davranışlar bütünüdür ifade eder. Bir başka ifadeyle takva, Allah’ın razı olacağı bir hayat yaşayabilme sanatı...

Ramazan ayı ile bu ayda tutulan oruç ibadetinin, insanın “takva” hedefine ulaşabilmesi için vesile unsurlardan biri olduğunu, yine vahy-i ilahi bildirmekte: Kerim Kitabımızda bu hakikat, “Ey iman edenler! Takvaya erişmeniz için, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de oruç farz kılındı...”³ ayetiyle net bir şekilde ifade edilmekte.

İslam’ın hükümlerinin, bireysel ve toplumsal huzuru temin amacına dönük olduğu sarıh bir gerçektir.⁴ Farziyeti kesin bir

1 Hucurât, 49/13. Ayetin meali için ayrıca bk. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023).

2 bk. Süleyman Uludağ, “Takva”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484-486.

3 Bakara, 2/183.

4 bk. Ertuğrul Boynukalın, “Makâsîdü’ş-şerîa”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/423-427.



şekilde hüküm altına alınan oruç ibadeti de öyle.⁵ Çok yönlü hikmete ve maslahata ev sahipliği yapan orucun, belirli bir zaman diliminde ve aralıksız bir ay boyunca eda edilme gerekliliği de aynı amaca matuf olsa gerek. Böylece toplumun temelini ve istikbalini teşkil eden ailenin fertleri, Ramazan ayının gerektirdiği disiplin çerçevesinde bir arada bulunacak ve kaynaşacak, aile içi ülfet ve muhabbet pekişecek. Nitekim sahur vaktinden başlayarak imsak vaktine ve ardından bir sonraki sahura kadar geçen süre, Ramazan ayına özel deneyimler ile son derece hususi duygu ve coşkuların yaşanılmasına ev sahipliği yapan bereketli bir zaman dilimi.⁶

Gecenin son bölümünde, sahur sofrasında bir araya gelinmesiyle oluşan manevi atmosferin aile fertleri üzerinde bıraktığı manevi tesir, kelimelerle izaha sığmayacak, ancak yaşanılabilir bir haz.

Sahur vaktinin ardından saba makamında yüreklere dokunan ezanın terennümüyle birlikte, sabah namazı için ailece cemaate yetişme telaşı, tarifi imkânsız bir duygu.

Gün içinde, ailenin her bir ferdi kendi uhdesindeki meşgalesiyle iştigal ederken, “Ramazan” ve “oruç” gerekçe gösterilerek herkesin birbirine yardımcı olma ve iş hafifletme gayreti, gıptayla izlenesi bir manzara.

Çeşitli nedenlerle oruç tutamayan bireylerin, sosyal hayatın idamesi esnasında “oruç” gerekçesiyle diğer fertlere gösterdikleri hürmet ve anlayış, Ramazan’ın birleştirici bir diğer yönü.

Ramazan ayını fırsat bilerek Kerim kitabımız Kur’an ile hemhâl olmak, aynı zamanda Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed

5 bk. İbrahim Kafi Dönmez, “Oruç”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/416-425.

6 bk. Hacı Mehmet Günay, “Ramazan”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/433-435; Mustafa İsmet Uzun, “Ramazan”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/435-437.

Mustafa'nın sünnetinin ifası ve ihyası, bu suretle de kelimul-lahtan istifade etmek amacıyla mukabele okumak veya okunan mukabeleye iştirak için ellerde Mushaf, dillerde zikirle ailece ve mahallece camiye koşuşturmak, İslam kardeşliğine ve vahdete delalet eden numune bir tablo.⁷

Mukabelelerin icrası esnasında, vahiy meleği Cebrâil ile Peygamberimizin, her yıl Ramazan ayında, ayet ve sureleri karşılıklı okuduklarını⁸ tefekkür ederek pür dikkat ibadete odaklanması, böylece Ramazan'ın her günü konu komşu hep birlikte şehrin kalbinde bir araya gelmesi, sadece Ramazan'da yaşanılacak eşsiz bir tecrübe.

Mukabelelerin ardından kılınan namazdan sonra Allah kelâmının tilavetiyle edinilen sükûnet ve iç huzurun yansıdığı simalarla, hep birlikte camiden çıkarak sosyal hayata karışmak, hem bireysel hem de sosyal yönü olan bir ibadetin yerine getirilmesi neticesinde gönüllerde oluşan ve adı konulamayan sevinçle eve dönmek, muhteşem bir his. İnsanın, hayatını bu sükûnet ve his ile idame ettirme düşüncesine bürünmek, Ramazan mektebinin emsalsiz öğretiler bütününe sadece bir tanesi.

Mukabele yöntemiyle tamamlanan hatimlerin bazı bölgelerde Kadir Gecesi'nde, bazılarında ise Ramazan Bayramı namazından önce dualanması,⁹ böylece milyonlarca Müslüman'ın, özelde bir şehirde ya da bölgede, genelde ise yer kürede aynı saatlerde Rabbe yakarması, insanlık tarihinde örneğine az rastlanan, sadece Ramazan'da yaşanabilecek bir an.

İftar vaktinin yaklaşmasıyla birlikte, evde ya da dışarıda "hep birlikte iftar" düşüncesinden neşet eden telaşenin yaşandığı

7 bk. Nebi Bozkurt, "Mukabele", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/100-101.

8 Bozkurt, "Mukabele", 31/100-101.

9 Bozkurt, "Mukabele", 31/100-101.

anlar, birden çok manevi duyguyu harekete geçiren hem aile hem de toplum olmayı öğreten kıymetli bir zaman dilimi.

Yüce Rabbiyle baş başa kalınan iftar anının değerini fırsat bilmek düşüncesiyle,¹⁰ akşam ezanına dakikalar kala gözyaşlarının eşlik ettiği sessiz yakarışların arşa yükseldiği iftar sofrası, Müslümanlar için yegâne bir vakit.

“Allah’ım Senin rızan için oruç tuttum. Sana inandım, sana güvendim. Şu anda senin ihsan ettiğin rızıkla orucumu açıyorum. Kabul buyur Ya Rab!”¹¹ şeklinde makama arz edilen iftar duası, rızık veren ve sarsılmaz güven kaynağı olan Kadir-i Mutlak’a teslimiyetin, oruca özgü formuyla tecellisi.

Ezanın ardından hep birlikte besmele çekilerek iftar sevincinin yaşanması ve bu anın hissettirdiği duygu, sadece açlığı gidermekle izah edilemeyecek, aşkın bir hissiyat.

İftar sevincinin ardından eda edilen akşam namazından sonra, “hep birlikte Yaradan’ın huzuruna çıkma” heyecanıyla, teravîh namazı için mahalledeki tüm evlerden camiye doğru fevç fevç akın eden ailelerin oluşturduğu o manzara, yılda bir ay süreyle vaki olan ve sadece Ramazan ayının yaşattığı, unutulmaz bir an.

Hz. Peygamber’den miras¹² teravîh namazının edası anında, müminlerin birbirlerine omuz vermek suretiyle kaynaşmaları, toplumsal birliğin Ramazan sonrasında da devamına katkı sağlayan hayati bir bağ.

Teravîh namazına özgü kıraatin insan üzerindeki tesiri, ayrıca namaz boyunca müezzinlerce terennüm edilen zikir, virt,

10 Mehmet Şener, “İftar”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/517-518.

11 Şener, “İftar”, 21/517-518.

12 bk. Saffet Köse, “Teravîh”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/482-483.

tesbihat ve ilahilere eşlik edilmesiyle¹³ yaşanan duygusal coşku, bu bereketli iklimin özgün bir özelliği.

Teravih sonrası cami bahçesinde ve minare gölgesinde, bir Ramazan gününün dolu dolu geçirilmesinin verdiği fitri hazzın eşliğinde; sahur, oruç, iftar, namaz ve mukabelenin konu edildiği hoş sohbetler, dostluğa ve kardeşliğe katkı sunan farklı bir vesile.

Ramazan ayı boyunca, eş dost akraba çevresinin iftarda birbirlerini ağırlama düşüncesi ve bu düşüncenin hayata geçirilmesi, hem geniş aile ve akraba hem de arkadaş ve dost çevresinin, dolayısıyla da toplumu teşkil eden kesimlerin birbirleriyle olan irtibatını, küçükten büyüğe ve özelden genele herkesi etkileyen örnek bir tutum.

Ramazan ayında yoğunlaşan “ihtiyaç sahibine destek olma”, “yardımlaşma”, “misafir ağırlama” ve “ikram etme” türü davranışlar, Ramazan ayının toplumsal birlikteliğe katkısını açıkça ortaya koyan bir gerçeklik. Nitekim ihtiyaç sahibi kimselerin sıkıntılarını bir nebze hafifletmek, böylece sevinç içinde bayrama kavuşmalarını temine yönelik bir fonksiyon icra eden fitre,¹⁴ sosyal dayanışmanın Ramazan’da tezahür eden güzel bir örneği.

Zorunluluk olmadığı hâlde,¹⁵ Müslümanların zekâtlarını bu ayda vermek için planlama yapmaları ve bu noktada gayret sarf etmeleri, Ramazan ayının bereketinden daha fazla istifade etme amacına matuf güzel bir uygulama.

13 bk. Mustafa İsmet Uzun, “Ramazan İlahisi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/437-439; Nuri Özcan, “Cumhur Müezziniği”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/93-94; İtrî Efendi, *Buhûrîzâde*, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/220-221.

14 Yunus Vehbi Yavuz, “Fitre”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/160-161.

15 bk. Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197-207.

Ramazan sadece yetişkinler için değil, aile hayatının süsü olan ve toplumun geleceğini teşkil eden çocuklar için de son derece ehemmiyetli. Ailenin küçük fertlerinin “tekne orucu” tutma mücadeleleri, tatlı tebessümlere sebebiyet veren hoş bir manzara. Yüzleri güldüren bu çocuksu telaşe, belki de evlatlarımızın geleceğine şekil veren hayati bir husus. Nitekim ebeveynleri ya da diğer aile büyükleri tarafından, oruca alışmalarına yönelik motive edici küçük tavsiyeler, Ramazan mektebinin eğitici yönünün ayrılmaz bir parçası.

Çocukluk döneminin masumiyetiyle biriktirilen Ramazan hatıraları, tatlı bir duyguyla hafızalara kazanmış olan, belki de bir daha da yaşama imkânı bulunmayan eşsiz anılar bütünü.

Ramazan ayını değerlendirme gayretiyle idrak edilen oruç günlerinin ardından bayram sabahına ulaşmak hem çocuklar hem de yetişkinler için muhteşem bir duygu. Birlikte eda edilen sabah namazının ardından, tanıdığın tanımadığın herkesle kucaklaşmanın yaşattığı tarifsiz manevi mutluluk, bir sonraki Ramazan’ın ipe çekileceği günlerin başlangıcı.

RAMAZAN MEDENİYETİ YAHUT RAMAZAN-I ŞERİF'İN KÜLTÜRÜMÜZE KATTIKLARI

Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Emekli Türk İslam Edebiyatı Öğretim Üyesi

Bilindiği gibi her din, ona inanan toplumun hayatını, kültür ve medeniyetini ciddi biçimde etkiler. Bu sosyolojik bir vakiadır. Bu bakımdan milletimiz, asırlardır heyecanından hiçbir şey kaybetmeden yaşayarak geliştirdiği değerlerini, dinî ve manevi inançlarıyla yoğurup hallihamur etmeyi bilmiştir. Hatta Türk kültürü, muhteşem İslam medeniyetini, en ihtişamlı ve estetik unsurlarla besleyip geliştirerek zenginleştirmiş, bu müşterek değerlere ait uygulamaları diğer Müslüman toplumlara da başarıyla aktarıp kuvvetle benimsetmiştir. Bu etki ve uygulamalara bütün İslam tarihi şahit olduğu gibi son iki yüz yıldır içerden-dışardan devam eden tüm olumsuzluklara, dayatmalara, hırpalanmalara rağmen günümüz de tanıktır. Kısaca vurgulamak gerekir ki Ramazan, cemiyetimizin tüm katmanlarının paylaştığı ve yaşadığı bir duygu, hayat tarzına dönüşmüştür. Öyle ki Ramazan-ı Şerif teşrif etmeden, “Ramazan Karşılması” adıyla literatüre girmiş olan maddi ve manevi kadim uygulamalar cemiyette, çarşı ve pazarlarda, sokakta, cami ve tekkelerde, her yönüyle değerlendirilmiştir. Ramazan'ın sevincini üç aylardan başlayarak yaşamayı tüm Osmanlı coğrafyasında gördüğümüz gibi günümüzde de özellikle Balkan Müslümanları arasında hâlen sürmektedir.

Aşağıda bu yazının müsaade ettiği hudutlar içinde Ramazan'ın kültür hayatımıza başlıca etkilerini bazı ana başlıklar hâlinde kısaca hatırlatmak, tanıtmak ve okuyucularımızla paylaşmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. RAMAZAN KARŞILAMASI

Bu başlık altında ele alacağımız hususları üç ayların girmesiyle başlayan ve genel olarak dinî/manevi ve maddi olarak ikiye ayrılabilen geleneksel yaşama tarzı olarak incelemek mümkündür.

Ramazan ile zirve yaparak bayramla son bulan rahmet mevsimine adım atışta ilk basamak üç ayların ilki Receb-i Şerif/Recebül'ferd olduğundan dinî ve kültürel hazırlıklar, Receb ayının girmesiyle başlar. Kültürümüzde ilk kandiller olan “Regâib” ve “Miraç” bu ayda yer alan kutlu zaman dilimleridir. Hz. Peygamber'in, bu aylarda ibadet ve taate teşvik edici tavsiyeleri özellikle tasavvuf literatüründe kuvvetle yer bulmuştur. Nitekim bu ayları tümüyle oruçlu geçirmek Türk kültüründe diğer İslam milletlerine nazaran daha rağbet edilen bir uygulamadır. Receb-i Müreccib için Efendimizden geldiği nakledilen ve “Receb, Allah'ın ayı”, Şaban için “benim ayım”, Ramazan ise “ümmetimin ayı”¹ şeklinde gelen rivayetler hakkında farklı değerlendirmeler olsa da tergiib içerdiği ve başka hadislerle desteklendiği için kültürümüzde üç aylara çok değer verilmiştir. Şaban ayında “Berat”, Ramazan ayında da “Kadir” Geceleri dinî duyguların ve ibadetlerin zirve yaptığı kutsal zamanlardır.

Osmanlı'da, Receb ayından başlamak üzere bayrama kadar süren üç aylardaki Osmanlı/İstanbul hayatı dinî, tarihî, edebî, mûsikî ve kültür kaynaklarında zengin bir şekilde ele alınmıştır. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler, hemen bütün Osmanlı

1 es-Sehâvî, *el-Mekâsîdül'hasene*, Harfû'r-râî'l-mühmele, 510.

coğrafyasının eski başkentleri, büyük şehirler, küçük yerleşim birimlerinden köylere kadar farklı imkânlarla sınırlanmış olsa da üç ayların idraki hakkında aynı hususlara işaret ederler.

Osmanlı toplumunda Receb ayından başlayarak bayrama kadar devam eden süreç; dinî, tarihî, edebî ve folklorik açılarından zengin bir birikimi yansıtır. Başta payitaht İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında -imkânlar dâhilinde farklılık gösterse de- üç ayların idraki benzer kültürel kodlar üzerine inşa edilmiştir.

Bilhassa Şaban ayının on beşinden sonra halkın önemle girdiği ev ve camilerin temizliği, Ramazan erzakının tedariki, vakıflar idaresince cami ve tekkelere gönderilmesi vakıf şartlarınınca belirlenmiş malzeme ve erzakın teslimi gibi işler Ramazan hazırlıklarını oluştururlar. Bu aylardaki kandiller, Ramazan'ın manevi iklimine bedenlen ve ruhen esaslı bir hazırlığın yaşanmasını sağlar. Bunların ihyası Türk-İslam kültüründe, daha doğrusu geleneksel Osmanlı uygulamasında ayrı ayrı ele alınarak genişçe incelenecek kadar zengin unsurlar taşır.

Ramazân Tedariki Görmek: Bu iki ayda yapılan hazırlıkların en önemli toplumsal yanını Ramazan erzakını temin için çarşı-pazara çıkarak “Ramazan tedariki görmek” teşkil eder.

Osmanlı toplumunda içtimai olarak zenginler, hâli vakti yerinde olanlar ve fakir-fukaranın aynı mahallelerde beraberce saygı ve sevgi içinde yaşaması, toplumun bütün kesimlerinin birbirini tanımasını ve yardımlaşmasını kolaylaştırırdı. Bu durum mahalledeki ihtiyaç sahiplerinin nisbi de olsa Ramazan'ı rahatça geçirecek erzaka sahip olmalarını önceleyen ve din kardeşliğinin vazgeçilmez vasfı olan paylaşım (infak) anlayışını göstermektedir.

Maddi-Manevi Temizlik ve Ramazan Hamamı: Ramazan öncesine kadar herkes evlerini, mahalle camilerini, hatta

sokakları, rahmet mevsiminin ruhlardaki arınmasına paralel olarak madden de temizlemeye, tabir caizse “*Padişah girmez saraya, hâne ma’mûr olmadan*” mısraının manasına uygun hâle getirmeye çalışırdı.

Bu rahmet mevsimini tertemiz bir bedenle karşılamak üzere kadın-erkek, çoluk çocuk herkesin çarşı hamamlarına yönelmesi önemli bir gelenektir. Hatta mahalle zenginlerinin konak bahçelerindeki özel hamamlar, Receb ve bilhassa Şaban ayları boyunca neredeyse hiç söndürülmez, hamam faslı denilen geleneksel uygulamalarla mahalle sakinlerinin hiçbir ücret ödmeden hizmetlerine tahsis edilirdi. Öyle ki mahallenin dindar olmayan sakinleri bile şairin “*Dehen ü destini meyhare yudu sahbada / Kûze-i bâdeyi ibrik-i vudû etti heman*” beytindeki nükteli anlatımla, hızlı bir dönüşe girerdi. Özellikle hamam faslının ardından bu aylar boyunca içkiyi terke yönelirler, “*gündüz sâim gece kaim*” asude bir yaşama biçimi ile rahmet mevsiminden pay almaya çalışırlardı. Artık camilerde cemaat gittikçe artmaya başlar, “hafız ve vaiz dinlemek” denilen Ramazan karşılamalarına rağbet ziyadeleşirdi. Devrin kaynakları bu kalabalık Ramazan cemaatine “Ramazan sofuları” dendiğini yazarlar.

Ramazan İmamlık ve Hafızlığı: Devlet ricali, zenginler, hâli vakti yerinde olanlar konaklarında teravih kıldırarak, mukabele okutmak için salih, güzel sesli imam ve müezzinlerle anlaşma yaparak onlardan rahmet mevsimini lakıyla ihya niyetiyle hizmet alma telaşına girerlerdi. Ayrıca selatin camilerinde aile mukabelelerini okuyacak hafızlar tutulur, namaz öncesi ve sonrası, bu Kur’an ayında ziyafet-i Kur’aniyye ile cemaatin kulaklarının pası silinir, kalpler ilahi hikmetlerle âdeta cilâlanırdı.

Halkın bir kısmı Şaban’ın son haftasında başladıkları hatimlerini, Kadir Gecesi’nde duasını yapmak için camilerde “rahle mushafı” veya “kita-i kebir” denilen iri harflerle yazılmış Kur’an-ı

Kerimlerden tamamlamaya çalışır, geçmişlerinin ruhunu tazize yönelirlerdi. Matbaanın yaygınlaşmaya başlamasından önce pek çok camide bulunan vakıf mushafların başında cüzünü okuma sırasına girenlerin durumunu şair nükteli bir beyitle anlatmıştır: “*Alınır mı Ramazan sofularından Mushaf / Rahlenin nevbetini beklemeyince insan*”

Baharda çalışmalarını artıran anların seyrüseferlerine benzeyen bu camilerdeki mevsim hareketliliğini, halka vaaz ve nasihatte bulunacak -devrin tabiriyle ders verecek- âlim-arif ve natuk hoca efendiler artırır. Bunu aynı zamanda halkı dinî konularda aydınlatacak imamların, hademe-i hayratın paslanmış gönülleri rahmete hazırlamaları şeklinde düşünmek gerekir. Tüm bu hazırlıklar sayesinde başka zamanlarda camiye ve cemaate devam imkânı bulamayanlar bile namazlarını camilerde kılmaya özenirlerdi.

Kandil Alayları: Üç ayların gelmesiyle kandil geceleri de başladığından, halkın ve bilhassa padişahların ikametgâhlarından kendi yaptırdıkları selatin camiler başta olmak üzere Aya-sofya gibi şehrin diğer büyük camilerine giderek geceyi orada devlet erkânı ve halkla birlikte ihya etme, törenlerin ardından yine saraylarına dönme merasimlerine “Kandil Alayı” veya “biniş” denilirdi. Alayın güzergahı üzerindeki yollar tamir edilir, bina ve duvarlar boyanır, müsait yerlerde taklar kurulur, icap eden tanzifat yapılırdı. Bunların en muhteşemi ise “binbir aydan hayırlı olan Kadir Gecesi” yapılan Kadir Alayı’dır. Halkın gerek bu alayı seyri, gerek alayın yapıldığı camilerdeki törenlere katılması şehrin hayatında unutulmaz müstesna olaylar olarak vakanüvis tarihlerinde yer almış, hafızalarda yıllarca yaşamış ve son devir edebî eserlerine intikal etmiştir.²

2 Detaylı bilgi için bk. Mustafa İsmet Uzun, “Kadir Gecesi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/125-127.

Ramazan Aydınlatması Mahya: XVI. asırdan bu yana kandil ve Ramazan gecelerinde camilerin kubbe dışı ve içi ile minarelerde zeytinyağı kandilleriyle yapılan aydınlatmalar “mahya” adıyla anılmıştır. Minerelerde “ikad-ı kanâdil” için yapılan vakıflar, “kandilciyân” ve “serraç” diye isimlendirilirmişdir. Mahya kurmayla vazifeli olanlar da “mahyâciyân” adıyla anılan vakıf görevlileri tarafından yerine getirilmiştir.

Ramazan ayı gelmeden şehirlerde yapılan mühim hizmetlerden biri de kaynaklarımızda kısaca “Tenvir ve Tanzif-i Ramazan” adıyla anılan aydınlatma ve düzenleme hizmetleridir. Bunlar şehirler ve sokakların devrin imkânlarıyla aydınlatılması yanında, cami içi ve dışında, minare, kubbe, mahya ve kandillerle yapılan tenvirattan ibarettir.

Mahya kurulacak camilerin minareleri arasına halatlar germek, kubbelere kaftan giydirmek için takım düzmek bu ayın geleneksel hazırlıkları arasındadır. Mahyalar selâtin camilerin iki minaresi arasına kurulduğu gibi bazen tek minareli camilerin minareleri ile kubbe alemleri arasına da çekilirdi. Hatta bu tür mahya kurulmaya müsait olmayan camilerde ana kubbe aleminden itibaren yapıyı kuşatacak biçimde kandillerle donatılır, buna da “kaftan giydirme” denirdi.

Sultan Abdülaziz zamanında yaşayan ve mahyacılığı bir sanat hâline getiren Süleymaniye Camii’nin ünlü mahyacısı Abdüllatif Efendi, şehrin en yüksek tepesi üzerine inşa edilmiş, nerdeyse beldenin her tarafından seyredilebilen abidevi yapısı ve minareleri arasına biri sabit üç katlı hareketli mahya kurmakla tanınmıştır. Bu panolardan Unkapanı Köprüsü ile Azapkapı Camii’nin resmedildiği ortadaki pano sabit, arabaların yer aldığı üst ve balıkların kayıkların yer aldığı alt panolar hareketli idi. Bunların

ileri-geri hareket ettirilmesi mahyaya canlılık verir, halk bunları saatlerce büyük bir memnuniyetle seyrederdi.³

Çoğunlukla tek minareli büyük camilerin hariminde kubbe içinin ön tarafına veya mihrabın üst kısmına gelecek şekilde asılan kandillerle “iç mahya”lar da kurulmuştur.

Daha çok Ramazan'ın başladığının halka bildirilmesi maksadıyla atılan kuru-sıkı toprakların şehri saran gümbürtülerine eşlik eden bir ışık gösterisi daha vardır ki konumu müsait camilerin minarelerinden şehrin uygun meydanlarına uzatılan yağlı bir urgan üzerinde yakılan özel bir kandilin gökyüzünü aydınlatarak yere doğru akmasıdır. Buna da “mahya uçurmak” denilmiştir.

Netice olarak, kandil ve Ramazanlarda başta camiler ve sokaklar olmak üzere şehrin karanlık geceleri, şairlerin “*Her cami-i zibende birer hırmen-i nûr / Silme miyâl-i kanâdil-i zücâc-ı rahşan*” veya “*Lâlezar-ı din çerağanı kıyas eyler gören / Her menâr üzre saf-ı kandil kim sūzan olur*” beyitlerinde tasvir edildiği gibi parl parl parlar. Bu günümüzde şehir aydınlatmalarında yaygın olan abidevi yapıların silüetlerini kontürler hâlinde ortaya koyan anlayışlarla yarışacak bir estetik değeri ifade eder. Buna iç ve dış mahyaların kurulduğu yer ve zamana göre değişen şekil ve yazılardan oluşan mesajlarını da eklemek gerekir. Nitekim şair bunu “*Eşkâl-i Süreyyâ-yı felek yeknesak üzre / Mahiyyesi bunun her gece başka nişandır*” beytiyle anlatır.

Ramazan Cerri: İlk devirlerden itibaren Osmanlı uygulamasında üç aylar boyunca Medreselerde dersler tatil edilirdi. Hocalar ve yetişmiş talebeler bu bereket aylarında bildiklerini halkla paylaşmak ve geçimliklerine katkı temini için şehir, kasaba ve köylere giderek camilerde vaaz verir, Kur'an okur ve diğer

3 Detaylı bilgi için bk. Nebi Bozkurt, “Mahya”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 8/396-398.

din hizmetleriyle halkı irşad ederler, soruları cevaplandırır ve çocukların dinî bilgiler almasına yardımcı olurlardı.

Bilhassa teravih kıldırmak, mukabele okumak gibi topluca yapılması gereken din hizmetlerini yerine getirmek üzere, “cerre çıkmak” denilen bu uygulama, talebelerin öğrendiklerini halkla paylaşarak pekiştirmek ve tahsili esnasında ihtiyaç duyduğu -günümüzdeki burslara benzeyen- maddi imkânları alın teri dökerek elde etmeleri manasına gelirdi.⁴

Ramazan İmsakiyesi ve Muvakkitlik: Ramazan’dan önceki son hazırlıklardan biri de müneccimbaşılık, muvakkitlik gibi işlerle vazifelilerin hicri ayların başlangıç ve bitişlerini belirlemek, namaz vakitlerini, özellikle de iftar ve imsak saatlerini tespit etmektir. Ramazan her sene kameri takvime göre farklı miladi aylar ve mevsimlerde yer aldığından o senenin “imsakiye cetveleri” yeniden düzenlenirdi. Günümüzde de devam eden kadim geleneğe göre imsakiye hazırlamak önemli bir iştir. Matbaanın yaygınlaşmasından sonra bu cetveller artık basılıp satılmış ve günümüzde olduğu gibi hayır sahiplerince dağıtılmıştır.

II. RAMAZAN’IN TESPİTİ

Ramazan’ın başlaması veya tarihi terminolojisiyle Ramazan hilalinin belli gözlem ve usullerle gözlenmesine “rü’yet-i hilal” denilmektedir. Osmanlı geleneğinde bu işle vazifeli olanlar, yıllarında şahitler olarak Şaban’ın son günlerinde Ramazan hilalini görmeye çıkarlar. Bu gözlem İstanbul’un kara ufuklarına hâkim Edirnekapı Mihrimah Camii minarelerinden ve deniz tarafında ise devrine göre Ayasofya, Sultanahmet ve Süleymaniye minarelerinden yapılırdı. Hilali görenler şahitleriyle Bâb-ı Meşihat’e ulaşır, usulen kurulan bir alacak verecek davasında hilalin

4 Detaylı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Cer”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/388-389.

görüldüğü kadı huzurunda şahitlerle belirlenince, mahkemenin düzenlediği bir ilamla Ramazan'ın başladığı kaydedilirdi. Vakte göre Süleymaniye mahyacıları kandil çekerler, mahya uçururlar, kara ve denizde peş peşe toplar atılır, yer gök bu şadımanklık içinde büyük bir coşkuyla oruca hazırlanırdı. Ramazan'ın başladığının bu şekilde ilanı devrin imkânlarıyla ayrıca "kâğıt uçurularak, kaleden kaleye toplar atılarak" civar şehirlere de ulaştırılır, uzak ve farkı olan bölgeler ise benzer uygulamaları kendi merkezlerinde tekrarlardı. Halk yeni bir rahmet ayına ulaştığı için şükrederek birbirini tebrik eder, böylece "bed-i sıyam" denilen orucun başlangıcı ilan edilmiş olurdu. Özel bir uygulama da Ramazan davulcularının arkalarında şen şakrak çocuklarla sokak sokak dolaşp mâniler söyleyerek orucun başladığını veya iftar vaktinin girdiği ilan etmeleridir. Ramazan, böylece toplumun bütün kesimlerine gelmiş olur, yedisinden yetmişine herkes şenlikler, dua ve şükürler içinde mübarek Ramazan'a girilmiş olurdu. Yahya Kemal'in: "*Deniz ufkunda bu top sesleri nerden geliyor? / Barbaros, belki, donanmayla seferden geliyor! / Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor; / O mübârek gemiler hangi seherden geliyor?*" mısraları onlarca top sağımıyla Ramazan'ın başladığının ilan edilmesini anlatır.⁵

Ramazân GÜN ve Gecelerini İhya: Ramazanlar mevsimine göre, şehirlerden en ufak yerleşimlere kadar farklı yaşanırdı. Şehirlerde hayat öğleye doğru uyanmakla başlardı. Kısa süren bir iş gününün ardından insanlar camilere, türbe ziyaretlerine ve evlere doğru akardı.

Ramazân ve Camiler: Ramazanda, hayatın kalbi camilerde atardı. İnsana huzur ve sükûn veren cami uygulamalarından biri de başta selatin camileri olmak üzere mahalle mescitlerine, tekke ve zaviyelere kadar her ibadethanede mukabele okunması ve

5 Detaylı bilgi için bk. İrfan Yücel, "Hilâl", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/1-11.

halkın bunları büyük bir heyecanla dinlemeye koşmasıdır. Ayrıca meraklılar, tanınmış ulema ve vaizlerin vaazlarını ay boyunca aksatmadan takip ederlerdi.

Ramazan Sergileri: Payitahta ikindinin ardından camilerden çıkan halk, Fatih, Sultanahmet, Bayezit gibi selatin camilerin avlularda kurulan sergilerden iftariyelikler, dış kiralari, hediyeliklerini tedarik etmeye girişirdi.

Nurlanan Evlerde iftarı Beklemek: İlk gün hemen bütün Ramazan evlerde şekillenirdi. Herkes evinde ailesiyle birlikte iftar etmeye özen gösterirdi. Âdeti “Cennetü’r-racüli dâruhü/ Müminin evi cennettir” sırrı Ramazan’da her yönüyle gerçekleşir. İnsanlar, Ramazan’ın ruhlarda temin ettiği sükûnet içinde ve duaların kabul edildiği bu vakitte, iftar sofraları başında büyük bir sessizlikle beklerlerdi. Kuvvetli bir nefis terbiyesi ve sabır eğitimi olan ve kaynaklarımızda dua ve sena ile “hulûl-i vakte intizâr” başlığı altında anlatılan bir hâlet-i ruhiye içinde top atılması ve ezan beklenirdi. Orucun açılmasıyla birlikte “ahşap ve kerpiç evleri âdeti nur kaplardı.

İftar Davetleri: Ramazan gecelerinin bilhassa 15’den sonraki en önemli kısmı, her mahfilde ve seviyede verilen, davetlilere olduğu kadar tanıdık-tanımadık herkese açık ikramlardır. “Soframız, nur hanemiz mamur” deyimi bilhassa Ramazan sofralarını anlatmak için kullanılmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren devlet teşrifatına girdiği anlaşılan, sarayda ve rical konaklarındaki bu davetler; misafirlere, mevsimine ve davet sahibinin hâli vaktine göre değişik sunumlarla yapılırdı. *Melceü’t-Tabbahîn*⁶ ve “*Ramazan Lezzetleri*”⁷ gibi eski ve yeni eserler Ramazan yemeklerinin veya mutfağının zenginliği hakkında yeterli fikir verirler.

6 Mehmed Kâmil, İstanbul, 1844.

7 M. Ömür Akkor, İstanbul, 2015.

Yaz Ramazanları saray ve yalı bahçelerinde, kış Ramazanları ise konak ve hanelerde muhteşem ikramların yapıldığı mekânlar olmuştur. Nitekim konak iftarlarının kayda geçmiş en meşhur örneklerinden biri Sultan II. Mahmud'un bir emr-i vaki ile katıldığı Şeyhülislam Dürrîzâde'nin konağındaki iftardır. Padişah, ikramlarının zenginliği ve sofrasının düzeniyle şöhret bulmuş Dürrîzâde'nin Üsküdar Paşakapısı'ndaki konağına habersiz olarak iftara gitmiş ve 150 kişilik maiyetiyle mükellef bir şekilde ağırlandı.

Sadrazamımdan şeyhülislamına kadar kısım kısım devlet ricali, askerler, ulema ve meşayih yanında yabancı misyon şefleri ve papaz, patrik ve hamamların da davet edildiği geleneksel saray iftarlarının en önemli ev sahiplerinden biri, Sultan Abdülhamit ve Yıldız sarayıdır.

İftara Davet Tezkereleri: Önceleri sözlü olarak yapılan iftar davetleri, yaklaşık son üç yüz yıl boyunca, Ramazan edebiyatının birer parçası olarak ele alınacak derecede belagat özellikleri taşıdığından inşa kitaplarına girecek edebî unsurlara sahip olmuştur.

Muhteşem İftar Sofraları: Genellikle sofralardaki ilk fasıl iftariyelik denilen zeytin, peynir, simit, çörekler, reçeller, pastırma ve sucuk gibi atıştırma malzemelerinden oluşur. Ramazan pidesi, çorba ve yahni, dolmalar gibi etli yemeklerin de iftar sofralarının vazgeçilmezi olmuştur. Çeşit çeşit zeytinyağlılar, pilavlar yanında değişik hoşaf lar yer almıştır. Bölgelere göre değişen börek türleri sofralara bir başka revnak katmıştır. İstanbul'da Ramazan tatlıları arasında başköşe güllaçlara aittir. Buna kadayıf çeşitleri, ev baklavaları, burmalılar, paluzeler vs. gibi tatlıları eklemek gerekir. İftariyeliklerle oruç açıldıktan sonra cemaatle akşam namazının edasına kalkılır, ardında tekrar sofraya dönülürdü. "Et'ime-i nefise" denilen Ramazan'a mahsus yemeklerin ikramıyla iftar tamamlanırdı.

İftar Sonrası: Sofradan kalkıldıktan sonra tamamen kültürümüze ait uygulamalardan “diş kiraları” dağıtılırdı. İftar sonrasına kalanlar divanhane denilen salonlara geçer, istirahat edip abdest tazeleyerek teravihe hazırlanırlardı. Gece boyunca Ramazan meşrubatları, şerbet ve şurupları ikram edilir, fasıl fasıl kahve-çaylar içilir, meyveler ikram edilirdi. Bunlar, ayrı bir yazıda ele alınacak kadar zengin konulardır.

Teravih: Saray, yalı ve konaklarda nadide seccadeler üzerinde güzel sesli imam ve müezzinler eşliğinde teravihler eda edilip duağuların edebi özellikler taşıyan, Arapça, Farsça ve Türkçe duaları ardından aşirler kıraat edilirdi.

Edirne, Bursa gibi büyük şehir Ramazanlarının unutulmaz uygulamalarından biri, “cami dolaşması” denilen teravihi her akşam başka bir camide kılmaktır. Teravihin her rekâtının bazen hatimle kılınması, cumhur müezzinliği denilen geleneksel usulle, belirli makamlarda kıldırılması kültürümüze has uygulamalardır.

Ramazan İlahileri: Teravihin rekât aralarında makamına uygun okunan Ramazan ilahileriyle zenginleştirilmesi ayrıca ele alınacak kadar geniş bir konudur. Bu uygulamada, namaza kalkılacağı zaman okunan teşbihin, ısfahan makamında olması gerekir. İlk dört rekât ardından okunacak ilahinin rast, ikinci dört rekâtla bunu takip eden ilahinin uşşak, üçüncü dört rekâtla bunun arkasından okunacak eserin saba, dördüncüsünün eviç, beşincisinin acem-aşiran makamından seçilmesi Osmanlı teravihlerinin klasikleşmiş sıralamasıdır. Ancak Ramazan ilahileri beş ayrı makamdan seçilen beş ilahiden meydana gelen bir takım hâlinde okunması sırasında, her gece aynı ilahi takımı okunabileceği gibi değişik makamlarda bestelenmiş farklı ilahilerin de okunduğu uygulamalardan anlaşılmaktadır.

Güfteler genellikle Yunus Emre, Üftâde, Aziz Mahmud Hüdayî, Bursalı İsmâil Hakkı, Erzurumlu İbrâhim Hakkı gibi mu-tasavvıflardan seçilmiştir. Besteler ise çoğu tekke mensubu olan klasik Türk mûsikîsi bestekârlarına aittir. Ramazan'ın ilk on gecesinde okunan ilahilerin güfteleri çoğunlukla, “*Merhabâ yâ şeh-r-i ramazân / Hoş geldin yâ şeh-r-i mağfîret ve'l-gufrân / Yâ şeh-r-i nûzûl-i sûre*” gibi mısralarla başlar veya aynı mısralar nakarat hâlinde tekrar edilirdi. İlk on beş geceye ait güftelerde bu ay hürmetine Allah'tan rahmet ve merhamet istenir, son on geceye ait olanlarda ise “*Elvedâ yâ şeh-r-i ramazân / Elvedâ şeh-r-i saâdet elvedâ*” gibi mısra ve nakaratlarla nice Ramazanlara kavuşma talebi yer alırdı.⁸ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilahi güftelerinde dinî, tasavvufî ve ahlakî öğütler veren metinler de okunmuştur.

Ramazân Eğlenceleri: Şehir ve köylerdeki Ramazan eğlenceleri teravihten sonra başlayıp sahur vaktine kadar devam ederdi. Başlangıçta, Osmanlı kültüründeki Ramazan eğlenceleri saray ve konaklardaki “Ramazan ve helva sohbetleri, Karagöz ve kukla oyunları, meddah dinlemek” gibi sade ve ölçülü uygulamalardan ibaretken Tanzimat'tan itibaren bu eğlencelerin ölçüsü kaçmıştır. Bilhassa Meşrutiyet'in ardından halk ve aydınlar, mûsikî fasıllarına, semai kahvelerine, tiyatro ve kantolara, yabancı grupların sirk gösterilerine katılmaya yönelmiştir. Ayrıca “piyasa yapma” fasılları denen, hamiyet-i diniyyeye ve ahlak-ı İslamiyyeye aykırı davranışların görüldüğü sokak gezmeleri başlamıştır. Bu eğlenceler zamanla toplumun dinî hayatını zedeleyecek, Ramazan'ın manevi hüviyetini tahrip edecek boyutlara varmıştır. Öyle ki devlet bunları denetim altına almak için “Ramazan tembihnameleri”

8 Detaylı bilgi için bk. Mustafa İsmet Uzun, “Ramazan İlahisi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/437-439.

neşretmiştir.⁹ Namık Kemal'in 1283 (1867) yılındaki "İstanbul Ramazanı"nı anlatan mektubu, bu durumun en güzel örneklerini ortaya koymuştur. Ayrıca devrin hatıratlarına, roman ve hikâyelerine de bu durum, en geniş biçimde yansımıştır.

Sahur-İmsak/Temcid ve Temcidhanlar: Geleneksel Osmanlı Ramazanlarında "gün", ertesi günün orucuna hazırlık mahiyetindeki sahurun ardından, yeme içmenin bittiği imsak vaktinde tamamlanır. Sahur yemekleri de bölgelere göre oruçlunun gün boyu açlık çekmemesini sağlayacak özelliklerde olup ayrıca ele alınacak kadar zengindir. "Temcid pilavı" ifadesine girmiş pilav ve hoşaf neredeyse değişmez sahur yemeklerindedir.

Minarelerde ezandan ayrı olarak Allah'a yapılan dua, tazarru ve münacatlar olarak tanımlanabilecek temcidler üç aylarda Receb'in ilk gecesiyle başlayıp Ramazan'ın teravih kılınan ilk gecesine kadar yatsı namazının ardından, Ramazan'da ise sahurdan sonra belli bir düzen içinde müezzinler tarafından minarede makamla okunur, minare dibinde toplanan halk da belli güfteleri seslendirirdi.¹⁰

Sabah namazı öncesi veya sonrası okunması mutlak olan mukabelelerin ardından girilen yeni günün orucu neredeyse uykuyla başlar. Şair bunu "Şure-hâk olsa mekânı balişi seng-i siyah / Habgâhı rüzedârın ravza-i Rıdvan olur" beytiyle ifade ederken "Oruçlunun uykusu ibadettir."¹¹ rivayetiyle ile bağdaştırmış gibidir.

Hırka-i Saadet Ziyaretleri: Ayın on beşinden itibaren Ramazan bir başka evreye girerdi. Bunlardan en önemlisi İstanbul'da Resûl-i Ekrem'in ashabından Kâ'b b. Züheyr'e hediye

9 Detaylı bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, "Ramazan Tenbihnameleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/2 (2005), 1-11.

10 Detaylı bilgi için bk. Ubeydullah Sezikli, "Temcid", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/410-411.

11 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân (Mektebetü'r-Rüşd)*, 5/421.

ettiği hırkanın, Topkapı Sarayı'ndaki "Hırka-i Saadet" dairesinde ziyaret edilmesidir. Hz. Peygamber'in Veysel Karani'ye verilmesini vasiyet ettiği söylenen diğer hırka ise Fatih'te "Hırka-i Şerif" Camii'nde halkın ziyaretine açılırdı. Payitaht ve taşra camileriyle tekkelerde ise "Sakal-ı Şerif" ziyaretleri belirli bir adap içinde gerçekleştirilirdi. Her biri kaynaklarda geniş olarak anlatılan bu ziyaretlere ait teşrifat, kaynaklara bütün tafsilatıyla intikal etmiştir. Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Saadet padişah başkanlığında vezirler, şeyhülislam, rical-i devlet, davetliler ve saray erkânının katılımıyla özel olarak ziyaret edilir,¹² ardından iftar sofralarında ikram edilmek üzere kapıkullarının her on neferine birer tepsi baklava gönderilirdi.¹³

Huzur Dersleri: Bütün İslam dünyasında hükümdarların ulema ve meşayihle belirli zamanlarda bir araya gelerek dinî ve ilmî sohbetler yaptıkları bilinir. Osmanlı sarayının Ramazan'a mahsus geleneksel uygulaması ise XVIII. yüzyılda başlayıp XX. yüzyıla kadar sürmüş olan huzur dersleridir. Osmanlılarda 1759'dan 1924 yılında hilafetin kaldırılmasına kadar Ramazan ayında padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerine sadrazam, şeyhülislam, devlet ricali ile ileri gelen ulema katılırdı.¹⁴

Hatim Duaları ve Duahanlar: Mukabele okutan kişiler Kadir Gecesi veya bayram öncesinde devrin tanınmış bir duahasına hatim duası yaptırırlardı. Ağdalı bir Türkçe ile yapılan bu mülemma duaların özelliği, hatim sahiplerinin bütün geçmişlerinin dua metni içinde adlarının tek tek sayılmasıdır. Özellikle padişahların verdiği iftarlarda topluca yapılan dualarla Ramazan

12 Detaylı bilgi için bk. Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saadet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/374-377.

13 Detaylı bilgi için bk. Kemal Beydilli, "İftar (Osmanlı Devlet Geleneğinde İftar)", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/518-520.

14 Detaylı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/441-444.

vaazları öncesi ve sonrasında yapılan dualar da bu türdendir. Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin *Mevhibetü'l-vehhâb fi ta'birâti'l-ekâb ve münâcâti rabbi'l-erbâb* adlı kitabında bu tür dualara birçok örnek mevcuttur.

Ramazan ve Matbuat (Basın Edebiyatında Ramazan):

Ramazan edebiyatına dâhil edilebilecek bu türden eserler, Osmanlı'da bilhassa gazetelerin ortaya çıkmasıyla görülmeye başlanmış ve Meşrutiyet'ten sonra yaygınlık kazanmış, Cumhuriyet Dönemi'nde de 1950'lerden 2000'lere kadar sürmüş bir yayın geleneğidir. Bunları gazetelerde yayımlanan "Ramazan Yazıları, Ramazan Sayfaları, Ramazan Ekleri ve Kitapları" olarak ele almak mümkündür. Bu gelenek daha sonra yaygınlaşan radyo ve televizyon yayınlarıyla da sürdürülmüştür. Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Mustafa Âsım Köksal, Mustafa Runyun, Kemal Edip Kürkçüoğlu gibi isimler Türkiye radyolarında dinî sohbetlerin yayımlanmaya başladığı 1952'den itibaren radyoda Ramazan'la ilgili konuşmalar yapmışlar çok beğenilen bu konuşmalar daha sonra kitap hâline getirilmiştir. *Radyo Konuşmaları: Ramazan 1966-1967 ve Radyoda 1967 Ramazanı Dinî Ahlâkî İftar Sohbetleri* bu eserlere örnek verilebilir. Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun *Ramazana Girerken* adlı eseri de özellikle dinî konuların anlatımında geliştirdiği ifade tarzıyla dikkati çekmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının yayımladığı *Radyoda Dinî ve Ahlâkî Konuşmalar* adlı hacimli eserde de Ramazan konusunda birçok konuşma metni yer almaktadır.

Kültürümüze has temel Ramazan uygulamalarını ele aldığımız bu çalışmada; Kadir Gecesi ihya ve kutlamaları, arefe ve bayram kutlamaları gibi konular ayrıca ele alınacak genişlikte olduğundan müstakil bir çalışmada ele alınması uygun görülmüştür.

RAMAZAN AYININ EDEBÎ METİNLERE VE PADİŞAH FERMANLARINA YANSIMALARI: RAMAZANİYELER VE TEMBİHNÂMELER

Doç. Dr. Fatih Ramazan SÜER

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hicrî yılın dokuzuncu ayı olan şehr-i Ramazan, Cahiliye Dönemi'nde kullanılan takvimin on iki ayından biridir. Cahiliye Dönemi'nde "Eşhürun i'tiyâdiyye"den yani olağan aylardan biri kabul edilirdi. Ancak Müslümanlar için yalnızca kronolojik bir zaman dilimini ifade etmekten öte; dinî, manevî, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla ve rahmet, mağfiret, bereket kavramlarıyla özdeşleşmiş müstesna bir değeri ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen¹ yegâne ay olan Ramazan'ı Müslümanlar; "Kur'an ayı, oruç ayı, dua ayı, ibadet ayı, gufrân ayı, cömertlik ayı" gibi farklı şekillerde isimlendirmişler. Onun diğer aylardan üstünlüğünü belirtmek amacıyla da Ramazan'a "on bir ayın sultanı" sıfatını vermişlerdir.

Tüm İslam dünyasında olduğu gibi ülkemizde de her yıl sevinç ve coşkuyla karşılanan Ramazan ayında çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi neticesinde bu aya mahsus birçok dinî ve içtimâî gelenek oluşmuştur. Camilerde kandillerin yakılması, mahyalarn kurulması, sokaklarda davul çalınıp mâniler söylenerek iftar ve sahur vakitlerinin halka duyurulması, Ramazan gecelerinde birlik

1 Bakara, 2/185.

ve beraberliği, kaynaşmayı pekiştiren çeşitli oyun ve eğlencelerin tertip edilmesi, Ramazan'a özel yiyeceklerin hazırlanması, ihtiyaç sahiplerinin her zamankinden daha çok korunup gözetilmesi bu geleneklerden bazılarıdır.

Ramazan ayının önemi ve fazileti, dinî eserlerde olduğu gibi edebî eserlerde de yüzyıllar boyunca işlenmiştir. Bu mübarek ayın gelişyle gündelik hayatta görülen hareketlilik, değişiklik ve güzellikler; edebî sahada da bir tema olarak ele alınmış ve bunun neticesinde, kültür dünyamızda bir "Ramazan edebiyatı" teşekkül etmiştir. Bu edebiyat içerisinde şiirden hikâyeye, fıkra-dan romana, hatıradan denemeye, sohbetten mektuba pek çok edebî tür yer almıştır. Mezkûr türler içerisinde en meşhur olanı şüphesiz şiirler yani ramazaniyelerdir.

Ramazaniyeler

Türk edebiyatında Ramazan ayının güzelliklerinden, faziletlerinden, örf ve âdetlerinden, bu ayda eda edilen ibadetlerin ehemmiyetinden ve başındaki sevinçten sonundaki hüzne kadar tüm duyguların nakşedildiği şiirlere ramazaniye adı verilmiştir. Esas yazılış amaçları; dinî duyguların gelişmesine ve Ramazan ayına mahsus ibadatlere gereken önemin verilmesine katkı sağlamak olan ramazaniyeler, İslam dünyasının medeniyet mirasının dinî-edebî belgeleri arasında yer almaktadır. Zira bu manzumeler, aslı işlevlerinin yanı sıra kaleme alındıkları dönemde yaşamış Müslümanların hayat tarzları ile sosyal ve kültürel davranışları hakkında çeşitli tespitlerde bulunmaya da imkân vermektedir.

On bir ayın sultanı, bazı şairlerce ibadet ayı olarak bazıları tarafından ise çay, kahve, tütün, enfiye gibi çeşitli meşrubat ve mükeyyifattan uzak durmayı gerektiren bir zaman dilimi olarak telakki edilmiştir. Bu sebepten ramazaniyelerin bazıları dinî,

bazıları ise folklorik bir mahiyete sahiptir. Buradan hareketle de ramazaniyeleri başlıca iki grupta ele almak mümkündür:

1. Ramazan ayını dinî bakımdan ele alanlar: Bu tür manzumelerde Ramazan ve oruçla ilgili ayetlerden ve hadislerden lafzen ya da manen iktibaslar yapılarak Ramazan ayının feyiz ve bereketinden istifade etmenin yolları anlatılır.

2. Ramazan ayının folklorik yönünü ele alanlar: Bu manzumelerde, ramazan ayı dolayısıyla değişen günlük yaşam ele alınır ve bu aya ilişkin zengin bir folklorik malzeme sunulur. Şairler; imam, vaiz, zahit, rind,² ramazan mollası, ehl-i keyf, tiryaki, şahne,³ bekçi, zengin ve yoksul gibi karakteristik tipleri betimleyerek yaşananları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirirler. Bu manzumelerde Ramazan'ın ele alınış tarzı bakımından tenkidî, mizahî, alaylı hatta hicvedici unsurlar belirgin özellikler hâlinindedir.⁴

Türk edebiyatında “ramazaniye” denildiğinde ilk olarak Ramazan ayının folklorik yönünü ele alan ve çoğu zaman kaside nazım şekliyle yazılmış manzumeler akla gelir. Bu şiirlerin önemli bir özelliği; Ramazan ayı münasebetiyle devrin padişahına, sadrazamına veya herhangi bir devlet ricaline takdim edilmek üzere kaleme alınmış olunmalarıdır. Takriben 15. yüzyılda yazılmaya başlandığı bilinen ramazaniyeler, en çok 18. yüzyıl başlarında rağbet görmüş ve bu dönemden itibaren giderek yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵

2 Rind, dîvân şiirinde örnek olan, kâmil ve olgun kişi anlamındadır.

3 Şahne, bir şehir veya bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu kişi anlamındadır.

4 Neclâ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nevîlere Giriş* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 240-241.

5 Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998), 703.

Ramazan ayı dolayısıyla değişen gündelik yaşamın tüm yönleriyle ele alındığı ramazaniyelerde, zengin bir halk folkloru sergilenmektedir. Bu manzumelerde işlenen konular arasında şunlar yer almaktadır: Ramazan ve üç ayları oluşturan diğer ayların fazileti ve bereketi, Ramazan orucunun ehemmiyeti, yevm-i şek,⁶ rüyet-i hilâl, kâğıt uçurma geleneği,⁷ kamerî ayların özelliği dolayısıyla Ramazan'ın farklı mevsimlerde idrak edilmesi, davul ve top sesleriyle Ramazan'ın ilanı, çarşı-pazara gelen canlılık, iftar, teravîh ve sahur vakitleri, oruç tutan ve tutmayanların hâlleri, şeytanın hâli, Ramazan'a mahsus sünnet ibadetler, vaizlerin nasihatleri, iftar davetleri, mahyalarla ve kandillerle süslenen camilerdeki yoğunluk, mescitlerin müteselli, meyhanelerin viran hâlleri, tiryakiler, rindler, sûfiler ve ehl-i keyiflerin hâlleri, Ramazan'a özgü eğlenceler, Kadir Gecesi'nin ehemmiyeti ve bayram hazırlıkları...

Ramazaniye, uzun yıllar boyunca şairlerin ilgi gösterdiği edebî türlerden biri olmuştur. Edebiyatımızda ramazaniye yazmış şairlerin tamamını burada zikretmek mümkün olmasa da bu isimler arasında klasik dönemde: Zâtî, Fuzûlî, Alaeddin Sâbit, Enderunlu Fazıl, Koca Ragıp Paşa, Nedim, Şeyh Gâlip, Enderunlu Vâsif yer almaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise çoğunlukla

6 Ramazan ayı, hilâlin görülmesiyle (rü'yet-i hilâl) başlar. Eskiden Şaban ayının son günlerinde kadı tarafından görevlendirilen kişiler, Süleymaniye, Fatih ve Edirnekapı Camii minareleri gibi yüksek yerlerden hilâli gördüklerinde kadıya haber verirlerdi. Padişahın onayından sonra Kadı da Ramazan'ın başladığını ilan eder; toplar atılarak, kandiller, mahyalar yakılarak halka duyurulurdu. Hava şartlarından dolayı hilâlin görülmediği zamanlarda Şaban ayının 30 gün olarak hesap edilmesi gerektiğinden bu otuzuncu güne "yevm-i şek" (şüpheli gün) denilirdi. Hz. Peygamber Ramazan'ı bir veya iki gün önceden oruç tutarak karşılamayı yasakladığı için de yevm-i şekte oruç tutulmamıştır.

7 Kâğıt uçurma, Ramazan hilâlinin görüldüğü haberini haberci güvercinler aracılığıyla farklı yerleşim yerlerine ulaştırmak manasına gelmektedir. Bu deyim aynı zamanda Ramazan ayı bağlamında "oruç yemek" anlamına da gelmektedir.

eski Ramazanlara duyulan özlem muhtevalı şiiirler kaleme almış şairler arasında; Mehmed Âkif Ersoy, Tevfik Fikret, Tâhir Olgun, Yahya Kemal Beyatlı, Arif Nihat Asya, Necip Fazıl Kısakürek ve Yavuz Bülent Bakiler bulunmaktadır.⁸ Mezkûr isimler arasında ramazaniyelerin en başarılı örneklerini; 17. yüzyıl şairlerinden Alâeddin Sâbit'in, 18. yüzyıl şairlerinden Nedim'in, Enderunlu Vâsif'in ve Türk edebiyatında "en çok ramazaniye yazmış şair" olarak bilinen⁹ Enderunlu Fâzıl'ın verdiği kabul edilmektedir.¹⁰ En çok ramazaniye kaleme alan şair ünvanına sahip Enderunlu Fâzıl'ın ramazaniyelerinden biri, devrin hükümdarı Sultan Selim Han'a sunulmuş olup, 70 beyitten müteşekkil bu manzumeden bazı örnek beyitler şöyledir:

*Halka gösterdi hilâlin yine şehri ramazân
Dehen-i âleme bir asma kilid oldu ayân*

*Güyyâ leşker-i isyanı helâk etmek için
Dest-i gufranda bir hançer-i tîr ü bürrân*

*Her menâr oldu birer meş'al iderler teftiş
Ne cehennemde nihan oldu bu demler şeytân*

8 Mezkûr şairlerin Ramazan şiiirleri için bk.: Filiz Kılıç - Muhsin Macit, *Türk Edebiyatında Ramazan Şiiirleri (Güldeste)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 132-146.

9 Talip Çukurlu - Mesut Bayram Düzenli, "Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyelerinde Ramazan ile İlgili Kavramlar", *International Journal of Filologia*/5 (2021), 58.

10 Ramazaniye yazmış diğer şairler için bk. Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 71-242; Kılıç - Macit, *Türk Edebiyatında Ramazan Şiiirleri*, 14-154; Hakan Yekbaş, "Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*/6 (2012), 186-191.

Öyle kandil uçurur kayyim-i câmi gûyâ
Âteşin şeh-per ile tâ'ir-i kudsi-i cenân

Canına taktı yine şeyh-i ukülün açlık
Görünür çeşmine hürşid gibi her bir nân

Görse nev-mâhı dahı has çörek zanneyler
Belki eflâka tutar hırs ile taraf-ı dâmân

Vaz ider kürside amma ki bütün fikr eyler
Lezzet-i çâşni-i sofrada zevk-i elvân

Sûre-i Ma'ide'den vazı bütün bahs eyler
Hep **Kulü veşrabû**¹¹ ayetlerin eyler tibyân¹²

Ramazaniye örneklerinin büyük bir kısmı kaside nazım şekliyle kaleme alınmış olmakla birlikte bu türdeki şiirlerde murabba da çok tercih edilmiş şekillerden biri olmuştur. Hece ya da aruzla yazılmış örnekleri bulunan bu manzumelerin en dikkat çeken özelliği; mutasavvıf şairler tarafından kaleme alınmış olmalarıdır. Bir diğer dikkat çeken husus ise bu manzumelerin Ramazan'ı karşılamak (merhaba ilahisi) veya uğurlamak (elveda ilahisi) maksatlarıyla yazılmış olmalarıdır. Aynı zamanda birçoğu ilahi formunda bestelenmiş olan bu manzumeler, ramazaniyelerin Türk din müzikîsi açısından taşıdığı önemi de ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu eserler, teravihlerde, mevlidlerde

11 ...yiyin, için... (Arâf, 7/31).

12 Esra Beyhan, *Enderunlu Fâzıl Divanı (Metin-İnceleme)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 429-436. Yukarıdaki manzumede kısaca "Ramazan'ın günahlara âdetâ asma bir kilit gibi, günahları yok etmede âdetâ keskin bir hançer gibi ve şeytanların âdetâ görünmez olduğu özel bir zaman dilimi oluşu ifade edilmektedir."

ve çeşitli dinî programlarda icra edilen ilahiler arasında yer almaktadır. Çeşitli bestelerle icra edilen bu ilahilerde ortak tema; Ramazan ayının önemi, mağfiret, bereket ve günahlardan arınma ayı olarak kabul edilmesi nedeniyle onun hakkıyla idrak edilmesi gerekliliği ile Ramazan'a kavuşulduğunda hissedilen sevinç ve ayrılık vakti yaklaştığında duyulan hüzündür. Aziz Mahmud Hüdayî, Üftade Efendi, Derviş Yunus, Niyazî Mısırlî, İsmail Hakkî Bursevî, Mehmed Fevzî Efendi bu tarzda ramazaniye kaleme almış mutasavvıf şairler arasında yer almaktadır. Mezkûr şairlerden Derviş Yunus'un "Merhaba İlahisi" ile Aziz Mahmud Hüdayî'nin "Elveda İlahisi", örnek teşkil etmesi amacıyla burada sunulmaktadır:

Merhaba İlahisi

*Müştak olup özlediğim
Şehr-i ramazan merhaba
Bakıp yolun gözlediğim
Şehr-i ramazan merhaba*

*Müminlerin bayramıdır
On bir ayın sultanıdır
Hakk'ın bize fermanıdır
Şehr-i ramazan merhaba*

*On bir aylık yoldan gelir
Bir ay bize mihman olur
Müzniblere gufran olur
Şehr-i ramazan merhaba*

Derviş Yunus sever özden
Kanlı yaşı döker gözden
Hoşnud olsun cümlemizden
Şehr-i ramazan merhaba¹³

Elveda İlahisi

Erişdi hicranın demi
Ey mâh-ı gufran elveda
Ağlatmasın mı âdemi
Ey mâh-ı gufran elveda

Elden çıkardık mâhımız
Eflâke çıksın âhımız
Rahm eylesin Allâh'ımız
Ey mâh-ı gufran elveda

Her şeb terâvih tâ'ati
Dîne verirdi zîneti
Müşkil değil mi firakâti
Ey mâh-ı gufran elveda

Ol ey Hüdâyî subh u şam
Zikr-i Hudâ'da ber-devam
Gitdi meded şehr-i sıyam
Ey mâh-ı gufran elveda¹⁴

13 Ertan, *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, 71.

14 Ziver Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divânı II* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985), 83.

Mâni, Ramazan ayıyla alakalı şiirlerde kullanılmış bir diğer nazım şeklidir. Halk edebiyatında kullanılmış en küçük nazım şekli olan mânilerin birçok çeşidi olup bunlardan biri de Ramazan mânileridir. Bunlar halkı sahura kaldırmak için davul eşliğinde davulcu yahut bekçi tarafından veya karşılıklı olarak her ikisi tarafından okunan kısa şiirlerdir. Ramazan'ın başlangıcından sonuna kadar iftar ve bilhassa sahur vakitlerinde okunan mânilerin konusu çok zengindir. Bu nedenle Ramazan'ın birinci gününden itibaren her gün değişik mevzularda mâniler okunur. İlk günler daha çok Ramazan'ın gelişi, fazileti ve bereketi gibi konuların işlendiği mâniler okunurken sonraki günlerde; camiler, nasihatler, yemekler, tatlılar, davetler, yardıma muhtaç kişilere yardımlar gibi gündelik hayata dair birçok mevzunun işlendiği mâniler okunur. Birbirleriyle ilgili veya ilgisiz çeşitli mevzularda bir hayli değişik özellikleri ihtiva eden Ramazan mânileri asıl işlevlerinin yanı sıra devir hususiyetlerini ve buna bağlı olarak halkın yaşayış tarzını kısmen de olsa aksettirmektedir. Bu özelliği nedeniyle Ramazan mânileri, Türk folkloru açısından zengin bir kaynak durumundadır.¹⁵

Osmanlı'da Ramazan ayı, yalnızca bu aya mahsus ibadetlerin eda edildiği ve kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği bir zaman dilimi olarak değil; aynı zamanda toplumsal düzenin, hoşgörünün ve dayanışmanın en yoğun biçimde yaşandığı bir dönem olarak kabul edilirdi. Bu nedenle Ramazan ayının huzur ve güven içinde geçmesi, hem halk hem de yöneticiler için her zamankinden daha büyük önem arz etmekteydi. Bu önem doğrultusunda toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren kurallar belirlenir ve bu kurallar, Ramazan ayından birkaç gün önce, huzurun ve hoşgörünün teminatı niteliğindeki tembihnameler aracılığıyla halka duyuruldu.

15 Ramazan mânileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 743-748.

Tembihnameler

Tembihnameler toplumun tüm kesimlerinin Ramazan ayını, huzur ve sükûnet içinde geçirmesini sağlamak maksadıyla padişah tarafından yayımlanan resmî belgelerdir. “*Varaka-i mahsûsa*” adıyla da bilinen bu belgelerde, hâlihazırda yürürlükte olan ancak Ramazan-ı Şerif müddetince riyeti ve tatbiki hususunda daha özenli ve hassas olunması istenilen bazı kurallar yer almaktaydı. Ramazan ayının manevi atmosferini korumayı ve bu doğrultuda toplumsal huzuru temin etmeyi amaçlayan tembihnamelerin ilk olarak ne zaman yayımlandığı net olmamakla birlikte bugünkü bilgilere göre bu belgelerin ilki 1834, sonuncusu ise 1871 yılında yayımlanmıştır.¹⁶

“Devletin Ramazan hazırlığı” şeklinde açıklanabilecek tembihnameler, Ramazan ayına sayılı günler kala yayımlanırdı. Bu belgeler, yalnızca belirli yasaklardan ibaret olmayıp toplumun bir arada yaşama kültürünü güçlendiren ve bireyler arasında karşılıklı saygıyı teşvik eden kurallar bütünü niteliği taşımaktaydı. Tembihnamelerde yer alan söz konusu kurallar imam, muhtar, bekçi ve tellal gibi çeşitli görevliler tarafından halka duyurulur ve seraskerlikçe de takibi yapılırdı. Söz konusu kurallara uymayanlar cezalandırıldı.¹⁷

Tembihnameler, müstakil metinler hâlinde yayımlanabildiği gibi Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi*'de de neşredilmekteydi. Sultan Abdülmecid dönemine ait bir tembihname örneği, günümüz Türkçesine aktarılmış şekliyle aşağıda sunulmaktadır:

Ramazân dolayısıyla cümlelerin her vakitten daha ziyade Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışması ve edepli harekete dikkat etmesi gerektiğinden bu yolda bazı hususların hatırlatılması gerekmektedir.

16 Nesimi Yazıcı, “Ramazan Tembihnâmeleri”, *AÜİFD/XLVI* (2005), 2.

17 Yazıcı, “Ramazan Tembihnâmeleri”, 5.

Padişah'ın ziyaretleri sırasında herkesin uygun davranışlarda bulunması gerekir.

Geceleri halkın geçişine mani olacak şekilde yol ortalarında oturmamak yasaktır. Kadınların arabaları Bayezid ve Şehzadebaşı'nda sokak ortalarında durmayacakları gibi erkekler de arabaların aralarında gezinerek rahatsızlık vermeyecektir.

Genel olarak giyimle ilgili olarak daha önce neşredilen tenbihât hükümlerine titizlikle uyulacaktır.

Geçmiş yıllarda olduğu gibi Sultan Ahmed, Şehzade ve Lâleli Camileri kadınların namaz kılmalarına ve vaaz dinlemelerine ayrılmıştır. Bu camilere namaz vakitleri dışında ve cami hademeleri haricinde erkekler girmeyeceklerdir. Kadınlar kıyafetleriyle birlikte davranışlarına da dikkat edecekler, saat 11'den sonra sokaklarda kalmayacaklardır.

Diğer vakitlerde olduğu gibi özellikle Ramazan'da herkes farz olan namazlarına devam edecek, teravih vaktinde bir görevi olanlar hariç yakındaki camiye giderek namazını kılacaktır.

Geceleri kimse fenersiz sokağa çıkmayacaktır.

Geçerli mazereti olmayan herkes oruç tutacak, mazeretliler de genel yerlerde oruçsuz olduklarını gösterirlerse derhal cezalandırılacaklardır.

Evlerin önlerine ve sokakların temizliğine dikkat edilecektir.

Fişenk atmak ve maytap yakmak gibi halkı rahatsız edip huzuru bozan davranışlardan herkes sakınacaktır.

İlgili memurlar bu tembihnâme hükümlerinin uygulanmasına dikkat ve itina göstereceklerdir.¹⁸

18 Yazıcı, "Ramazan Tembihnâmeleri", 7-8.

Ramazan ayı vesilesiyle ortaya çıkan ramazaniyeler ve tembihnameler, yazılı kültürümüzün önemli öğelerindedir. Ramazaniyeler, Ramazan ayının dinî ve kültürel boyutlarını aktaran edebî metinler olarak Ramazan-ı Şerif'in özellik ve güzelliklerinin kültürel hafızaya aktarılmasını sağlamıştır. Tembihnameler ise Ramazan ayına hürmeten her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulan toplumsal düzenin korunması ve bireyler arasındaki hoşgörünün güçlendirilmesi amaçlarıyla Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye tarafından yayımlanmıştır. Dinî, edebî ve içtimai boyutları bulunan ramazaniye ve tembihnameler, kültür hayatımızda Ramazan ayının hem manevi hem de toplumsal önemini gösteren, aynı zamanda Ramazan'da camiler etrafında şekillenen Ramazan hayatını, camilerin merkezi rolünü ifade eden kaynaklar arasında yer almaktadır.

Kaynakça

Beyhan, Esra. *Enderunlu Fâzıl Divanı (Metin-İnceleme)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Çelebioğlu, Âmil. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.

Çelebioğlu, Âmil. *Ramazân-nâme*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

Çukurlu, Talip - Düzenli, Mesut Bayram. "Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyelerinde Ramazan ile İlgili Kavramlar". *International Journal of Filologia*/5 (2021), 55-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1684904>

Dursunoğlu, Halit. "Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*/22 (2003), 9-29. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32801>

Ertan, Mehmet Emin. *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Kaya, Hasan. “Klasik Türk Şiirinde Kâğıt Uçurmak Deyimi ve Bu Deyimin Anlam Çerçevesi”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 47 (2022), 91-110. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5048789>

Kılıç, Filiz - Macit, Muhsin. *Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri (Güldeste)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995).

Pekolcay, Neclâ. *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.

Tezeren, Ziver. *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divânı II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.

Yazıcı, Nesimi. “Ramazan Tembihnâmeleri”. *AÜİFD/XLVI* (2005), 1-11. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/583048>

Yekbaş, Hakan. “Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi/6*, (2012), 173-230.

OSMANLI KÜLLİYELERİ VE RAMAZAN

Prof. Dr. Tahsin ÖZCAN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Osmanlı şehirlerinde padişahların ve devlet adamlarının yaptırdıkları külliye merkezli bir yere sahiptir. Vakıf ve hayır anlayışının bir tezahürü olarak kombine birer hizmet müessesesi şeklinde oluşturulan külliye hemen her Osmanlı şehir ve kasabasında yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bünyesinde yer alan kurumları ve işleyişini sağlayan vakıflarıyla çok yönlü ve çok fonksiyonlu bir manzume teşkil eden külliyelerin, şehirlerin çekirdeğini teşkil ettiği ve gündelik hayatta ihtiyaç duyulan temel hizmetlerin karşılanması için gerekli altyapıyı oluşturdukları görülmektedir.

Külliye en güzel örnekleri Osmanlı payitahtı olan İstanbul'da inşa edilmiştir. Bunlar içinde en dikkat çekici olanları mimari açıdan da bir şaheser olan Süleymaniye Külliyesi ile Fatih, Bayezid, Ayasofya, Sultanahmet külliyeleleridir. Valide sultanlar tarafından yaptırılan külliyele içinde ise Mimar Sinan'ın yaptığı ilk külliye olan Haseki Külliyesi ve yine Mimar Sinan'ın son külliyesi olan Atik Valide Külliyesi ile Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'ın Üsküdar ve Edirnekapı'da yaptırdığı külliyelele dikkat çekmektedir. İstanbul dışında ise Bursa'daki Muradiye, Hüdâvendigar, Orhan Gazi, Yeşil (Çelebi Mehmed) ve Yıldırım Külliyelele; Edirne'deki II. Bayezid Külliyesi ile Selimiye Camii ve Külliyesi



sayılabilir. Yine, Ankara'daki Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi ile Bursa'daki Emir Sultan Külliyesi Osmanlı şehirlerinin manevi rehberleri adına oluşturulmuş önemli merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sokullu Mehmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa gibi vezirlerin ve diğer devlet adamlarının yaptırdığı külliyeler de eklendiğinde ne kadar zengin bir hazineden bahsedildiği daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı şehirlerinin alamet-i farikası hâline gelen ve Mimar Sinan'ın elinde Süleymaniye, Selimiye gibi örnekleriyle mimarinin zirvesine ulaşan külliyelerin şehirlerin gelişiminde, dinî, sosyal ve ekonomik hayatın işleyişinde oynadıkları roller açısından da önemle incelenmesi gerekir. Genellikle şehirlerin merkezi yerlerinde kurulan külliyeler başta cami olmak üzere medrese, mektep, darüşşifa, darülkurra, darülhadis, imaret, tekke, kütüphane ve su tesisleriyle ihtiyaç duyulan birçok hizmeti sağlayan hizmet birimleriydi. Zengin vakıf kaynaklarıyla desteklenen bu manzumelerde dinî hizmetlerin yanında toplumun ihtiyacı olan eğitim ve sağlık gibi pek çok hizmet etkin bir şekilde verilmekteydi.

Külliyelerde iki grup yapıdan bahsedilir. Birinci grupta akarât olarak adlandırılan ve ilgili vakfın gelir kaynaklarını oluşturan, ticari faaliyetler ile üretim yapan çeşitli meslek mensupları için altyapı sağlayan çarşı, bedesten, han, hamam gibi yapılar yer alır. İkinci grupta ise hayrat başlığı altında değerlendirilen cami, mektep, medrese, imaret, tekke, darüşşifa gibi yapıların yer aldığı dinî ve kültürel faaliyetler ile eğitim ve sağlık hizmetlerine imkân sağlayan birimler bulunur. Akarâtın elde edilen gelirler hayrat kapsamında yer alan birimlerin faaliyetlerinin finansmanı için kaynak oluşturur, bu gelirlerle tamamen ücretsiz olarak verilen hizmetlerin sürekliliği sağlanırdı. Fatih, Süleymaniye gibi vakıfların hizmet birimlerinde sayıları binlerle ifade edilen

personel istihdam ettikleri düşünöldüğünde sağlanan kaynağın büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır.

Külliyelelerin merkezinde yer alan camilerin temel fonksiyonu vakit namazları ile Cuma ve bayram namazlarının ifa edildiğı birer mekân olmasıdır. Bunun yanında camiler örgün ve yaygın eğitimlerin yapıldığı birer eğitim kurumu olarak da hizmet vermişlerdir. Bu kapsamda medrese öğrencileri cami içinde ders yapabildiğı gibi vaaz ve hutbelerin yanında halka açık muhtelif programlarla da camiler geniş katılımlı birer yaygın eğitim kurumu olarak fonksiyon icra etmişlerdir. Mektep ve medreselerle birlikte dinî ilimler alanında ihtisas medreseleri olan darülhadis ve darükkurralar külliyelelerin önemli unsurları arasında yer alırdı. Ücretsiz olarak sağlanan tedavi hizmetleriyle birlikte tıp eğitiminin yapıldığı darüşşifa, darülafiye, darüttıb ve bimarhane gibi sağlık kuruluşları da külliyelelerin önemli birimleridir. Külliyelelerin farklı birimlerindeki personel ile öğrencilere ve ihtiyaç sahiplerine yemek temin eden ve günümüzde aşevi olarak adlandırılan imaretler de bu yapı içinde önemli bir fonksiyon icra etmekteydi. Bazı külliyelelerde karşımıza çıkan kütüphaneler ile tekkeler de hem eğitim yapılan hem de dini, kültürel ve sosyal hizmetlerin verildiğı birimlerdi. Atik Valide Külliyesi'nde bir örneğı görölen tekkeler Osmanlı toplumunda geniş halk kitlelerine hizmet veren, manevi eğitimlerin yanında edebiyat, musiki ve güzel sanatların gelişmesine ortam sağlayan müesseselerdi. Muvaakkithaneler ise namaz vakitlerinin tayini gibi hizmetleri görmekteydi. Külliyelelerin bünyesinde personelin barınma ihtiyacını karşılamak için meşrutalar (lojmanlar) ile suyolları, çeşme, sebil, şadırvan gibi su tesisleri de bulunmaktaydı.

Bütün unsurlarıyla birlikte külliyeleler şehir hayatının merkezinde yer almaktaydı. Kurulan bir külliyelelin çevresi kısa zamanda gelişerek önemli bir yerleşim yeri hâline gelmekteydi. İstanbul'un fethiyle birlikte kısa zamanda inşa edilerek hizmete

giren Fatih Külliyesi bunun tipik bir örneğidir. Sahn-ı Semân medreseleri ve diğer unsurlarıyla birlikte Fatih Külliyesi Müslüman ahalinin yerleştiği bir semtin merkezi olarak İstanbul'un bir İslâm şehrine dönüşümünde başat bir rol üstlenmiştir.¹

Osmanlı külliyelerinin diğer hizmetlerinden sarfınazarla bu çalışmada özellikle cami merkezli olarak dinî hayata katkıları ve bu kapsamda Ramazan ayına özel faaliyetler detaylı bir şekilde incelenmektedir. Osmanlı külliyelerinin merkezinde yer alan camiler geniş bir personel kadrosuyla hizmet vermekte ve dinî atmosferin canlı bir şekilde yaşatılmasında önemli bir fonksiyon icra etmekteydi. Cami içinde imam, hatip, müezzin gibi görevlilerin yanında ihdas edilen birtakım görevlerle de hem dinî hayat canlı tutulmuş hem de istihdama katkıda bulunulmuştur. Bir örnek olarak II. Selim'in Konya, Karapınar'da yaptırdığı Sultan Selim Külliyesi'nin camiinde imam, hatip, şeyh, vaiz, müezzin, cüzhan, temcidhan, devirhan, fetihhan, duagu, ammehan, müsebbih, yasinhan, aşırhan, evradhan gibi görevlilerin yanında ferraş, siraci, bevab, muarrif, muvakkit gibi hizmetlilerle birlikte kadrolu olarak görev yapan toplamda on sekiz kişi bulunmaktaydı.² İstanbul gibi büyük şehirlerdeki külliyelerde bulunan camilerin kadroları çok daha zengindi. Süleymaniye Camii'ndeki kadrolu görevliler olarak vakfiyede toplamda 277 kişi sayılmaktadır: 1 vâiz, 1 hatib, 2 imam, 24 müezzin, 1 muvakkit, 10 devirhan, 1 meddah, 1 muarrif, 120 cüzhan, 4 müteferrik-i eczâ, 2 noktacı, 41 En'âmıcı, 20 mühellil, 10 salevathân, 6 musallî, 1 Yâsinhân, 1 Tebârekehân, 1 Ammehân, 2 hâfız-ı Mushaf, 1

1 bk. Halil İnalıcık, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", çev. İbrahim Kalın, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 9 (Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı), 243-268.

2 Yusuf Küçükdağ, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi* (Konya: Karapınar Belediyesi Yayınları, 1997), 117.

için gayret sarf edilirdi. Camilerde Ramazan ayı boyunca gerçekleştirilecek faaliyetler için de birçok düzenlemeler yapılırdı. Özellikle okunacak hatim ve mukabeleler, verilecek vaazlar, kılınacak teravîh namazları ve namaz aralarında okunacak dua ve aşırılar için kadrolar gözden geçirilir ve takviye edilir, hafızlar, hocalar ve vaizler görevlendirilirdi.⁴

Ramazân'ın gelişi ile birlikte camiler kandiller ve mahyalarla donatılırdı. Kandiller camilerin içlerini ve minareleri süsler, minareler arasına mahyalar asılırdı. Kandillerin ve mahyaların yakılmasıyla Ramazan ayının ve orucun başladığı da ilan edilmiş olurdu.

Özellikle külliyelerin merkezinde yer alan selâtin camilerinde uygulanan mahya geleneği Ramazan ayına özgü bir teknik olarak geliştirilmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Ramazan'ın ve orucun sembolü olarak mahyalar minarelerin arasına çekilen iplere asılan kandillerle oluşturulan yazı ve şekillerden ibaretti. Mahyalarda daha ziyade Fetih suresinin ilk ayeti, “mâşallah, tebârekallah, bismillâh, leyle-i Kadir, hoş geldin yâ Ramazan, on bir ayın sultanı” ve Ramazan'ın son günlerinde “el-firâk” veya “elveda” gibi yazılara yer verilirdi. Resim olarak da boru çiçeği, gül, fulya, kız kulesi, kayık, vapur, köşk, fıskiye, köprü, cami, top arabası, tramvay, ay yıldız ve ortadaki bir yıldıza bakan çifte ay gibi motifler kullanılırdı.⁵

Ramazân ayı aynı zamanda Kur'an ayıdır. Bizzat Hz. Peygamber (sas) tarafından başlatılan ve İslam tarihi boyunca yaygın

4 bk. Fadime Aşık, *Osmanlı İstanbul'unda Ramazan Kültürü ve Ramazan Sofraları* (İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020), 27-36.

5 bk. Nebi Bozkurt, “Mahya”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/396-398. Ayrıca bk. Aşık, *Osmanlı İstanbul'unda Ramazan Kültürü ve Ramazan Sofraları*, 27 vd., A. Süheyl Ünver'den nakleden. Dursun Gürlek, *Dersâadet'te Ramazan Akşamları* (İstanbul: Kubbealtı Meşriyat: 2015), 147. Afet İnan, *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 22.

bir şekilde sürdürülen mukabele geleneği özellikle Ramazan ayı boyunca Kur'an-ı Kerim'in yaygın bir şekilde okunmasını sağlamaktaydı. Üç aylarda ve daha çok Ramazanlarda cami, mescit ve evlerde hafızlar tarafından okunan Kur'an cemaat tarafından da takip edilir ve bu şekilde hatimler indirilirdi. Eski İstanbul Ramazanlarında camilerde mukabeleye ramazandan on beş gün önce başlanır, Kadir Gecesi öncesi ikindi namazında da hatim duası yapılırdı.⁶

Ramazan ayına mahsus bir ibadet olan ve yatsı namazından sonra kılınan teravih namazları kalabalık bir cemaatle ve büyük bir coşku ile eda edilirdi. Bazı camilerde günümüzde de olduğu gibi hatimle teravih kıldırılır, Kur'an-ı Kerim'den her rekâta bir sayfa ve her gün bir cüz okunarak ay sonunda hatim tamamlanmış olurdu. Namaz aralarında her dört rekâttan sonra İhlas-ı Şerif okunur, salavatlar getirilir ve ilahiler söylenirdi. Özellikle kalabalık kadrolara sahip selâtin camilerinde güzel sesli hafızlar ve müezzinler namaz esnasında Kur'an okur, ramazan ilahilerini seslendirirlerdi. XVII. yüzyıldan itibaren teravih namazlarının farklı makamlarda ilahiler eşliğinde kılınması usulü yaygınlaşmıştır. Sultan II. Mahmud döneminde dönemin müezzinbaşı Hamâmîzâde İsmail Dede Efendi'nin müezzinliğini yaptığı ve hünkâr imamı Zeynelabidin Efendi'nin kıldırıldığı teravih namazı ile Enderun teravihi adını alan usul benimsenmiş ve bir İstanbul geleneği olarak asırlar boyunca uygulanmıştır. Son yıllarda Enderun usulü teravih geleneği ihya edilerek bazı merkezi camilerde yeniden uygulanmaya başlanmıştır.

Cumhur müezzinliği olarak adlandırılan ve müezzinlerin topluca iştirakiyle icra edilen müezzinlik uygulaması da özellikle teravih namazlarında karşımıza çıkmaktadır. Camilerde cumhur müezzinliği uygulaması ile ilgili esasların, bu kapsamda

6 bk. Nebi Bozkurt, "Mukabele", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/100-101.

musikiyle ilgili düzenlemelerin ve teravih namazı esnasında makam değıştirme kurallarının Buhûrîzâde İtrî Efendi tarafından konulduğu aktarılır.⁷

Teravih namazı kılınırken namaz aralarında okunan ramazan ilahileri beş ayrı makamdan seçilen beş ilahiden meydana gelmekteydi. Buna XIX. yüzyıldan itibaren şughul adı verilen Arapça ilahiler de eklenmiştir. Ramazan ilahilerinin güfteleri genellikle Üftâde, Aziz Mahmud Hüdâyî, Bursalı İsmâil Hakkı, Erzurumlu İbrâhim Hakkı gibi mutasavvıf şairlere, besteleri ise çoğu yine tekke mensubu olan bestekârlara aittir. Ramazan ayının ilk on gününde çoğunlukla, “Merhaba ya şehr-i Ramazân / Hoş geldin ya şehr-i mağfiret ve’l-gufrân / Ya şehr-i nüzûl-i sûre” gibi mısralarla başlanır, ikinci on gecede Ramazan hürmetine Allah’tan rahmet ve merhamet dilenir, son on gecede ise “Elveda ya şehr-i Ramazân / Elvedâ şehr-i saâdet elveda” gibi mısra ve nakaratlara yer verilirdi.⁸

Teravih namazları sonrasında cami avluları âdeta bir şenlik yerine dönerdi. Namazdan çıkan cemaate çeşitli ikramlarda bulunulurdu. Hâli vakti yerinde olanlar ve devlet adamları hafızlara hediyeler verir, cami dışında fukaraya sadakalar dağıtırlardı. Ayrıca kimsesiz çocuklara şeker parası adıyla para verilir, çörek, simit ikram edilir, hoş sözlerle gönülleri alınırdı.⁹ Bazı vakıflar cami cemaatine Ramazan ayına özgülükte bulunurdu. Hatice Turhan Vâlide Sultan’ın Yeni Cami için kurduğu vakıf Ramazan ayı geldiğinde halka şerbet dağıtırdı. Yaz aylarında şerbetin

7 Nuri Özcan, “İtrî Efendi, Buhûrîzâde”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/220-221.

8 Mustafa İsmet Uzun, “Ramazan İlâhisi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/437-439.

9 Abdülaziz Bey’den nakleden: İbrahim Refik, *Ramazan Medeniyeti* (İstanbul: Albatros Yayınları, 2000), 199.

içine kar katılarak soğutulur, bu şekilde ikram edilirdi. Ramazan gecelerinde ayran ve limonata gibi içecekler de ikram edilirdi.¹⁰

Kadir Gecesi Ramazan'ın coşkusunun zirve yaptığı bir gece olarak tekbirler ve tehlillerle ihya edilir, teravih sonrasında üstü örtülü muhafazası ile mihrabın önünde yüksekçe bir rahlenin üzerine konulan Sakal-ı Şerif büyük bir hürmetle ziyaret edilirdi.¹¹ Kadir Gecesi'nde padişahların alayla camiye giderek teravih kılmaları da âdettendi. Buna Kadir alayı adı verilirdi.¹² Yine Kadir Gecelerine özel bir uygulama da minarelerin külâhından aşağılara doğru kandillerin sarkıtılmasıydı. Kaftan giydirmek denilen bu uygulama daha çok tek minaresi olduğu için mahya asılamayan camilerde gerçekleştirilirdi.

Ramazân'ın son gecesinde ise “Elveda ya şehir-i Ramazan”, “el-Firâk”, “Elveda” yazılı mahyaların gölgesinde bir aylık coşkunun yerini ayrılığın hüznü alır, insanlar bayram hazırlığı için evlerine çekilince derin bir ıssızlık hâkim olurdu.¹³

Ramazân ayına özgü bir başka ibadet olan itikâf için Kadir Gecesi'ni de ihya edecek şekilde Ramazan'ın son on günü tercih edilirdi. Özellikle büyük camiler bu açıdan daha uygundu. İtikâf için tercih edilen camiler arasında selâtin camilerinin yanında özellikle Eyüp Sultan Camii başta gelirdi.

Ramazân ayı boyunca türbe ve kabirler de de yoğun bir şekilde ziyaret edilirdi. Özellikle Eyüp Sultan Türbesi bu açıdan öne çıkar, akın akın gelen ahali türbenin içinde ve dışında büyük bir kalabalık oluşturur, dualar yapılır, sadakalar dağıtılırdı.

10 Osman Doğan (ed.), *Nerede o Eski Ramazanlar* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 79-82.

11 Detaylı bilgi için bk. Halit Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 89-90.

12 Gürlek, *Dersâdet'te Ramazan Akşamları*, 140.

13 Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları*, 91-93.

Bunun yanında diğer camilerin hazirelerinde bulunan türbe ve mezarlıklar da ziyaret edilir, benzer manzaralar buralarda da görülürdü. Zekât yanında özellikle fitır sadakasının bayramdan önce ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasına büyük özen gösterilirdi.

İmaretlar Ramazan boyunca iftar ve sahur için hazırlık yaparlardı, ihtiyaç sahiplerine ikramlarda bulunurlardı. İmaretlerin Ramazan menüleri diğer aylara göre daha zengin olur, ramazan ayına özel yemekler çıkarılırdı. Kurulan iftar sofraları Ramazan ayı boyunca herkese açık olurdu.

Ramazan ayında büyük camilerin avlularında sergiler kuru-lurdu. İkinci vaktinden sonra açılan sergiler halkın ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli bir işlev görmekteydi. İstanbul'da Fatih Camii ile Bayezid Camii avlularında sergi kurulduğu aktarılır. Bazı hatıratlarda anlatılanlar, Bayezid Camii sergisinin özellikle çocukların hafızalarında unutulmayacak bir iz bıraktığını göstermektedir. Sergilerde ramazana özel bakkaliye ve iftarlıklar, çeşit çeşit baharatlar, reçeller, çocuklar için rengârenk şekerlemeler, tespihler, Kur'an-ı Kerim, En'am-ı Şerif, Yasin-i Şerif ve dua mecmualarının yanında kumaş, halı, çeşitli kap kacak ve züccaciye yer alırdı. İftara yakın sergiler kapanır, ziyaretçiler aldıkları pide, simit ve iftariyelikler ile evlerine dönerlerdi.¹⁴ Bayezid Camii'ndeki sergide Hindistan, Yemen, Çin, Japonya ve sair memleketlerden getirilen her türlü eşyanın da yer aldığı aktarılır. Fatih Camii'ndeki sergide de tespih, tatlı, fişek gibi şeyler satılırdı. Bunların dışında cami kapılarında tablalar içinde çörek, kazandibi, susamlı simit gibi şeylerin de satıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵

Hasılı, Ramazan ayı dolu dolu yaşanır, hatimlerle, teravihlerle ve dualarla ihya edilirdi. Zengin iftar sofralarında herkes bir

14 Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları*, 42-43.

15 bk. Tâhirü'l-Mevlevî'den nakleden: Gürlek, *Dersaadet'te Ramazan Akşamları*, 131-132.

arada iftarını yapar, ay boyunca yapılan hayır hasenat ve sadakalarla fakir fukaranın da gönlü alınırđı. Türbe ve kabir ziyaretleriyle ölülerin de hatıraları yâd edilirken çocuklar da unutulmaz, ömür boyu unutamayacakları hoş anılar edinirlerdi.

RAMAZAN HATIRALARI

Prof. Dr. Nurullah GENÇ

Şair - Yazar

*“Çöküyor sırtımızda yükselen vahşi duvar
Heykeller kırılıyor; dökülüyor mumyalar
Toprağın sinesinde umut var, heyecan var
Okşadığın her kökten fışkırıyor bir bahar
Buzlar çözüldü; kıştan kuru bir ayaz kaldı
Ufka bir bak yığdım; inkılâba az kaldı”*

Benim Ramazan hatıralarımın en önemlisi, köylerde yaşadığımız Ramazanlardır. Erzurum’un Horasan ilçesine bağlı eski adı Pinaduz, yeni adı Dikili olan bir dağ köyünde geçirdiğimiz Ramazanlardır. Büyüklerimiz Ramazan gelmeden bir, bir buçuk ay önceden onunla ilgili konuşmaları, değerlendirmeleri başlatır, çok güzel bir ay geliyor hissini bizde oluşturarak çocuk halimizle bizi Ramazan’a hazırlarlardı.

Evet, bugünkü gibi balonlar yoktu köyümüzde, konfetiler yoktu, başka başka süslemeler yoktu; çarşılara çıktığımız zaman karşılaştığımız neon lambaları yoktu, ışıkları yoktu köyün. Karanlığa gömülüyordu akşamları, belki elektrik gelmemişti henüz, gaz lambası eşliğinde akşamlarımızı, gecelerimizi geçiriyorduk. O ortamda ne zaman başlıyor Ramazan diye o çocuk hâlimizde düşünürdük. Kaç gün kaldı baba, ne zaman tekne orucu tutacağız, diye onlara sorardık. Oruca alıştırmak için tekne orucu



tuttururlardı bize. Öğleye kadar oruç tutardık, öğleden sonra karnımız acıktığı için orucumuzu bozardık, yerdik, ama ödüllendirirlerdi bizi. Derlerdi ki bir gün gelecek büyüyeceksiniz, tamamını tuttuğunuzda, büyük ödülü size Allah verecek, kâinatın sahibi sizi ödüllendirecek. Onu ne zaman alacağız, onu da bu dünya hayatından uzaklaşıp gittiğimiz zaman. Çünkü biz normal şartlarda yediğimiz içtiğimiz günü Allah için yediğimizi içtiğimizi terk ederek Allah'a ayarlı hâle getiriyoruz daha fazla. Bunun ödüllü de öldükten sonra O'nun tarafından verilecek, derlerdi. Biz bu ruh iklimi içerisinde Ramazan'a çocuk olarak, çocuklar olarak hazırlanırdık. Ramazan geldiği zaman da dediğim gibi tekne orucuyla başlatırlardı bizi. O öğleden sonra hâlsiz düşmek, mecalsiz kalmak, susuz kalmak bizi Ramazan'a alıştıırıp dayanıklılığımızı arttırırken aynı zamanda grup içerisinde, bir cemaat içerisinde, bir Müslüman toplumun içerisinde nasıl davranmamız gerektiğini, onlarla aynı iklimi paylaşmayı da bize öğretirdi. Akşam olurdu, bu sefer camiye giderdik teravih namazına. Büyüklerimiz bütün iştiyaklarıyla teravih namazı kılarken biz çocuklar olarak arkada saf tutardık. Bazen gölüşürdük bazen konuşurduk bazen dışarı çıkar gelirdik bazen de oturur onları izlerdik fakat hiçbir tepki göstermezlerdi bize. Niye gülüyorsunuz demezlerdi, niye konuşuyorsunuz demezlerdi. Arada bir dönerlerdi şöyle parmak işareti yaparlardı, biraz daha sessiz çocuklar anlamında ve mutlaka namaz bittikten sonra da getirdikleri tatlıyı, ellerindeki şekeri, bize verebilecekleri ne varsa onları verirler ve biz o camiden büyük bir mutlulukla ayrılırdık. Hatta çok ilginçtir, bu Ramazan'da yani 2026 Ramazan'ında aklıma geldi bir akşam dedim ki köyde olsaydım şimdi. Teravih bitmişti ve büyüklerimiz bize şeker vermişlerdi, tatlı vermişlerdi. İşte güzel şeyler böyle hatırlanıyor. Kadir Gecesi'ne özenle hazırlarlardı büyüklerimiz bizi. Kadir Gecesi geliyor baba, Kadir Gecesi nedir diye sorduğumuzda, son on günün içerisinde bir gündür, Allahualem son 3 günün içerisindeki gecedir, eğer o gecede ibadetlerimizi yapar, dualarımızı

edersek Cenab-ı Hak, bizi hayallerimize ulaştırır, affeder, şöyle olur böyle olur diye bize Kadir Gecesi'nin hikmetlerinden bahsederlerdi. Derken Ramazan Bayramı'na ulaşırdık. Bayram gelmeden bir gün önce "Çocuklar artık son gün orucudur, bu son gün orucunda arifelik toplayacaksınız." derlerdi. Bizim Erzurum ağzıyla da arafalık denirdi buna. Bayramdan bir gün önce biz çantalarımızı, torbalarımızı hazırlardık. O torbaları elimize alarak köyde kapı kapı dolaşırdık. Çikolata varsa çikolata... Çikolata dediğimiz de bu sarılı şeker, akide şekeri. Akide şekeri olan akide şekeri, olmayan leblebi, varsa üzüm, yoksa kurabiye, köyde yapılmış tatlı, ne varsa o verilirdi. Hiçbir şey yoksa mesela iki tane tavuğu vardır köylünün, bir tane yumurta verirdi. İşte elinden ne geliyorsa artık, onu bizim torbamıza atardı. Biz buna arafalık toplamak derdik. Bu bizi müthiş mutlu ederdi. O torbanın içerisindeki şekerlere baktıkça sevinir, onları toplayıp eve getirdiğimizde büyük bir iştiaqla yer, babamıza, annemize, kardeşlerimize falan dağıtırdık. O hava içerisinde ve ertesi gün bayram olurdu. Biz öyle büyük büyük hediyelerle bayramlıklarla falan bayrama gitmezdik. 3 ay yolların kapandığı bir köyden söz ediyorum. Kışın olduğu 15 km'lik mesafede, 3,5-4 saat-ten önce ulaşılabilen bir köyden söz ediyorum. Öyle kolayca gideyim alışveriş yapayım, çocuklara bayramlık alayım, hediye getireyim diyemeyeceğiniz bir köyde. Yine de eskiden aldıkları, göstermedikleri bir giyeceği çıkararak bizi ödüllendirir, bayramlık giydirip bayrama hazırlarlardı ve bayram sabahı olunca gider bayram namazı kılardık. Sonrası daha muhteşem... Şimdiki gibi evlerine kapanmazdı insanlar. Bayram namazından sonra aileler toplu olarak oturur bir defa, kendi içlerinde bayram yemeği yerlerdi. İkincisi köyün ileri gelenleri, köydeki eli düşün diyelim, belki sofrasında yiyecek yemek çok fazla bulunduramayacak kişileri, aileleri toplu olarak alır, evlerine götürür bayram yemeği ikram ederlerdi. Bunu yaparken de ya sizin gücünüz yetmez anlamında asla bir şey hissettirmeden, benim aziz kardeşim, bugün

bayramı beraber yapalım, bugün bayramdır, hep birlikte yemek yiyelim, der. Otuz hanelik köyde belki on adet sofraya kurulur. Yani her üç aile bir araya gelir, ortaklaşa bayram yemeği yerdi ve ondan sonra bayram görmeleri başlar, bütün evler dolaşılırdı. Daha da ötesi köyde bayramlaşmalar bittikten sonra çevre köylerdeki komşulara, akrabalara, dostlara bayram görmesine gidilirdi. Biz “Acaba hangi köyden kim gelecek, Harçlı köyünden Bahattin dayım gelecek mi?” diye beklerdik. Niye ismini andım şimdi, çünkü Bahattin dayı gelirdi ve cebi şekerle dolu olurdu. Sadece köye bayram görmesine gelmezdi. Bize hediye de getirirdi, şekerler dağıtırdı. “Aa Bahattin dayım gelmiş, bize şeker verecek.” diye sevinir, mutlu olurduk.

Şimdi siz şehirde, bugünkü dünyada, İstanbul’da böyle bir şey bulabilir misiniz? Şu anda İstanbul’da böyle bayram yapma imkânınız var mı? Herkes bayram namazından sonra yalnızlaştırılmış bir şehir içerisinde, beton bloklardaki evlerine, âdeta kutu şeklindeki evlerine kapanır, bayramlarını orada yaparlar, yemeklerini yerler. Çıkıp gezebilecekleri bir yer bile çoğu defa bulamazlar. Beni rahatsız eden bir başka şey, artık insanlar bayramı tatil gibi algılayıp buldukları yerlerden başka yerlere gitmek gibi bir eylem gerçekleştiriyorlar. Bayram onlar için birileriyle bir araya gelip hasret giderecekleri, bayramın o güzel hazzını, duygusunu yaşayabilecekleri bir zaman dilimi olmaktan çıkıyor. Sanki devletin kendilerine tanıdığı birkaç günlük bir tatil zamanı gibi insanlar, evlerini barklanını bırakıp bir başka yere giderek tatil yapmaya çalışıyorlar. Bayram uzaklaşma zamanı değildir. Bayram yakınlaşma zamanıdır. Siz bayram günü insanlardan uzaklaşıp bir yerlere gittiğinizde, bayramın ruhuna aykırı davranmış olursunuz. Hâlbuki bayramda yaşadığımız yerde bulunup akrabalarınıza, gidebileceğiniz insanlara, arkadaşlarınıza gidip bayramlaşmanız gerekiyor. Bu ruhu da biz maalesef çoğunlukla yitirdik. Birçok insan baktığımızda, bunu bir fırsat olarak

algılıyor. Bayram gelse de ben bir yerlere kaçırısem diye. Oysa biz bayram günü bir yerlere kaçmayı değil, bir yerlerde durmayı ve bir yerlere bayramlaşmak için gitmeyi hedeflemeliyiz. Bu hatıralar, bugünü düşündüğümde bana acı veriyor. Gittikçe sanki daha da kaybediyoruz bunları. Peki, bunlardan uzaklaşmamanın yolu nedir? Bu konu üzerinde yetkililerin, efkânümüiyede etkisi olan insanların, devlet erkânının düşünmesi lazım. Bugün haberler alıyorum, yurt dışında birtakım ülkelerde bazı caddeler “Mutlu Ramazanlar!” diye donatılıyor. Büyük büyük süslemeler yapılıyor. İnsanlar bir sokakta Ramazan’ı coşku içerisinde karşıyorlar. Ben İstanbul’da böyle bir şey görmedim. Ben 25 yıldır İstanbul’dayım, böyle bir sokakla, bir caddeyle karşı karşıya kalmadım. “Mübarek Ramazan Geliyor, Hazır Olun!” diye coşkuyla süslenmiş bir caddeye ya da sokağa rastlamadım. Ölü toprağı serpilmiş üzerimize sanki... Bunu bir mesele olarak edinip, bunu bir dert olarak edinip, bazı insanların düşünmesi lazım. Toplumumuzda köyden kasabaya, kasabadan şehre hatta metropolitanelara kadar Ramazan dendiğı ve Ramazan geldiğı zaman biz neyi yeniden canlandırabiliriz, hangi coşkuyu oluşturabiliriz, yakınlaşma ve paylaşma duygusunu insanlara yeniden nasıl kazandırabiliriz diye ciddi manada projelerin hazırlanması lazım! Bu sadece belediyelerimizin hazırladığı bayram çadırlarıyla olabilecek bir şey değil! Onun daha ötesinde mesele düşünülüp taşınmalı ve Ramazanlar bizim eski hatıralarımızdaki Ramazanlara yeniden nasıl döndürülebilir bunun yolu bulunmalı.

“Gözlerin ayet ayet büyüyen bir bebektir

Ellerin sokaklarda uçşan kelebektir

Sana rehberlik eden ne cindir ne melektir

O bir insan-ı kâmil mücella bir dilektir

Ondan bize ebedi sürecek bir haz kaldı

Ufka bir bak Yiğidim inkilâba az kaldı”

Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki bugün Ramazan ve o Ramazan'ı ortaya koyan inancın geliştirilmesi adına yapılan çalışmalarından daha fazlası, insanların dinî inançlarını, manevi değerlerini ortadan kaldıracak çalışmalardır. Maalesef bu çok acı ama böyle. Yani bizim İslam dünyası olarak attığımız adımların belki on katını İslam dünyası dışındaki anlayışların, inançların attığını ve insanların manevi iklimi ortadan kaldırmak için çalışma yaptığını söylemek mümkün. Örneğin ezan okunduğu zaman biz ne diyoruz, Ramazan'da daha çok duyarlı hâle geliyoruz. Neden, iftar ezanı okunacak çünkü bekliyoruz değil mi? Allahu Ekber, La ilahe illallah ne demektir. "La ilahe" başka ilah yoktur, "illallah" ancak Allah vardır demektir. Bütün dünyaya şöyle bir bakın. Bütün dünyayı sanki milyon tane tanrı varmış gibi tanrı filmleri, çizgi filmleri, yapımları, organizasyonları ve dev prodüksiyonlarıyla doldurdular. Ramazan'da bile televizyonunuzu açtığınızda "Tanrılar Savaşı" diye bir filmle karşılaşıyorsunuz. Bu kadar büyük bir çalışmanın, manevi değerleri ortadan kaldırma projesinin karşısında bizim Ramazan'ı ya da manevi iklimi diri tutma ve geliştirme projemiz nedir, ne kadardır? Bunun üzerinde bir düşünmemiz lazım. Bu noktada son derece yetersiziz. Görsel medya, görsel sanatlar deniyor değil mi, hangisini hakıyla değerlendirebiliyoruz? Mesela sizin aklınıza güçlü bir Ramazan filmi geliyor mu her hatırladığımızda Ramazan'ı açıp izleyebileceğiniz? Neden hâlâ İslam dünyası film dendiğinde sadece "Çağrı" filmi hatırlıyor? Bütün İslam dünyasına mal olmuş bir tane film var mı, bir tane büyük prodüksiyon var mı? Yok, ama siz emin olun İslam dünyasında her yere gidin sorun "Braveheart" dediğinizde herkes bir filmi hatırlar. Hafızalara nasıl yazmışlar, kendi değerlerini kendi kahramanlarını. "300 Spartalı" dediğinizde çok sayıda insan, Müslüman dünyasında bilir ve hatırlar, ama 800 akıncının başını çektiği "Çirmen Savaşı" dediğinizde bunu kimse bilmez ve hatırlamaz. "Afrodit" dediğinizde bütün genç kızlarımız bilirler ne olduğunu da anlatırlar, ama Sankız'ı

bilmezler! Hâlbuki Anadolu'da Afrodite İda Dağları demektir. Sarıkız, Kaz Dağları demektir. İda Dağlarını, Kaz Dağları yapan bir inancın sembolüdür Sarıkız, ama onu bilmezler, bilmeyiz. Biz kendi değerlerimizi bugünkü dünyanın ifade anlayışı veya mekanizmalarıyla ifade etme maharetinden yoksunuz. İşin gerçeği Ramazan da bundan nasibini alıyor. Bütün değerlerimiz bundan nasibini alıyor ve geriye gidiyoruz, endişe ediyoruz. Genç kardeşlerimize Z kuşağı filan deniyor. Böyle bir şey yok. Bunlar, Batı'nın yakıştırmasından ibarettir. Gençleri bizden uzaklaştırmak, aileden koparmak, tek başına bir birey hâline getirip kontrol edebilmek için oluşturulmuş kavramlardır. Bizde 3 kuşak vardır: anne baba, dede nine ve torunlar. Başka kuşak yoktur. Hatta dedenin büyüğü varsa büyük büyük baba vb. deriz. Şimdi o genç kardeşlerimizle ilgili zaman zaman endişeler dile getirilmiyor mu? İnançlar zayıfladı, ateizm ve deizm artıyor diye. Bizim genç kardeşlerimize kaç sözümüz var bu manada, kaçına koskoca İstanbul'un 17 milyonunda Ramazan'ı gerçek hâliyle anlatabildik? Biz gerideyiz, çağın mekanizmalarını kullanamıyoruz. Hani düşmanın silahıyla silahlanınız sözü, sadece elimize alabileceğimiz bir makinalı tüfek değildir. Düşmanın silahı aynı zamanda hafızaları öldüren, ortadan kaldıran, güdük hâle getiren ve bize düşman eden mekanizmalardır. Bizim hafızalarımızı bize düşman edenlerin silahıyla bizim hafızalarımızı yeniden bize dost hâle getirmediğimiz bu meselenin üstesinden gelemeyiz, hakikat böyledir. Aslında genellikle bütün hayatımız da böyle, sadece Ramazan ve oruçla ilgili değil. Meselelerin metafizik yönünü, felsefi arka planını, çok fazla düşünmüyoruz. Daha çok taklidi iman seviyesinde ibadetlerimizi başkalarından öğrendiğimiz ya da kitaplardan açıp okuduğumuz şekliyle yapmaya çalışıyoruz. Neden ellerimizi kaldırıp tekbir getiriyoruz? Neden el bağlıyoruz? Neden secdeye gidiyoruz? Neden oruç tutuyoruz? Müslüman olarak bu ne anlama geliyor bizim için? Bunlar üzerinde fazlaca düşünmüyoruz. Zaman zaman diyorum ki bakın felsefe

tahayyül edemediğimiz, aklımızın alamadığı şeyler için zaittir, ama aklımızın aldığı meselelerde felsefe yararlıdır. Mesela biz Allah'ın varlığını hayal edemeyiz, düşünemeyiz; düşünebilsek zaten imtihan kalmaz. Deriz ki Allah budur, onun için üretilen bütün tanrılar yalandır, böyle bir şey yoktur. Kişi Allah'ı hayal edebilseydi, anakronik yaklaşımla onu tasvir edebilseydi, bir nesne gibi düşünebilseydi ve şudur Allah diyebilseydi zaten inkâr kalmazdı. Böyle bir şey yok. Allah'ı biz ne düşünebiliriz ne hayal edebiliriz. Bu dünyada ve ahirette yani bize cemaliyle kendisini göstermedikçe bizim onu algılama imkânımız ve şansımız yok. Bu imkânı bize vermemiş. Dolayısıyla yaratıcı ile ilgili felsefe olmaz, ama yarattıkları ile ilgili felsefe olur. İnsan niye yaratıldı, sebebi nedir, çiçek neden böyle, örümcek neden böyle, gökyüzü niye böyle, bunları düşünebilir ve deriz Ramazan neden böyle, neden biz Ramazan'da oruç tutmakla mükellef kılınmışız, neden açıklıkla kendimizi imtihan ediyoruz? Daha sonra düşünürüz deriz ki yeryüzünde bütün insanlar her gün karınlarını aynı şekilde doyurmuyorlar ki! Müslüman'ın diğer insanları ve karınlarını daha az doyurabilenleri, hatta aç kalanları anlayabilmesi için oruç bir vasıta, bir vesiledir, bir empati kaynağıdır. Kendimizi başkalarının yerine koyabilme imkânı verir bize. İkinci var olandan kısıtlamanın ne anlama geldiğini öğretir bize oruç. Yani biz yiyeceğiz, ama yiyemiyoruz. Ekmek var, ama yiyemiyoruz. Bu ne anlama geliyor? Bizi yaratan için adım atmak anlamına geliyor. Onun için buyuruyor ki “Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben vereceğim.”¹ Biz Rabbimiz için adım atıyoruz. Ne yapıyoruz, o istediği için sabahtan akşama kadar yeme içmeden, diğer bazı şeylerden uzaklaşıyoruz. Yine metafizik anlamda düşünülürse bir kişinin “Ben oruçluyum.” ifadesi ne anlama geliyor? Öfkeli olduğunuz zaman “Ben oruçluyum.” diyorsunuz değil mi? O öfkeyi kısıyorsunuz. Bu ne anlama geliyor diye felsefi

1 Buhârî, Savm, 2.

manada düşünsenize? Biz on bir ayın içinde Ramazan'ın dışında kendimizi kolay kontrol edemiyoruz. Çoğu defa bağırıp çağırıyoruz, yanlış işler yapıyoruz, kırıp dağıtıyoruz. Ama Cenab-ı Hak, bizim o on bir ay içerisinde dağılmışlığımızı ortadan kaldırmak için Ramazan'da bizi düzene sokuyor. Öfkeni bile kontrol edeceksin diyor. Birçok insanda öfke kontrolü yoktur. Kişi öfke kontrolünü Ramazan'da nasıl yapacak? Oruç tutacak, abdestini alacak, namazını kılacak vb. Herhangi bir problem olduğunda hatırlayıp diyecek ki "Ben oruçluyum, aman kavga etmeyeyim." Böyle bir ortamda insanlar trafikte birbirleriyle daha mı az tartışırlar, daha mı çok? Daha az. Aile içinde insanlar birbirleriyle daha mı az karşı karşıya gelirler, daha mı çok? Daha az. Toplum içerisinde değişik mekanizmalarda, kamu kurumlarında ya da başka yerlerde insanlar birbirleriyle daha mı az birbirlerini kırarak hareketler gerçekleştirirler, daha mı çok? Daha az. O zaman demek ki Ramazan bizim için bir terbiye aracıdır. Allah Teâlâ, Ramazan'da oruçla bizi terbiye ediyor. Daha iyi bir insan hâline getiriyor. Bütün bunları yaparken bizim bilmediğimiz bir ödül hazırlamış. Onun karşılığını da ancak ben veririm, diyor. Bundan daha güzel bir şey olabilir mi? Yani siz, Allah için açlığınızı susuzluğunuzu, başka birtakım faaliyetlerinizi tertip ediyorsunuz, düzene sokuyorsunuz. Hem daha iyi insan oluyorsunuz hem de ödül veriyor size. Dünyada böyle bir şey yok. Yani siz daha iyi insan oldukça ödül alıyorsanız bu ne güzel bir şeydir! Hem iyi insan oluyorsunuz hem ödül alıyorsunuz karşılığında. Ramazan on iki ay içerisindeki bir aylık sürede iyi insan olmanın en güzel adımlarını attırır kişiye. Metafizik boyutunu bu manada arka planı düşünebiliriz. Yoksa sadece aç kal, susuz kal, ondan sonra namazlarını kıl, iftarını aç. Ben bir gün aç kaldım, Allah da bana ödül verecek, böyle değil sadece. Ramazan, toplumları ve insanları bir terbiye aracıdır.

Ramazan ayında israf, benim en büyük dertlerimden birisidir. Ben Ramazan sofralarına çağırıldığım yerde, nasıl israf edildiğini gördükçe içi yanan bir adamım. Zaman zaman iftarlara çağınıyorlar, biz de icabet ediyoruz. O iftar sofrasından on kişi varsa otuz kişi nimetlenir belki. Kırk kişi o sofrayla karnını doyurabilecek bir imkâna sahiptir, ama otuz kırk kişinin doyacağı bir sofraya on kişi oturur, yok yoktur. Sanki Ramazan ziyafet çekme ayıdır. Beş kat yemek, bir sürü ara sıcak, ara soğuk bir de uzun süren bir ziyafet sofrası... Nedir? Biz iftar yaptık! Hayır hayır, ben diyorum ki normal zamanlarda üç kap yapıyorsunuz Ramazan'da ikiye indirin bunu. Sofrada hiç kalmamasın, israf hiç olmasın, çünkü Ramazan bize israf etmemeyi de öğretmek zorundadır. Nasıl ki bedenden israfı azaltıyorsak fazla yiyip içerek getirdiğimiz hâli geriye çekiyorsak Ramazan'da da kaynaklarımız itibarıyla israfı en aza indirip ihtiyaç sahiplerine, muhtaç olanlara daha fazla aktarabilmenin yolunu bulmalıyız. Ramazan bu manada savurganlığı ve israfı da ortadan kaldırması gereken bir aydır, ama İslam dünyası da israf kaynaklarından biri hâline gelmiştir maalesef. Bunu da mutlaka ortadan kaldırmak mecburiyetindeyiz. Kişi doyacağı kadar bir, bilemediniz iki kap yemelidir. İftar ziyafetleri kavramını ortadan kaldırmak mecburiyetindeyiz, çünkü Müslüman âlemi bunu algılayamazsa öbür dünyayı hiç algılayamaz. Ben size çok net söyleyeyim, bu şekilde yaşayan bir dünyaya üç tane gezegen yetmez, hepsini tüketirler.

Niyâzî-i Mısırî'nin çokça hatırladığım, ömrü, zaman yönetimini anlatırken zaman zaman kullandığım bir beyti vardır:

“Günde bir taşı binâ-yı ömrümün düştü yere

Can yatar gafil, binası oldu viran bihaber”

Ömrü bir binaya benzetir, der ki her gün ondan bir taş düşüyor yere, ama can hâlâ gafil yatıyor. Bina viran oluyor farkında değil. İşte, bu gâfletin de ortadan kaldırılabileceği en güzel

zaman dilimidir on bir ayın sultanı. Yani bir Ramazan daha geride bıraktık. Keşke yaşlanan insanları Ramazan'la özdeşleştirseler! Yani ben otuz Ramazan'ı yaşadım. Yaşım otuz Ramazanlıktır. Otuz beş Ramazan'ı yaşadım. Allah otuz altıncıya kavuştursun. “Günde bir taşı binâ-yı ömrümün düştü yere”, bir taş daha gitti. Bir Ramazan'ı daha kaybettim. “Can yatar gafil, binası oldu viran bihaber” ben hâlâ yatıyorum, her seferinde bir düşünce, bir duygu içerisinde giden için. İnşallah iyi geçirmişizdir, inşallah yaptıklarımızı Allah kabul eder ve bize yeni güzel Ramazanlar bahşeder. Gelecek için de bir taş daha düşmeden, onu nasıl güzel değerlendirebilirim diye bir hazırlık içerisinde bizi sokar. Ramazan duygusu, Ramazan muhabbeti, Ramazan'ın güzelliği gelirken “Merhaba, hoş geldin ey şehr-i Ramazan!”, giderken “Elveda, ey şehr-i Ramazan!” ifadeleri yaygınlaştırmamız gereken, asla gündemden düşürmemiz gereken ifadelerdir.

DİJİTAL BAĞIMLILIK VE İRADE EĞİTİMİ [Ramazan Perspektifinden İrade, Sabır ve Özgürlük]

Adil ELZEREY

DİB Dijital Yayınlar Daire Başkanı

Çağın İmkânı ve İmtihanı

Tarih boyunca her çağın kendine özgü imtihanları olmuş ve insanoğlu, kendisini sınanan imkânlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu imkânlar bazen maddî güç bazen de hız ve konfor olarak ortaya çıkmıştır.

İçinde yaşadığımız çağda insanın en yoğun biçimde sınanıldığı alanlardan biri de dijital imkânlardır. Zira dijital araçlar, bir yandan hayatı kolaylaştıran imkânlar sunarken bir yandan da insanın dikkatini, zamanını tüketebilen ve iradesini zayıflatabilen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle dijitalleşme meselesi, yalnızca teknik veya sosyolojik bir konu değil; aynı zamanda ahlaki ve iradi bir mesele olarak ele alınmalıdır.

Dijital Nedir?

Dijital kavramı, en yalın hâliyle bilginin elektronik ortamlarda sayısal biçimde kodlanması, işlenmesi, üretilmesi ve aktarılması anlamına gelir. İnsanlık tarihinin bilgiyle kurduğu ilişki, sözlü kültürden yazıya, matbaadan kitle iletişim araçlarına doğru



evrilmiş; dijitalleşme ise bu sürecin en hızlı ve kapsayıcı aşaması haline gelmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında bilgisayarların hızla gelişmesi, 1990'lı yıllarda internetin yaygınlaşması ve 2000'lerden itibaren tablet ve akıllı telefonların gündelik hayata girmesiyle dijital dünya artık bir "araç" olmaktan çıkmış; yaşanan, zaman geçirilen hatta uzun mesailer harcanan çalışma ortamları hâline gelmiştir.

2024 yılı itibarıyla dünya genelinde internet kullanıcı sayısı 5.35 milyarı aşmış; günlük ortalama internet kullanım süresi 6 saat 40 dakika olarak ölçülmüştür.¹ Bu süre, insan ömrünün ciddi bir bölümünün dijital platformlarda geçtiğini göstermektedir.

Dijital Dünyanın İmkânları ve Riskleri

Doğru ve bilinçli kullanıldığında dijital teknolojiler hayatın birçok alanında büyük imkânlar sunmaktadır. Eğitim materyallerine erişim, uzaktan öğrenme, çevirim içi dinî içerikler, Kur'an ve hadis kaynaklarına ulaşım, tebliğ faaliyetleri ve küresel iyilik hareketleri bu imkânlardan sadece birkaçıdır.

Kargo yoluyla yüz binlerce kitabı taşımak için binlerce konteynıra, gemilerle haftalar süren kıtalar arası yolculuklara, insan kaynağına ve diplomatik ilişkilere ihtiyaç vardır. Buna rağmen bu kitaplara erişebilecek kişi sayısı da sınırlı kalacaktır. Oysa dijital imkânlar sayesinde bilgiye erişim saniyelere inmiş, eğitim olanakları çeşitlenmiş ve coğrafi sınırlar büyük ölçüde önemini yitirmiştir. Nitekim bugün Kur'an mealleri, tefsirler ve sahih hadis kaynakları Diyanet İşleri Başkanlığının resmî dijital platformları üzerinden milyonlarca insana saniyeler içinde ulaşabilmektedir. Bu örnek dijital teknolojilerin ve imkânların insanlığa

¹ We Are Social & Meltwater, Digital 2024 Global Overview Report, Ocak 2024

hizmet için ve doğru bir şekilde kullanıldığında nasıl bir hayır vasıtası olabileceğini göstermektedir.

Yüce dinimiz İslam'da “nimet” kavramı, beraberinde sorumluluk getiren büyük bir lütuf olarak açıklanabilir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de de “*Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz.*”² buyurularak ifade edilmiştir. Bu ilahi uyarı, dijital imkânların da hesapsız olmadığını hatırlatır. Zira dijital imkânlar tebliğ, eğitim, hayır faaliyetleri ve iyilik organizasyonları için güçlü bir vasıta olabilir, ancak vasıta, amaç hâline geldiğinde manevi riskler başlar. Bu yüzden her teknolojik imkânın bir sorumluluk alanı olduğu bilinciyle hareket etmek gerekir.

Hız ve enformasyon, dijital teknolojilerin önemli imkânlarıdır. Tuşa dokunulduğunda içerikler, yorumlar veya beğeniler saniyeler içinde kıtaları aşar ve bu da insanda güçlülük algısı oluşturur. Beğeniler, yorumlar, tekrar tekrar paylaşımlar, bitmeyen bir döngü... İradenin veya kontrolün zayıflaması ise dijital teknolojilerin önemli bir tehlikesidir. Sürekli bildirimler, sonsuz kaydırma (infinite scroll) ve algoritmik içerik akışı insanın dikkatini parçalayarak onu edilgen bir tüketiciye, zihinsel süreçler açısından pasif bir konuma dönüştürebilir.

Dijital teknolojiler insanın yalnızca ne yaptığını değil, nasıl düşündüğünü de şekillendirmektedir. Nörobilim alanında yapılan bazı çalışmalar, özellikle sosyal medya ve dijital oyunların “dopamin temelli ödül döngüsü” oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu döngünün en büyük etkisi ise mutluluk ve iyi oluş hâline hızlı ulaşım sağlaması, sabrın ise anlamsız olduğu algısı oluşturmasıdır. Hâlbuki irade, yanlış istek ve hedefleri engelleyerek zamanı gelmeyen hedefler için beklemeyi sağlayarak güçlenirken geçici hırsların baskısıyla zayıflayan bir melekedir.

2 Tekâsür, 102/8.

“Dijital bağımlılık” şeklinde tanımlanan bu durum; bireyin dijital araçları kullanma davranışı üzerinde kontrolü kaybetmesine, günlük işlevselliğini yani yetenek ve sorumluluklarını yerine getirmesine, ilişkilerini ve ruh hâlini olumsuz etkilemesine rağmen bu duruma/kullanıma devam etmesidir. Dünya Sağlık Örgütü de dijitalde “oyun oynama bozukluğunu” resmî bir davranışsal bağımlılık türü olarak sınıflandırmıştır.³

Bağımlılık sadece dijital platformlarda geçirilen süreden ibaret değildir. Zihinsel meşguliyet, yoksunluk hissi ve irade zayıflığı da belirleyici unsurlardır. Kişinin, dijital ortamda geçirdiği sürenin zararlarının farkında olması; ancak buna rağmen davranışını kontrol edememesidir. Ekran kapansa bile zihnin orada kalması, modern bağımlılığın daha açık ifadeyle dijital esaretin en çarpıcı göstergesidir.

Dijital Bağımlılığın Bireye ve Topluma Etkileri

Bireysel düzeyde dijital bağımlılık; kaygı, stres, duruş bozuklukları, dikkat dağınıklığı, görme ve uyku problemleri, obezite, yalnızlık hissi ve duygusal uyuşma, donuklaşma ve tepkisizleşme gibi sonuçlar meydana getirebilmektedir. Toplumsal düzeyde ise aile içi iletişimin azalmasına, akrabalık bağlarının zayıflamasına, yüz yüze iletişimin yerini sanal etkileşimin almasına ve mahremiyetin aşınmasına sebep olabilmektedir.

İslam ahlakına göre insan ilişkiler yoluyla yakınlık kurmaya ihtiyaç duyan, bundan sorumlu olan bir varlıktır. Onun sosyal bir varlık oluşu, insanlarla ve diğer yaratılmışlarla iletişim ve bağ kurmasını gerektirir. Bu hakikat “Müminler ancak kardeşirler...”⁴ ilkesiyle de ifade edilmiştir. Dolayısıyla dijital imkânlar kardeşliği

3 World Health Organization, ICD-11: Gaming Disorder, 2019

4 Hucurât, 49/10.

güçlendiren bir araca dönüştürülemediğinde, sıla-i rahim, vefa, dayanışma gibi erdemleri yüzeyselleşebileceği söylenebilir.

Bu bağlamda, dijital imkânların yanlış kullanımına dair manidar örneklerden biri; bayramlarda eşi dostu ziyaret etmek, uzakta olanları arayıp hâl hatırlarını sormak yerine, hazır bir mesajla ya da bir dijital içeriği iletmekle bu insani ve ahlaki sorumluluğun geçirtilmesidir.

Dijital Esaret Karşısında Ramazan: Oruç ve İrade Eğitimi

İnsanlık için birçok değeri ifade eden kalpleri yumuşatan ve bizi birbirimize yakınlaştırarak yalnızlıklarımızı gideren Ramazan ayı, insanın zararlı alışkanlıklarını gözden geçirmesi için önemli bir zamandır. Bu bağlamda oruç, sadece yeme ve içme- den uzak durmak değil insanın kendisine zarar veren her türlü bağımlılığı fark etmesi ve maneviyatı da kuşanarak onları disipline etmesi anlamına gelir.

Peygamber Efendimizin (sas) “*Nice oruç tutanlar vardır ki, orucundan kendisine kalan sadece açlık ve susuzluktur.*”⁵ uyarısı, insanın en kıymetli sermayesi olan zamanını, sağlığını ve zihinsel fonksiyonlarını manipüle eden dijital alışkanlıklar için de geçerli bir ikaz olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla zihnin ve kalbin sürekli dijital uyarılarla meşgul olmasının, oruçla hedeflenen manevi derinliğe ulaşma, Yaradan’a yakın olma hedeflerini zedeleyebileceği unutulmamalıdır.

Nitekim Kur’an-ı Kerim’de orucun farz kılındığı ifade edilirken “...*Umulur ki korunursunuz (takvaya erersiniz).*”⁶ açıklamasıyla orucun amacı da ifade edilmiştir. Takva, sadece haramlardan kaçınmak değil; nefsin dizginlerini de ele almak olarak

5 İbn Mâce, Sıyâm, 21.

6 Bakara, 2/183.

açıklanabilir. Orucun sadece mideyi değil; gözü, kulağı ve zihni de terbiye etmeyi kapsayan bir ibadet olduğu düşünülürken dijital oruç kavramı karşımıza çıkar. Zira gereksiz ekran kullanımını bilinçli olarak sınırlandırmak, iradeyi yeniden inşa ve gözü, kulağı ve zihni terbiye etmektir.

İnsan; yemek içmek ve uyumak gibi doğal ihtiyaçlarında, oruç benzeri bir dizginleme mekanizmasına başvurmadığında sürekli daha fazlasını ister; doygunluk eşiği zamanla yükselir. Aynı durum ekran kullanımı için de geçerlidir: Kullanım süresi sınırlanmadıkça artar, alışkanlık ve bağımlılık hâline gelir. Böylece başlangıçta insanın hizmetine sunulmuş bir imkân ve nimet olan dijital dünya, fark edilmeden insanı ve onun zamanını tüketen bir güce dönüşür. Oruçla ve bilinçli bir “dijital oruç”la bu gidişatı tersine çevirmek ise insanın elindedir.

Müslüman, Dijital Platformlarda Nasıl Davranmalıdır?

Müslüman, dijital platformlarda güzel ahlak sahibi bir özne olarak var olmalıdır. Paylaştığı her içerik, yazdığı her yorum, takip ettiği her sayfa/fenomen onun ahlakına dair bir şahittir.

Dijital platformlar, SEO (Search Engine Optimization) gibi birtakım algoritmik sistemlerle çalışmaktadır. Yalan içeriklerin doğru içeriklerden 6 kat daha hızlı yayıldığı günümüzde beğeni, paylaşım, hikâye ve durum yapmak da bu süreçleri etkilemektedir. Dijital her davranışı/etkileşimi değerlendiren algoritmalar söz konusu içerikleri ön sıralara çıkararak yayılım etkisini artırmaktadır.

Sosyal hayatta bir kimseyi incitebilecek bir söz sarf edildiğinde, hatayı telafi etmek ve helalleşmek çoğu zaman mümkündür. Oysa dijital platformlarda bireyin tanıdığı veya tanımadığı kişiler hakkında doğruluğu teyit edilmiş veya edilmemiş içerikler

paylaşması geri dönüşü olmayan sonuçlar ortaya çıkarabilir. Çünkü dijital ortamda paylaşılan bir içerik, yandan çıkmış ok gibidir; paylaşıldığı andan itibaren artık kimin elinde, nasıl ve ne amaçla kullanılacağı bilinemez. İşte tam bu noktada Rabbimizin: “Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”⁷ ilahi uyarısı hatırlanarak bu tür olumsuz ihtimallerden sakınmak gerekir.

Diğer yandan Peygamber Efendimizin “... Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında “yalancı/kezzâb” olarak tescillenir.”⁸ uyarısının, dijital sözleri de (yorum, beğeni, paylaşım) kapsayacağı unutulmamalıdır.

Dijital Arşiv: Loglama

Dijital sistemlerde; yazılımcıların, platform üreticilerinin ve nihayetinde kullanıcıların gerçekleştirdiği her işlem, “loglama” olarak adlandırılan kayıt mekanizmaları aracılığıyla sistemli biçimde kayda alınır.

Günümüzde gelişmiş birçok arama motoru ve dijital platform altyapısında *analytics* ve *metrica* gibi farklı log sistemleri kullanılmaktadır. Bu sistemler, kullanıcıların dijital ayak izlerini takip ederek kapsamlı veri setleri oluşturmakta ve detaylı raporlamalar yapmaktadır. Elde edilen bu veriler; sistem ve içerik üreticileri tarafından kullanıcı davranışlarını analiz etmek, stratejiler ve politikalar geliştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Suç unsuru söz konusu olduğunda da hukuki açıdan delil niteliğinde değerlendirilmekte; bazı kararlar bu kayıtlar üzerinden şekillenmektedir.

7 Hucurât, 49/6.

8 Müslim, Birr, 105.

Dijital sistemlerde her işlemin kayda alınmasını ifade eden bu teknik gerçeklik, Kur'an'daki amel defteriyle ilgili açıklamaları hatırlatır: Mesela İsrâ suresinde şöyle buyurulmuştur: “Her insanın amelinin boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşıacağı bir kitap çıkaracağız. ‘Oku kitabını!’ Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter.”⁹ denilecektir.

Kur'an'da, hiçbir şeyin gizli kalmayacağı, zerre kadar iyilik ve kötülüğün hesabının yapılacağı; her şeyin amel defterine kaydedildiği ve insanın, boynuna asılı bir şekilde hesap için çağrılacağı açıklanmıştır. Bu hakikat, modern insana loglama sistemini anımsatabilir. Bu yorumun hatırlattığı hakikat nettir: Gerçekte de sanalda da hiçbir eylem kaybolmaz.

Ramazan'da Neler Yapabilir, Nereden Başlayabiliriz?

Dijital çağda irade eğitimi, yalnızca teknolojiyi sınırlayarak değil; insanın nefsinin, dikkatini ve zamanını yeniden disipline etmesiyle mümkündür. Ramazan-ı Şerif ise bu disiplinin kazandıdığı en güçlü zaman dilimidir.

Oruç, insanın en temel dürtülerini bilinçli olarak ertelemesini sağlar; böylece irade, sabır ve idrak birlikte olgunlaşır. “Umulur ki korunursunuz (takvaya erersiniz.)”¹⁰ ayetindeki “takva” vurgusu; yanlış ve günaha götürecek davranışları, istekleri kontrol edebilme, sakınabilme, korunabilme becerileri ile iradenin olgunlaşmış hâli olarak açıklanabilir.

Elbette irade eğitimi hemen gerçekleşecek ve çabucak sonuç verecek bir süreç değildir. Ancak Ramazan-ı Şerif'i de fırsat bilip şu adımlar atılabilir:

9 İsrâ, 17/13-14.

10 Bakara, 2/183.

Farkındalık ve Niyet

İrade eğitimi, niyetle başlar. Ramazan’da kişi yalnızca aç kalmaz; nelerden sakınması gerektiğini de nelere karşı durduğunu, durması gerektiğini hatırlar. Dijital dünyada da aynı soru sorulmalıdır: Ekranı (akıllı telefon, tablet, tv vs.) neden açıyorum? Dijitalde bilinçsiz kaydırmalar, amaçsız içerik tüketimleri, dijital obezite insan iradesini çok hızlı aşındıran davranışlardır. Her yönüyle insanı resetleyen Ramazan-ı Şerif, bu alışkanlıklara “Dur!” deme pratiği için fırsattır.

Sabrı Güçlendirmek

Bildirimler, beğeniler ve hızlı içerikler sabırsızlığı besleyen gıdalar gibidir. Buna karşılık Ramazan’da iftar ve sahur vaktini bekleyen insan, dijitalin baş döndüren içeriklerine karşı çizdiği irade sınırlarında da nöbet bekler. İşte bu bekleme, iradenin güçlenmesidir. Nitekim Peygamber Efendimiz (sas), orucun yalnızca bedeni değil; gözü, kulağı ve zihni de koruyan bir kalkan olduğunu bildirmiştir.¹¹ Yani oruç insana, anlık istek ve hırslara karşı sabrı; çok hızlı geçen zamanı ve tüm nimetleri ekonomik, bilinçli kullanmayı öğretir.

Dijital Oruç ve Zaman Disiplini

Ramazan, “dijital oruç” için eşsiz bir fırsattır. Gereksiz ekran sürelerini kısıtlamak, belirli saatleri çevirim dışı geçirmek ve özellikle sahur-iftar arası dikkat disiplini güçlendirmek irade eğitiminin başarılı sonuç vermesine katkı sağlayacaktır. Bu müstesna zaman dilimlerini Kur’an ve namazla geçirmek ise dijital esaretin zincirlerinden kurtulmaya vesile olacaktır.

11 Tirmizî, İmân, 8.

Rabbimiz, zamanı verimli kullanmamız, israf etmememiz için “*Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyandadır.*”¹² buyurmuş, zaman üzerine bizzat yemin ederek bizi uyarmıştır. Aynı şekilde dijital platformlarda boş içerikler başında kaybedilen zaman, telafisi olmayan bir sermayedir.

Murakabe ve Hesap Bilinci

Ramazan-ı Şerif, özdenetimi yani kulun her hâlinin murakabe edildiği ve bunların hesabını vereceği ve geleceği inşa etme bilincini diri tutar. Bu bilinç sayesinde dijital platformlarda atılan her adımla iz bırakıldığını, onların da bir yere kaydedildiğini bilmek, manevi murakabeyi de besler. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de de “*İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.*”¹³ buyurulmuştur. Bu ilahi uyarı dikkate alınarak takip edilen sayfaların, izlenen içeriklerin, yapılan beğeni ve paylaşımların, iradenin ahlakla birleştiği noktalar olduğu şuuruyla tercihler belirlenmelidir.

12 Asr, 103/1-2.

13 Kâf, 50/18.